

ΑΝΔΡΕΟΥ ΙΩΑΝΝ. ΦΥΤΡΑΚΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΗΜΩΝ ΠΟΙΗΣΙΣ

ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΚΥΡΙΩΤΕΡΑΣ ΑΥΤΗΣ ΦΑΣΕΙΣ

ΣΕΛΙΔΑΡΙΘΜΗΣΗ

ΕΚΤΟΣ ΠΑΡΕΝΘΕΣΕΩΣ: ΕΞΘΕΤΑ 1955/6
ΕΝΤΟΣ —»— : ΑΝΑΤΥΠΟ 1957

*

ΑΘΗΝΑΙ
1957

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΗΜΩΝ ΠΟΙΗΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΚΥΡΙΩΤΕΡΑΣ ΑΥΤΗΣ ΦΑΣΕΙΣ *

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ἐν τῇ θρησκευτικῇ φιλολογίᾳ τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἀρχαίων λαῶν ὁ ὕμνος, ὡς ἔμμετρος προσευχὴ πρὸς τὸ Θεῖον, καταλαμβάνει ὄλως ἐξέχουσαν θέσιν, διότι ἢ δι' ὕμνων κυρίως μετὰ μουσικῆς καὶ θρησκευτικοῦ χοροῦ δοξολογία Αὐτοῦ ἀπετέλου ἀνεκὰθεν ἀναπόσπαστα τᾶς λατρείας αὐτῶν στοιχεῖα¹. Εἰς πλείστας περιπτώσεις μάλιστα οἱ θρησκευτικοὶ οὗτοι ὕμνοι τῶν ἀρχαίων λαῶν οὐ μόνον ἀπετέλεσαν τοὺς πρώτους πυρῆνας τῆς ὅλης ποιητικῆς δημιουργίας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ αἰῶνας μακροῦς διετήρησαν θρησκευτικὸν τὸν χαρακτήρα αὐτῆς.² Γνωρίζομεν σήμερον τὰς ἔμμετρος προσευχὰς τῶν πλείστων ἐκ τῶν λαῶν τοῦ παρελθόντος καὶ δι' αὐτῶν, ὡς τῶν κατ' ἐξοχὴν δημιουργημάτων τῆς ἀμέσου ἐπαφῆς τῆς ψυχῆς των διὰ τῶν θεολόητων (ιερέων τῶν Μουσῶν), τῶν ὕμνων δὲ, μετὰ τοῦ Θείου, δυνάμεθα νὰ σπυδάσωμεν

* Ἡ παρούσα μελέτη ἐλέχθη κατὰ τὰ κύρια αὐτῆς σημεῖα ὡς ἐναρκτήριον μάθημα ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῇ 29ῃ Φεβρουαρίου 1956, προσφέρεται δὲ ὑπὸ τοῦ γράφοντος εὐλαβῶς ὡς πνευματικὴ «ἀπαρχή» εἰς τὸν ἐρευνητὴν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μας Γραμματείας καὶ σεβαστὸν τοῦ διδάσκαλον Ἀκαδημαϊκὸν Κύριον Δημήτριον Σίμου Μπαλάνου, ὡς δείγμα μικρὸν τῆς πρὸς Αὐτὸν εὐγνωμοσύνης του καὶ τοῦ βαθυτάτου σεβασμοῦ του.

1. Πρβλ. F. Heiler, Das Gebet⁴, München 1921, σ. 157 ἔ. 80 ἔ. 233 ἔ. Ἐν τῷ κλασικῷ τούτῳ ἔργῳ ἐρευνᾶται καὶ ἡ ἔμμετρος ὡς καὶ ἡ καθ' ὅλου προσευχὴ παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς καὶ καθορίζεται ἡ σημασία αὐτῆς διὰ τὴν σπουδὴν τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν ζωῆς.

2. W. Christ, Geschichte der Griech. Literatur⁴, München 1905, σ. 22-23. Περὶ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως παρατηρεῖ χαρακτηριστικῶς καὶ ὁ Γ. Μιστριώτης: «Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς ἐπικῆς, τῆς λυρικῆς καὶ τῆς δραματικῆς ποιήσεως ἐν τῷ θρησκευτικῷ αἰσθηματι ἐδράζονται». (Ἑλλ. Γραμματολογία, I, σ. 14). Πρβλ. ὡσαύτως M. Pieper, Die Aegyptische Literatur, Potsdam, 1927, σ. 63 ἔ. B. Meissner, Babylonisch-Assyrische Literatur, Potsdam 1927, σ. 24 ἔ. «Ἡ μορφή, ἥτις ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὰς προσευχὰς αὐτῶν (τῶν Βαβυλωνίων καὶ Ἀσσυρίων) δὲν ὑπῆρξεν ἢ γλώσσα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἀλλὰ ὁ εἰς ρυθμὸν ὑποτεταγμένος λόγος, ἡ ποίησις», παρατηρεῖ καὶ ὁ Meissner.

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΕΚ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΟΣ
ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ (ΕΕΘΣΠΑ)
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1955-1956

την ιστορίαν τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς, τὴν βαθυτέραν αὐτῶν θρησκευτικότητά 1, ἐφ' ὅσον ἡ προσευχὴ εἶναι τὸ «νεῦρον τῆς ψυχῆς»² καὶ «ἡ ψυχὴ τῆς θρησκείας»³.

Ἡ ἐκ τῆς θρησκευτικότητος ἀκριβῶς καὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ ἐκπηδήσασα πλουσία θρησκευτικὴ αὐτοῦ ποίησις, κέκτηται καὶ ἕνεκα τῆς μορφῆς ἰδίᾳ ὁμοίως ἕνεκα τοῦ περιεχομένου αὐτῆς ἰδιαιτέραν ὅλας σημασίαν. Διὰ τῶν δημιουργημάτων τῆς μεγαλειώδους ταύτης ποιήσεως καὶ μάλιστα τῆς τῶν Ψαλμῶν ἐκφράζονται κατ' ἀπαράμιλλον, κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν, τρόπον καὶ τὰ λεπτότερα ἀκόμη αἰσθήματα τῆς ὑπὸ τοῦ φόβου τοῦ μόνο, προσωπικῆ καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ πληρουμένης εὐσεβοῦς ἀνθρωπίνης καρδίας⁴. Λατρευτικὴ δὲ κατ' ἐξοχὴν ποίησις ἡ ἑβραϊκὴ, ἐχρησιμοποιοῦτο ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς τῆς δημιουργίας τῆς ὡς καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Κυρίου ἐν τῇ ἑβραϊκῇ συναγωγῇ, ἵνα διὰ τῶν ᾠδῶν καὶ τῶν ψαλμῶν αὐτῆς ὑμνῆται ἐν καρδαῖς καὶ ὄργανοις ὑπὸ τοῦ περιουσίου λαοῦ ὁ Θεός. Συνεπῶς τί τὸ φυσικώτερον ἐὰν καὶ αἱ πρῶται ἐξ Ἑβραίων Χριστιανοὶ ἔψαλλον, καὶ ὡς Χριστιανοὶ μετὰ ταῦτα, τοὺς αὐτοὺς ὕμνους, πλείστους ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἐγνώριζον καὶ ἀπὸ στήθους, εἰς τὰς πρῶτας θρησκευτικὰς ἐκδηλώσεις τῶν, ἐφ' ὅσον τόσον στενὴ ὕφιστατο τῆς Παλαιᾶς μετὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἡ σχέσις καὶ ἡ θρησκευτικὴ καθαρότης τῶν Δαυϊτικῶν Ψαλμῶν ἐπέτρεπε νὰ ἐκφράζονται δι' αὐτῶν πάντα τὰ αἰσθήματα καὶ τῆς διὰ τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος ἀναγεννηθείσης καρδίας τῶν;⁵ Τοιοῦτοτρόπως ἡ ψαλμωδία, τῇ συστάσει ἄλλωστε αὐτοῦ τοῦ Ἀποστ. Παύλου καὶ τῶν χριστιανῶν συγγραφέων καὶ διδασκάλων⁶, χρησιμοποιεῖται τόσον εὐρέως καὶ ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ τῶν πρῶτων χριστιανικῶν καινοτήτων, ὥστε τὸ Ψαλτήριον νὰ καταστῇ ὄντως τὸ πρῶτον προσευχητήριον καὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας⁷.

1. «... Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματέως ὀξυγράφου», ὁμολογεῖ ὁ ψαλμωδὸς (44, 2). Πρβλ. F. Heiler, ἔ.δ., σ. 157.190. W. Christ, ἔ.δ., σ. 23. H. Günther, Idee einer Geschichte der Frömmigkeit, Tübingen 1948, σ. 8 ἔ. Α. Φιλιππίδου, Ἡ προσευχὴ ἐξ ἐπόψεως θρησκευτολογικῆς, Ἀθήναι 1955, σ. 32 ἔ., ἔνθα καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Ἰωαν. Χρυσόστ., Περὶ εὐχῆς, M.G. 50, 781.

3. Παρὰ Α. Φιλιππίδου, ἔ.δ., σ. 33.

4. Πρβλ. Ψαλμ. 44, 2. Β. Βέλλα, Ἐκλεκτοὶ Ψαλμοὶ, Ἀθήναι 1955, σ. 30. Π. Μπρατσιώτου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Π. Διαθήκην, Ἀθήναι 1937, σ. 298 ἔ. F. Heiler, μ.ξ., σ. 190.

5. Πρβλ. Π. Μπρατσιώτου, μ.ξ., σ. 299. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος παρατηρεῖ χαρακτηριστικῶς, ὅτι ἡ Βίβλος τῶν Ψαλμῶν «τὰ ἐκάστης ψυχῆς κινήματα, τὰς τε τούτων μεταβολὰς καὶ διορθώσεις ἔχει διαγεγραμμένας καὶ διατετυπωμένας ἐν ἑαυτῇ». Εἰς Μοσελ. MG, 27, 20.

6. Ἐφεσ. 5,19. Κολασ. 3,16. Πρβλ. καὶ Κλήμ. Ἀλεξ., Παιδαγ. II, 4 (ἔκδ. Ἀπ. Διακ., τ. 7, σ. 150)· «ἡ εἰς Θεὸν δι' εὐχαριστίας καὶ ψαλμωδίας γενέσθω φιλοφροσύνη» κλπ.

7. Πρβλ. Κλήμ. Ἀλεξ., Παιδαγ. II, 4 ἔ.δ. Εὐσέβ., Ἐκκλ. Ἰστ., X, 3,3. H. Achelis, Das Christentum in den ersten drei Jahrhunderten I, Leipzig 1912,

Γνωρίζομεν προσέτι ἐκ συγχρόνων πληροφοριῶν, ὅτι οἱ δαυϊτικοὶ οὗτοι Ψαλμοὶ ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ εἰς πλείστας ἑτέρας περιπτώσεις τῆς ἰδιαιτικῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων Χριστιανῶν καὶ δὴ κατὰ τὰς αἰκογενειακὰς συγκεντρώσεις τῶν, κατὰ τὰς κοινὰς ἐστιάσεις τῶν, τὰς ἀγάπας, καὶ ἀκόμη ἐν ταῖς στιγμαῖς τοῦ Μαρτυρίου τῶν κατὰ τοὺς αἰῶνας τῶν διωγμῶν¹.

Σὺν τῇ παρόδῳ δὲ τοῦ χρόνου ἡ ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς Ἐκκλησίας χρῆσις τῶν Ψαλμῶν ἐμπεδοῦται ἐτι περισσότερον, καθ' ὅσον ἀπὸ ἑνωρὶς διαπιστοῦται ὑπὸ τῶν χριστιανῶν διδασκάλων, ὅτι εἰς πλείστους ἐξ αὐτῶν ἡ καὶ εἰς πάντας προβάλλεται μετὰ θαυμαστῆς ἐναργείας ἡ εἰκὼν τοῦ Μεσσοῦ², καὶ κατὰ συνέπειαν διὰ τοῦ προφητικοῦ αὐτῶν περιεχομένου καὶ ὁ Κύριος ὁμιλεῖ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν Του, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἐκκλησία Του πρὸς Ἐκεῖνον³. Οὕτως ὁ Μ. Βασίλειος ὀνομάζει τὴν βίβλον τῶν Ψαλμῶν «τῆς Ἐκκλησίας φωνήν»⁴, ὁ δὲ Ἰερὸς Χρυσόστομος παρατηρεῖ περὶ τῶν Ψαλμῶν τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά· «Πάντες γὰρ αὐτὸν (τὸν Δαβίδ) ἀντὶ μύρου διὰ στόματος φέρομεν. Ἐν Ἐκκλησίᾳ παννυχίδες, καὶ πρῶτας καὶ μέρος καὶ τελευταῖος ὁ Δαβίδ. Ἐν ὀρθριναῖς ὕμνολογίαις, καὶ πρῶτος καὶ μέσος καὶ τελευταῖος ὁ Δαβίδ. Ἐν ταῖς οικιαῖς τῶν παρθένων ἱεουργίαις, καὶ πρῶτος καὶ μέσος καὶ τελευταῖος ὁ Δαβίδ»⁵.

Παρὰ τὴν ἐνυπόστατον ὁμοίωσιν καὶ ὄντως δεσπόζουσαν θέσιν τοῦ Ψαλτηρίου ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τῇ ζωῇ καθόλου τῆς ἀρχαιοτάτης Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν, ἄλλωστε, πάντοτε τοῦτο διετήρησε καὶ διατηρεῖ, ὡς γνωστόν, μέχρις καὶ σήμερον, ἀπὸ πολὺ ἑνωρὶς, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀπὸ τοῦ ἀποστολικοῦ χρόνου⁶, οἱ χριστιανοὶ ἠσθάνθησαν ἐνδόμυχον τὴν ἀνάγκην νὰ δημιουργήσουν παρὰ τοὺς Ψαλμοὺς ἰδίους, καθαρῶς Χριστιανικοὺς, ὕμνους, δι' ὧν θὰ ἠδύναντο

σ. 164 καὶ 289 ἔ., ἔνθα πλείσται μαρτυρίαι ἐκ τῶν πηγῶν. Ἰδὲ καὶ Διαταγ. Ἀποστόλων, II, 59. VIII, 13. 35 κλπ.

1. Πρβλ. Κλήμ. Ἀλεξ., Στρωμ. VII, 7 (Stählin, III, 37)· «ψαλμοὶ δὲ καὶ ὕμνοι παρὰ τὴν ἐστίασιν πρὸς τε τοῖς κοίτης». H. Achelis, ἔ.δ., σ. 289 ἔ. Πρβλ. καὶ Μ. Βασιλ., 1 Ὁμιλ. εἰς Ψαλμ. M.G., 29,212. Χρυσόστ., Εἰς Ἦσ. 5. M.G. 56, 57. Γρηγ. Νύσσ., Εἰς Ψαλμ. M.G. 44, 440, κλπ.

2. Πρβλ. προχ. Ἰουστίνου, Διάλογος πρὸς Τρύφ. 37, 38.85.98. (ἔκδ. Ἀποστ. Διακ., τ. 3, σ. 241. 242.288. 300). Ὁριγ., κατὰ Κέλσου, II, 11.19, ἔ.δ., τ. 9, σ. 134. 141. Μ. Βασιλ., 1 Ὁμιλ. εἰς Ψαλμ., M.G. 29,213. Ἰδὲ καὶ Π. Μπρατσιώτου, ἔ.δ., σ. 298. Π. Τρεμπέλα, Τὸ Ψαλτήριον, Ἀθήναι 1955, σ. 9 ἔ.

3. Πρβλ. B. Fischer, Die Psalmenfrömmigkeit der Märtyrerkirche, Freiburg 1949, σ. 6 ἔ.

4. Ὁμιλ. εἰς 1 Ψαλμ., M.G. 29, 213.

5. Περὶ μετανοίας κλπ. MG. 49, 282.

6. Ἰδιαιτέρως ἐνδεικτικὰ χαρακτηρίζονται αἱ δύο μαρτυρίαι τοῦ Παύλου, Ἐφεσ. 5,19 καὶ Κολασ. 3,16. Ἰπὸ τὴν ἔκφρασιν Ὁδαὶ πνευματικαὶ καὶ ἐτι πιθανώτερον ὑπὸ τὴν λέξιν Ὑμνος δέον νὰ ἐνοήσωμεν χριστιανικοὺς πιθανώτατα ὕμνους. (Πρβλ. προχ. G. Rietschel, ἐν RE³, τ. 10, 401. Ἰδὲ καὶ A. v. Harnack, Die Mission⁴, σ. 394,2).

οὔτοι νὰ ἐπικοινωνοῦν κατὰ τὰς ὥρας τῆς κοινῶν προσευχῶν των ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ Σωτῆρος των Χριστοῦ, ὥστε, ὡς ἀναγράφει μόλις κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ β' αἰῶνος Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος († περὶ τὸ 110), «χορὸς γενόμενοι, ἄδωσι τῷ Πατρὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ»¹.

Εἰς τὰς κατωτέρω τρεῖς παραγράφους θὰ καταβληθῇ προσπάθεια νὰ ἐπισημανθῶσιν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς αἱ σημαντικώτεραι φάσεις, τὰς ὁποίας ἡ χριστιανικὴ αὐτὴ ποίησις ἐν τῇ διαμορφώσει της διὰ τῶν αἰῶνων ἔλαβεν. Ἐν τῇ πρώτῃ δὲ ἐξ αὐτῶν θὰ ἐξετασθῇ ὁ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς ἐμφανιζόμενος κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας μεμονωμένος Χριστιανικὸς ὕμνος, ἐν τῇ δευτέρᾳ τὸ ἔμμετρον λυρικὸν χριστιανικὸν ἐγκώμιον, τὸ λεγόμενον «Κοντάκιον», καὶ ἐν τῇ τρίτῃ ἡ δογματικὴ ποίησις τῶν «Κανόνων».

I.

ΓΕΝΕΣΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ὙΜΝΟΥ

α'. Τὴν ἀρχαιοτάτην χριστιανικὴν ποίησιν, τὴν «ὕμνουσαν» τὸν Πατέρα «ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ», δέον νὰ φαντασθῶμεν στενῶς μετὰ τῆς χριστιανικῆς λατρείας συνδεδεμένην, ὡς δημιουργηθεῖσαν καὶ ἀναπτυχθεῖσαν, οὕτως εἰπεῖν, ἐντὸς τῶν «Προσευκτηρίων». Ἡ πρώτη σαφὴς μαρτυρία, ἐξ ἧς πληροφοροῦμεθα ὅτι λίαν ἐνωρίς, παρὰ τοὺς ψαλλομένους ψαλμοὺς, ὑπῆρχαν καὶ χριστιανικοὶ ὕμνοι καὶ ἐψάλλοντο μάλιστα οὔτοι ἐν τῇ λατρείᾳ, προέρχεται ἐξ ἐθνικῆς πηγῆς καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ ρωμαίου ἐπάρχου τῆς Βιθυνίας Πλινίου τοῦ νεωτέρου, ὅστις ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Τραϊανὸν ἀναφέρει περὶ τὸ ἔτος 112², ὅτι οἱ χριστιανοὶ τῆς περιοχῆς του εἶχον τὴν συνήθειαν νὰ συνέρχωνται κατὰ τὸν ὄρθρον καὶ νὰ ψάλλωσιν ἀντιφωνικῶς μάλιστα ὕμνους πρὸς τὸν Χριστὸν³. Ἡ πληροφορία αὕτη τοῦ Πλινίου ἐπιβεβαιοῦται κατὰ τὰς ἀρχὰς

1. Ἐπιστ. πρὸς Ρωμ., II, 2. Χαρακτηριστικὸν τυγχάνει τὸ γεγονός ὅτι αἰρετικοὶ τινες ἀπέδιδον ὕμνους καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Κύριον (πρβλ. A. v. Harnack, Die Mission κλπ. 4, σ. 394). Ἰδὲ τὸν ὑπὸ τοῦ Κυρίου δῆθεν ψαλλέντα ὕμνον πρὸς τὸν Πατέρα, ὑποψαλλόντων τῶν μαθητῶν τὸ Ἄμην, ἐν Ἀποκρ. Πράξεσιν Ἰωάννου, κ. 94 ἐ. (M. Bonnet—R. Lipsius, Acta Apost. apocr., τ. I, σ. 197 ἐ.).

2. Ὁ Πλίνιος παρέμεινεν Ἐπαρχος Βιθυνίας ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 111 μέχρι καὶ τοῦ Ἰαν. 113 περίπου. Πρβλ. W. S. Teuffels, Gesch. d. Röm. Liter. 5, Leipzig 1890, σ. 851.

3. Epist., 10, 96: «ante lucem convenire carmenque Christo dicere». Πρβλ. καὶ K. Κρουμβάχερ—Γ. Σωτηριάδου, Ἱστορ. τῆς Βυζαντ. λογοτεχνίας II, σ. 513. Ἐπὶ τοῦ H. Lietzmann ἐξεφράσθη διὰ πρώτην φοράν ἐν ἔτει 1915 ἀμφιβολία ἐὰν ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ὕμνων, διευπλώθη δὲ ὑπ' αὐτοῦ ἡ ἀποφῆς ὅτι ὑπὸ τὴν λέξιν carmen δέον νὰ ἐνοησῶμεν σύμβολόν τι τῆς πίστεως καὶ οὐχὶ ὕμνους. (Πρβ. Geschichtl. Studien, A. Hauck zum 70 Geburtst. darg., Leipzig 1916, σ. 34—38, Ἰδὲ καὶ A. Kurfess, ἐν Zeitschrift f. NTest. Wiss., 35, 1936, σ. 295). Ἐτεροὶ ἰσχυρίσθησαν ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ βιβλικῶν Ψαλμῶν, οἵτινες ἐψάλλοντο ἀντιφωνικῶς κατὰ τὴν χριστιανικὴν λατρείαν (Πρβλ.

τοῦ ἐπομένου, τρίτου αἰῶνος, ὑπὸ τοῦ Ὀριγένης, ὅστις μαρτυρεῖ ὅτι οἱ χριστιανοὶ «ἐψάλλον εὐρύθμως καὶ ἐμμελῶς» (ὕμνους εἰς μόνον τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Θεὸν Λόγον)¹, περὶ τὰ μέσα δὲ τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἐκ τῆς πολιτείας τοῦ κακοδόξου ἐπισκόπου Ἀντιοχείας Παύλου τοῦ Σαμοσατέως, ὅστις σὺν τοῖς ἄλλοις ἀπηγόρευσε νὰ ψάλλωνται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ «ψαλμοὶ εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν»².

Παρὰ τοῦ ἱστορικοῦ δὲ Εὐσεβίου διεσώθη ὡσαύτως ἀπόσπασμα ἐξ ἔργου τοῦ Ἰππολύτου Ρώμης († 325), ἐν ᾧ μαρτυρεῖται ὅτι «ψαλμοὶ» καὶ «ὠδαὶ» ἐγράφοντο ἀνέκαθεν («ἀπ' ἀρχῆς»), ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης δὴλον ὅτι ἐποχῆς, ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, οἵτινες δι' αὐτῶν «τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τὸν Χριστὸν ὕμνουσι θεολογοῦντες»³. Πιθανώτατα δὲ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἰππολύτος εἶχε γράψῃ τοιαύτας «ὠδάς» καὶ δὴ «εἰς πάσας τὰς Γραφάς», αἵτινες καὶ μνημονεύονται ἐν τῷ ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀνδριάντος αὐτοῦ καταλόγῳ τῶν ἔργων του⁴. Παρὰ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀλεξανδρείας († 264—5), τέλος, πληροφοροῦμεθα περὶ τῆς «πολλῆς ψαλμωδίας» τοῦ Ἐπισκόπου Ἀρσινόης τῆς Αἰγύπτου Νέπωτος, «ἧ μέχρι νῦν παρατηρεῖ ὁ Διονύσιος—πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν εὐθυμοῦνται»⁵.

Ἡ λειτουργικὴ αὕτη ποίησις συνεδέετο, ὡς εἶναι εὐνόητον, στενῶς μετὰ

C. Kraemer, ἐν Classical Philology, 29, 1934, σ. 293 ἐ.). Καὶ αὐτὸς ὁμοίως ὁ A. v. Harnack δὲν εἶχε πεισθῆ πλήρως περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς ὑποθέσεως τοῦ Lietzmann. (Die Mission 4, σ. 394, 2). Ἡ πληροφορία αὕτη τοῦ Πλ., παρὰ τὰς ἐπιφυλάξεις τοῦ Κρουμβ. (ἐ.ἀ.) καὶ τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις τοῦ L., δέον νὰ θεωρηθῇ καθ' ἡμᾶς ἀξιόπιστος, διότι θὰ ἦτο δυσχερὲς νὰ δεχθῆ τις ὅτι ἀνεξакρίβωτος πληροφορία καὶ μάλιστα ἀναφερομένη εἰς τὰς ἐναντι τοῦ Αὐτοκράτορος διαθέσεις ομάδων τινων ἐν Βιθυνίᾳ θὰ ἀνεφέρετο εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Ἐπάρχου του. Τινὲς μάλιστα ἐταύτισαν τὸν ὑπὸ τοῦ Πλιν. ἀναφερόμενον ὕμνον πρὸς τὸν ἐν ταῖς Ἀποστ. Διατ. (VII, 48, ἐκδ. Ἀποστ. Διακ. II, σ. 137) ὑπάρχοντα. «Αἰνεῖτε, παῖδες, Κύριον, αἰεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου...». Πρβλ. Π. Τρεμπέλα, Ἐκλογὴ Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου ὕμνογραφίας, Ἀθήναι 1949, σ. 11.

1. Κατὰ Κέλσου, VIII, 67 (Koetschau, II, σ. 283): «...καὶ ὕμνουμέν γε Θεόν, συνεχίζει, καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ ὡς καὶ ἥλιος καὶ σελήνη» καὶ «ἄστρα» καὶ πᾶσα ἡ οὐρανία στρατιά· ὕμνουσι γὰρ πάντες οὗτοι, θεοὶ ὄντες χοροὶ, μετὰ τῶν ἐν ἀθρώποις δικαίων τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ». Περὶ εὐχῆς, 2, 4. 34, 6 (ἐ.ἀ., II, σ. 302. 402): «...ὕμνουντα καὶ δοξάζοντα τὸν τῶν ὅλων πατέρα διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ἀγίῳ πνεύματι».

2. Εὐσεβ., Ἐκκλ. Ἱστ. VII, 30, 10. Ὡς ἐπιχειρημα τῆς τοιαύτης ἀπαγορεύσεως προέβαλεν ὁ Σαμοσεύς, ὅτι οἱ ὕμνοι οὔτοι ἦσαν ἀνεώτεροι καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα, πιθανῶς διότι ἀπ' ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἤρχισαν νὰ εἰσάγονται ἐν τῇ λατρείᾳ ἐκτενέστεροί τις χριστιανικοὶ ὕμνοι, περιέχοντες τὴν περὶ τοῦ Χριστοῦ ὀρθόδοξον διδασκαλίαν.

3. Ἐκκλ. Ἱστ., V, 28, 6: «...ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ὠδαὶ ἀδελφῶν ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσιν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ τὸν Χριστὸν ὕμνουσι θεολογοῦντες». Πρβλ. καὶ W. Christ—M. Paronikas, Anthologia graeca carminum Christianorum, Lipsiae, 1871, σ. 21.

4. Πρβλ. W. Christ, Gesch. d. Griech. Liter. 4, München 1905, σ. 929. 958

5. Εὐσεβ., Ἐκκλ. Ἱστ., VII, 24, 4.

των ἐν τῇ λατρείᾳ χρησιμοποιουμένων Ψαλμῶν καὶ τῆς βιβλικῆς καθόλου ποιήσεως, ἤρχισε δὲ βαθμηδὸν δημιουργουμένη, ὡς πιστεύομεν σήμερον, ἐκ τῶν μεμονωμένων ἐκείνων λέξεων ἢ φράσεων, ὡς τὸ 'Αλληλοῦῖα, 'Αμὴν, Κύριε ἐλέησον, Σῶσον ἡμᾶς, Κύριε, Οἰκτεῖρησόν με, Κύριε, κλπ. τῶν καλουμένων ἐπιφωνήσεων, τὰς ὁποίας δλόκληρος ἢ μετέχουσα τῆς λατρείας χριστιανικῆ κοινότης ἐψάλλεν ὡς «ὕπακοήν» εἰς τὰ ἐνδιάμεσα τῶν Ψαλμικῶν στίχων¹. Τὸ ὅτι δὲ ὄντως οὕτως συνέβαινε, βεβαιοῦται καὶ ἐκ μεταγενεστέρων μὲν κωδικῶν διασωζόντων ὅμως ἀσφαλῶς τὴν παλαιὰν πρᾶξιν, ἐν οἷς σημειοῦνται αἱ ψαλλόμεναι ἐν ἐκάστῳ ψαλμῷ ἐπιφωνήσεις. Οὕτως π.χ. διὰ τὸν 1ον καὶ 2ον καθορίζεται τὸ «'Αλληλοῦῖα», διὰ τοὺς 4ον-6ον «Οἰκτεῖρησόν με, Κύριε», διὰ τοὺς 7ον καὶ 8ον, «Σῶσον ἡμᾶς, Κύριε», διὰ τοὺς 26ον καὶ 27ον «Βοήθησόν μοι, Κύριε», κλπ.² Διὰ τῶν συντομωτάτων αὐτῶν ἐπιφωνήσεων ἐξεχύνετο ὡς προσευχὴ πρὸς τὸν Σωτῆρα Χριστὸν δλόκληρον τὸ περιεχόμενον τῆς εὐσεβοῦς ψυχῆς τῶν καταδυναστευομένων ὑπὸ τῶν διωκτῶν τῶν πιστῶν, οἵτινες ἐζήτουν παρ' Αὐτοῦ βοήθειαν καὶ προστασίαν³.

Δὲν εἶναι δυσχερὲς ἤδη νὰ φαντασθῇ τις πῶς σὺν τῷ χρόνῳ ἐκ τῶν ἀπλουστάτων μορφῶν τῶν προσευχῶν τούτων διεμορφώθησαν βαθμηδὸν σύντομοι κατ' ἀρχὴν ἐκτενεστέροι δὲ μετὰ ταῦτα χριστιανικοὶ ὕμνοι, οἵτινες ὡς στιχηρὰ τροπάρια, ὡς καθαρῶς χριστιανικοὶ δηλαδὴ ὕμνοι ψαλλόμενοι κατ' ἴδιον τρόπον καὶ συνοδευόμενοι ὑπὸ ψαλμικῶν τινῶν στίχων, ἐψάλλοντο ἐν τῇ λατρείᾳ, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσιν ὀλίγον κατ' ὀλίγον δεσπόζουσαν θέσιν περιοριζομένων πῶς τῶν Ψαλμῶν⁴. Ὁ τρόπος τῆς ψαλμωδίας τοῦ ἀρχαίου ὕμνου τῆς Ἀναστάσεως, «Χριστὸς Ἀνέστη ἐκ νεκρῶν», μετὰ τῶν διαφόρων ψαλμικῶν στίχων, «Ἀναστήτω ὁ Θεός...», «Ὡς ἐκλείπει καπνὸς ἐκλειπέτωσαν...», κλπ. κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Πάσχα, διασώζει μέχρι καὶ σήμερον ἀκόμη τὴν μορφήν τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκείνης πράξεως.

Οἱ αὐτῶς διαμορφωθέντες ἀρχαιοτάτοι χριστιανικοὶ ὕμνοι, δὲν θὰ εἶχον, ὡς φαίνεται, ἀρχικῶς μόνιμον θέσιν ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ἀντικαθίσταντο ταχέως δι' ἑτέρων, τοὺς ὁποίους ἐδημιούργει ἐν ἀφρονίᾳ ὁ ἐπικρατῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ ζωηρὸς θρησκευτικὸς ἐνθουσιασμός,

1. Πρβλ. προχ. Κ. Κρουμβάχερ—Σωτηριάδου, ἐ.δ., II, σ. 512 ἐ. II. Τρεμπέλα, μ.ἐ. σ.η' Th. Klausner, Akklamation, Reall. für Antike u. Christ. I, σ. 225 ἐ. E. Ἀντωνιάδου, Περί τῶν ἐν ταῖς Ἱεραῖς ἡμῶν ἀκολουθίας Προκειμένων καὶ Ἀλληλουαρίων, Πρακτ. Χριστ. Ἐταιρείας, 1933, σ. 24 ἐ.

2. Πρβλ. II. Τρεμπέλα, μ.ἐ., σ. 39, 40, ἐνθα ἀναδημοσιεύεται ἐκ κώδικος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας, τοῦ θ' αἰῶνος, κανῶν ἀντιφῶνων τῶν ψαλμῶν. Τοῦ ἴδιου, Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθροῦ καὶ Ἐσπερινοῦ, Ἀθῆναι 1954, σ. 15-6. 27 ἐ., ἐνθα ὁ λόγος περὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2061 μουσικοῦ χειρογράφου τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, μετὰ τῶν αὐτῶν ἐν πολλοῖς ἐπιφωνήσεων τῶν Ψαλμῶν.

3. Πρβλ. H. Achelis, μ.ἐ. σ. 164.

4. Ἴδὲ καὶ E. Ἀντωνιάδου, ἐ.δ., σ. 37 ἐ.

ἢ τρέφων τὴν προσευχὴν διωγμὸς καὶ ὁ πλοῦτος τῶν χαρισμάτων, διηυκόλυνε δὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν εἰς τὰς συνάξεις τῶν κοινῶν προσευχῶν ἢ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἐπικρατοῦσα ἐλευθερία ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ὕμνολογ. περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς λατρείας. Ἰσως μάλιστα καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον δὲν ἐσώθησαν πολλοὶ παλαιότεροι ὕμνοι, ἀλλὰ μόνον σπαράγματα αὐτῶν ἐντὸς τῶν βιβλίων τῆς Κραίνης Διαθήκης, τῶν ἔργων τῶν Ἀπαστολικῶν λεγομένων πατέρων, τῶν Ἀποκρύφων καὶ λοιπῶν συγχρόνων κειμένων ἢ καὶ ἐπὶ διαφόρων παπύρων, ὀστράκων κλπ., τὰ ὁποῖα ἐπισημαίνει ἢ σύγχρονος ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἥτις καὶ ἐντόνως καταβάλλει προσπαθείας, ἵνα ἀποκαταστήσῃ αὐτὰς εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν μορφήν¹.

Ἐμμετρον μορφήν ἔλαβον ἐναεῖς, ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ γ' αἰῶνος, καὶ εὐχαί τινες συνδεόμεναι μετὰ τῆς θείας Εὐχαριστίας. Τοιοῦτοι δὲ ὕμνοι ἐπεσημάνθησαν ὡσαύτως ἐν ταῖς αὐτοῖς ὡς ἀνωτέρω κειμένους καὶ τινες ἐξ αὐτῶν ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν μορφήν².

β'. Οὐσιώδη ᾄθησιν εἰς τὴν δημιουργίαν χριστιανικῶν ὕμνων παρέσχον καὶ οἱ αἰρετικοὶ τῶν πρώτων αἰῶνων, οἵτινες ἐχρησιμοποίησαν εὐρέως τὸ προσφιλὲς εἰς τὸν λαὸν ἔσμα πρὸς διάδοσιν τῶν δοξασιῶν τῶν³. Ἐνδιαφερόμενοι δὲ οὗτοι ὅπως τὰ προσηλυτιστικά τῶν ἔσματα διαδοθῶν ὅσον τὸ δυνατὸν εὐρύτερον μεταξὺ τοῦ λαοῦ, οὐ μόνον ἀπέδιδον πολλάκις τὰ παιητικὰ αὐτῶν δημιουργήματα εἰς τὰ ἱερά πρόσωπα, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Κύριον⁴,

1. Πρβλ. H. Achelis, μ.ἐ. σ. 164. H. Leclercq, DAL, τ. VI, σ. 2827, ὡς καὶ II. Τρεμπέλα, μ.ἐ., σ. 4 ἐ., ἐνθα καὶ συλλογὴ τῶν ἐκ τῆς Κ.Α. καὶ τῶν πατερικῶν ἔργων ἀποκατασταθέντων ὕμνων. A. v. Harnack, Die Mission κλπ.,⁴ σ. 394. Ἴδὲ καὶ G. Bickel, Das älteste liturgische Schriftstück, Mitt. aus der Sammlung des Erzherzogs Rainer, II, 1887, σ. 83 ἐ., ἐνθα δημοσιεύονται τροπάρια τῆς ἐορτῆς τῶν Θεοφανείων ἐκ παπύρου τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ τετάρτου αἰῶνος. Πρβλ. καὶ J. Kroll, Die Hymnendichtung des frühen Christentums, Die Antike, 2, 1926, σ. 258 ἐ. Ἴδὲ καὶ τελευταίαν προσπάθειαν τοῦ R. Schnackenburg, Logos-hymnus und Johanneischen Prolog, Bibliche Zeitschrift, NF., I, 1957, σ. 69 ἐ. 82 ἐ.

2. Τοιαύτη ἀποκατάστασις ἐπεχειρήθη ὑπὸ τοῦ Μοναχοῦ τῆς Κρυπτοφέρρης Νεῖλου Βοργία (Frammenti eucaristici antichissimi, Saggio di poesia sacra popolare Bizantina, 1932). Πρβλ. Ἐ. Παντελάκη, Ἡ Δημόδης Ἐκκλησιολογία τῶν Βυζαντινῶν, Θεολογία, ΙΑ', σ. 6. ἐ., ἐνθα καὶ τινες σημαντικαὶ διορθώσεις εἰς τὴν ἀρχικὴν ἀποκατάστασιν II. Τρεμπέλα, μ.ἐ., σ. 15 ἐ., ἐνθα καὶ δεῖγματὰ τινὰ ἐξ αὐτῶν. Ἴδὲ κ. Σ. Εὐστρατιάδου, Ἀρωμανὸς ὁ Μελωδός, Α' 444 ἐ., ἐνθα καὶ ἀντιφράσεις περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ἀποκαταστάσεων.

3. Πρβλ. Κ. Κρουμβάχερ—Γ. Σωτηριάδου, ἐ.δ., σ. 513. J. B. Pitra, Hymnographie de l'Église Grecque, Rome, 1867 σ., 40-1. II. Τρεμπέλα, ἐ.δ., σ. σ' ἐ. E. Bouvy, Poètes et mélodes, Nîmes 1886, σ. 364 ἐ. A. v. Harnack, Die Mission κλπ.,⁴ σ. 394 ἐ.

4. Τοιοῦτον ὕμνον ἐχρησιμοποίησαν οἱ Πρισκιλιανοὶ (Αὔγουστ., Epist. 237 ad Cerecium ML. 33, 1034 ἐ.) ἐν Β. Ἀφρικῇ, τὸ πᾶν κείμενον τοῦ ὁποίου καὶ ἐσώθη. (Πρβλ. H. Achelis, μ.ἐ., I, σ. 171).

ἀλλὰ καὶ κατέβαλλον πᾶσαν φροντίδα, ὥστε καὶ ἡ γλῶσσα καὶ ὁ ρυθμὸς αὐτῶν καὶ ἀσφαλῶς τὸ μέλος των νὰ εἶναι καταληπτὰ ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ προσφιλῆ εἰς αὐτόν¹.

«Γεγόνασι πολλοὶ καὶ παικίλοι» αἰρετικοὶ ὕμνοι, μαρτυρεῖ ὁ Ὁριγένης, γνωρίζομεν δὲ ὄντως πλῆθος τοιούτων ὕμνων ἢ καὶ σπαραγμάτων ἐξ αὐτῶν ἐκ τῆς αἰρετικῆς καὶ ἰδίᾳ τῆς γνωστικῆς ταύτης ποιήσεως². Οἱ Σύριοι γνωστικά, ὁ Βαρδεδάνης († 222) καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀρμόνιος συγκεκριμένως, γνωρίζομεν ὅτι ἀνέπτυξαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος ἀξιόλογον ποιητικὴν δραστηριότητα πρὸς διάδοσιν τῶν δοξασιῶν των. Ὁ Βαρδεδάνης, ὡς ἀναφέρει εἰς ὕμνον του ὁ Ἐφραίμ ὁ Σύρος († 373), «ἐποίησεν ὕμνους καὶ ἐμελοποίησεν αὐτούς, ἐποίησεν ὀδὰς ἐμμέτρους καὶ διήρесе τοὺς στίχους κατὰ πόδας ρυθμικούς καὶ κατὰ τόνους. Εἰς τοὺς ἀπλοῖκούς ἀνθρώπους προσέφερε τὸ δηλητήριον (τὴν αἰρετικὴν κακοδοξίαν) κεκραμένον τῇ ἡδύτητι (ταῦ μέλους)...». Ἐπὶ τούτοις ὁ αὐτὸς αἰρετικὸς ἐποίησε, κατὰ τὸν Ἐφραίμ πάντοτε, καὶ 150 ὕμνους κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Ψαλτηρίου³. Τοὺς ἀνωτέρω ὕμνους ἀποδίδουν ὁ Σωζόμενος⁴ καὶ ὁ Θεοδώρητος εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Βαρδεδάνου Ἀρμόνιον, ὅστις «τῇ τοῦ μέλους ἡδονῇ τὴν ἀσέβειαν κεράσας, κατεκίλει τοὺς ἀκούοντας, καὶ πρὸς ὄλεθρον ἤγρευεν»⁵. Πιθανῶς ἡ διχογνωμία αὕτη τῆς παραδόσεως ὑφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀρμόνιος συνέλεξε, ἐπλούτισεν ἴσως δι' ἰδίων καὶ ἐμελοποίησεν εἰς προσφιλεῖς εἰς τὸν λαὸν μελωδίας τοὺς ὕμνους τοῦ πατρὸς του, ὥστε νὰ διαδίδηται δι' αὐτῶν εὐχερέστερον ἢ αἰρετικῆ ἀμφοτέρων διδασκαλία⁶.

Οἱ ὕμνοι αὗτοι, παρὰ τὸ αἰρετικὸν των περιεχόμενον, εἶχον καταστή, ἕνεκα τῆς ἐπικρατουσῆς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ ἐλευθερίας ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρῆσιν ὕμνων ἐν τῇ λατρείᾳ, τὸ προσευχητάριον τῆς συριακῆς Ἐκκλησίας, διὸ καὶ ὁ αὐτὸς Ἐφραίμ ὁ Σύρος ἠναγκάσθη 100 ἔτη περίπου ἀργότερον, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω, νὰ γράψῃ πρὸς ἀντίκρουσιν τοῦ αἰρετικοῦ περιεχο-

1. Πρβλ. J. Kroll, Die Hymnendichtung κλπ., ἔ.ἀ., σ. 273.

2. Πρβλ. B. Altaner, Patrologie³, Freiburg 1951, σ. 106 ἔ. Μ. Παρανίκα, Περὶ τῆς χριστ. ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων. Ε.Φ.Σ., τ. 8, σ. 175 ἔ. Π. Τρεμπέλα, ἔ.ἀ., σ. στ' ἔ. H. Achelis, μ.ἔ., σ. 290 (20), ἔθθα καὶ πλεῖστοι μαρτυροῦνται. Ἰδὲ Ψαλμὸν τοῦ Οὐαλεντίνου παρὰ Ἰππολύτου (*Ἐλεγχος κατὰ πασῶν αἱρέσεων, VI, 37, ἔκδ. Ἀποστ. Διακ., τ. 5, σ. 304) ὡς καὶ δείγματα ἐτέρων γνωστικῶν ὕμνων (Αὐτόθι, V, 9.10, σ. 259. 261). Πρβλ. καὶ E. Preuschen, Zwei gnostische Hymnen, Giessen 1904, σ. 8 ἔ. E. Hennecke Neutestamentl. Apokr.², Tübingen 1924, σ. 435 ἔ.

3. Πρβλ. R. Duval, La Littérature Syriacque² Paris, 1903, σ. 18 ἔ., ἔθθα καὶ ὁ ὕμνος τοῦ Ἐφραίμ. Ἰδὲ καὶ Ἐ. Παντελάκη, Αἱ ἀρχαὶ τῆς Ἐκκλ. ποιήσεως, σ. 12. A. Baumstark, Gesch. der Syrischen Liter., Bonn 1922, σ. 13 ἔ.

4. Ἐκκλ. Ἰστ., III, 16, MG. 67, 1089.

5. Ἐκκλ. Ἰστ., IV, 26, MG. 82, 1189. A. Baumstark, ἔ.ἀ., σ. 14.

6. Ἰδὲ καὶ O. Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Litter, I², σ. 365.

μένου των ἰδίους ὕμνους, «συνάδοντες τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς δόγμασιν» ἀκολουθήσας τὴν μετρικὴν αἰκοδομὴν καὶ τὴν μελωδίαν ἐκείνων¹.

Ὁ αὐτὸς προσηλυτιστικὸς σκοπὸς ἐπεδιώκετο καὶ διὰ τῆς ποιήσεως ταῦ ἀκολουθήσαντος τὴν ἀρχαιοτέραν ταύτην παράδοσιν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν τρόπον τῆς διαδόσεως αἰρετικῶν κακοδοξιῶν, αἰρεσιάρχου τοῦ τετάρτου αἰῶνος Ἀρειοῦ, ὅστις, ἐκτὸς τοῦ ἐκτενεστέρου ἐν μέρει ἐμμέτρου ἔργου του ὑπὸ τὸν τίτλον «Θάλασσα», τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποῦ οἱ χριστιανοὶ ἀντέκρουσαν δι' ἔργου τῆς αὐτῆς μορφῆς, τῆς «Ἀντιθαλείας», ἔγραψε καὶ καθαρῶς λαϊκὰ ἄσματα, ἐπιμύλια, ὀδοιπορικὰ κλπ., «ἐκκλέπτων πρὸς τὴν οἰκίαν ἀσέβειαν τοὺς ἀμαθεστέρους τῶν ἀνθρώπων», ὡς γράφει περὶ αὐτοῦ ὁ Μ. Ἀθανάσιος².

Παρομοίαν δρᾶσιν καὶ διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἶχεν ἀναπτύξει, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ Ἀπολλινάριος, ὅστις δι' «ἐμμέτρων τινῶν μελιδριῶν», ψαλλομένων ἀντὶ τῶν ὀρθοδόξων ὕμνων ἐν ταῖς λατρευτικαῖς συναθροίσεσι τῶν ὀμοδόξων του, ἀλλὰ καὶ δι' ἐτέρων δημωδῶν ἄσματων «τοῖς ἐντεῦθεν ἡδύσμασι τοὺς πολλοὺς ἐπειθεν αὐτῷ προσέχειν»³. Εἰς ἐκ τῶν λόγων δέ, ὅστις παρῴθησε τὸν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον νὰ γράψῃ τὰ ἴδια αὐτοῦ «Ἐπη», ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐκ τῶν κακοδόξων τούτων ὕμνων τοῦ Ἀπολλιναρίου προκαλουμένη εἰς τοὺς χριστιανούς βλάβη⁴.

Ἡ αἰρετικὴ αὕτη ποιητικὴ δραστηριότης ἔσχε σπουδαιοτάτας διὰ τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὴν μορφήν, ὡς νομίζομεν, τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως συνεπειᾶς, καὶ δὴ :

1. Αὕτη οὐ μόνον κατωχύρυσεν ἔτι πλέον τὴν ἐν τῇ λατρείᾳ θέσιν τοῦ Ψαλτηρίου ὡς τοῦ ἀσφαλοῦς Προσευχηταρίου τῆς Ἐκκλησίας⁵, ἀλλὰ παρέσχε ἐπὶ τούτοις καὶ τὴν ἀφορμὴν ἵνα γραφοῦν καὶ ἐκ μέρους τῶν ὀρθοδόξων πιστῶν πλεῖστοι ὕμνοι, ὥστε δι' αὐτῶν νὰ διδάσκηται ἡ ὀρθόδοξος πίστις καὶ διὰ τῶν αὐτῶν μέσων νὰ καταπολεμηται ἡ αἰρετικὴ προσπάθεια⁶.

1. Σωζομ., Ἐκκλ. Ἰστ., III, 16. ἔ. ἀ. Πρβλ. καὶ A. Baumstark, ἔ.ἀ., σ. 14. ἔ.

2. Μ. Ἀθαν., Λόγος κατὰ Ἀρειαν., 1-10 MG. 26, 16 ἔ. 24. 32 κλπ. Περὶ Συνόδ., 15 MG. 26, 705 ἔ. Ἐπιστ. δι' ἡ ἐν Νικαίᾳ Σύνοδος ἑώρακ. τὴν πανουργ. κλπ., MG. 25, 452. Ἐπιστ. περὶ Διονυσίου κλπ., 6 MG. 25, 488. Πρβ. καὶ Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία, σ. 226. A. v. Harnack, Altchrist. Lit., τ. I., σ. 532. Ἐπὶ τούτοις καὶ αἱ κατὰ τόπους Ἀρειανικαὶ κοινότητες ἐχρησιμοποιοῦν, ὡς φαίνεται, ἰδίους ἀρειανικοὺς ὕμνους μετὰ προκλητικῶν ἐνίοτε ἐπιφθῶν ὡς ἐν Ἀντιοχείᾳ π.χ., ἔθθα οἱ Ἀρειανοὶ ἐψάλλον ὡς Ἐφύμνιον τοὺς κατωτέρω στίχους: «Ποῦ εἰσὶν οἱ λέγοντες, τὰ τρία μίαν δύναμιν». Πρβλ. Σωκρ., Ἐκκλ. Ἰστ., VI, 8. MG. 67. 689.

3. Πρβλ. Σωζομ., Ἐκκλ. Ἰστ., VI, 25. MG. 67, 1357.

4. Πρβλ. Βιογρ. Γρηγορίου Ναζιανζ. MG. 35, 304. «Ἐπει εἴωρα (ὁ Γρηγ.) Ἀπολλινάριον ράψαντα πολυστίχους βίβλους ἐκ διαφόρων μέτρων, ... ἀναγκαῖον φήθη... τῆνικαῦτα γράψαι τὰ ἐμμετρα». Πρβλ. καὶ Δ. Μπαλάνου, μ.ἔ., σ. 318.

5. Πρβλ. B. Fischer, ἔ.ἀ., σ. 3. Χωρὶς ὁμοῦ τὸ γεγονὸς τοῦτο νὰ ἀναστειλῇ τὴν δημιουργίαν χριστιανικῶν ὀρθοδόξων ὕμνων, ὡς ἐσφαλμένως ἰσχυρίζεται ὁ Fischer.

6. Ἐνδεικτικὴ τυγχάνει ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ Ναφ λαβοῦσα χώραν ἀνα-

2. Ἡ ἀντίκρουσις ὅμως τῶν αἰρετικῶν προσπαθειῶν φυσικὸν εἶναι ὅτι δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτυγχάνηται δι' ἁσμάτων συνοδευομένων ὑπὸ ψαλμικῶν στίχων οὐδὲ καὶ δι' ὕμνων ἐξηγητημένων ἐκ τῆς βιβλικῆς γλώσσης καὶ τῆς βιβλικῆς μορφῆς ἐκφράσεως καὶ ἐχόντων δοξαστικὸν ἢ λατρευτικὸν γενικῶς μόνον περιεχόμενον. Συνεπῶς ἡ περίστασις ἐπέβαλεν, ὅπως δημιουργηθοῦν νέοι ὕμνοι, περιέχοντες τὴν ἐν τοῖς συμβόλοις τῆς πίστεως ὀρθόδοξον διδασκαλίαν, εἰς δημῶδη δὲ γλῶσσαν καὶ εἰς ρυθμὸν εὐληπτον καὶ προσφιλεῖς εἰς τὸν πρὸς ὃν ἀπηυθύνοντο αἱ ὕμνοι οὗτοι λαόν, τὸν αὐτὸν δέ, εἰ δυνατόν, τῶν αἰρετικῶν ὕμνων¹, ἵνα γίνωνται καὶ οὗτοι ὡς θρησκευτικὰ ἴσως κατ' ἀρχὴν ἀπλῶς ἔξματα καὶ ὡς ἔμμετροι καὶ ἔμμελεῖς προσευχαί τῆς κοινῆς λατρείας μετὰ ταῦτα εὐχερέστερον κτῆμα τοῦ λαοῦ.

Αὐτὸ ἀκριβῶς ἐπράξεν, ὡς γνωρίζομεν, ὁ Ἐφραίμ ὁ Σύρος· «ἐπέστη, γράφει ὁ ἱστορικὸς Σωζόμενος, τῇ καταλήψει τῶν Ἀρμονίου μέτρων καὶ πρὸς τὰ μέλη τῶν ἐκείνου γραμμάτων, ἑτέρας γραφὰς συναδούσας τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς δόγμασι συνέθηκεν».² Πάντα ὅμως ταῦτα ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως σημαίνουν, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἤρχισε δημιουργούμενος ὁ ἀνεξάρτητος ἐκ τῶν βιβλικῶν δεσμῶν χριστιανικὸς καθαρῶς ὕμνος, ὅστις λαμπρὰν ἔμελλε νὰ διαγράψῃ ἐν τῇ μελλούσῃ ἱστορίᾳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως τροχιάν.

Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτῶν τῶν ὕμνων δέον νὰ καταταγῇ ὁ καὶ μέχρι σήμερον ψαλλόμενος καὶ εἰς τὸν β' πιθανώτατα αἰῶνα ἀνήκων περιφημὸς τριαδικὸς ἢ ἐπιλυχνίος ὕμνος «Φῶς ἱλαρὸν ἀγίας δόξης, ἀθανάτου Πατρός, οὐρανόου... ὕμνοῦμεν πατέρα Υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα Θεόν», κλπ., τὸν ὁποῖον ἡ παράδοσις ἀπέδιδεν εἰς τὸν μάρτυρα Ἀθηνογέννη, ἥδη δὲ ὁ Μ. Βασίλειος³ ὀνομάζει «ἀρχαίαν φωνήν» καὶ χρησιμοποιεῖ αὐτὸν ἵνα κατοχυρώσῃ τὴν περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίαν του· ἐπὶ τούτοις ὁ ἐν τονικῷ μέτρῳ συντεταγμένος («Ἐσπερινός») ὡσαύτως ὕμνος τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ⁴,

νικη ψαλμῶδια ὑπὸ ἀναμειγμένων Ὁρθοδόξων καὶ Ἀρειανῶν· «κατὰ χοροῦς ὡς ἔθος ἐν τῷ ὕμνῳ τὸν Θεὸν συνιστάμενοι, πρὸς τῷ τέλει τῶν ᾠδῶν τὴν οικίαν προαίρεσιν ἐπεδείκνυον. Καὶ οἱ μὲν, Πατέρα καὶ Υἱὸν ὡς ὁμοτίμον ἐδόξαζον· οἱ δὲ, Πατέρα ἐν Υἱῷ, τῇ παρενθέσει τῆς προθέσεως, δευτερεύειν τὸν Υἱὸν ἀποφαίνοντες». (Πρβλ. Σωζομ., Ἐκκλ. Ἰστ., III, 20. MG. 67, 1101).

1. Ὁ Ἄρειος, ὡς γνωστόν, κατηγορήθη, ὅτι ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὰ ἔξματα του μελωδίαν λίαν προσφιλεῖς εἰς τὸν λαόν. (Ἰδὲ τὰ ἀνωτέρω χωρία τοῦ Μ. Ἀθανασίου).

2. Ἐκκλ. Ἰστ. III, 16. MG. 67, 1089.

3. MG. 32, 205. «Ἐδοξε τοῖς πατρῶσιν ἡμῶν μὴ σιωπῆ τὴν χάριν τοῦ ἐσπερινῶ φωτὸς δέχεσθαι, ἀλλ' εὐθὺς φανέντος εὐχαριστεῖν. Καὶ ὅστις μὲν ὁ πατὴρ τῶν ρημάτων ἐκείνων τῆς ἐπιλυχνίου εὐχαριστίας, εἰπεῖν οὐκ ἔχομεν· ὁ μὲντοι λαὸς ἀρχαίαν ἀφήσῃ φωνήν, καὶ οὐδενὶ πώποτε ἀσβεστὴν ἐνομίσθησαν οἱ λέγοντες· Αἰνοῦμεν πατέρα... κλπ.»

4. Ἰδὲ κείμενον αὐτοῦ παρὰ W. Christ-Paran., ἔ.δ., σ. 29.

ἔτεροι γνωστοὶ ὕμνοι τοῦ 4ου καὶ τοῦ 5ου αἰῶνος¹ ὡς ἐπίσης καὶ ὁ ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ἀξιοπίστου παραδόσεως εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν (527-565) ἀποδιδόμενος καὶ μέχρι σήμερον ψαλλόμενος ἐν τῇ λειτουργίᾳ ὕμνος «Ὁ Μονογενὴς Υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ...»².

Τὸ ὅτι δὲ τοιοῦτον περιεχομένου ὕμνοι ἐψάλλοντο ἐν τῇ λατρείᾳ κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ σπαράγματος παπύρου ἐξ Ὀξυρρύγχου (ἀριθ. 1786) τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἐν ᾧ διεσώθη μετὰ μουσικῶν τινων ἐνδείξεων τὸ ἀκόλουθον ἀπόσπασμα ὕμνου· «...ὕμνοῦντων δ' ἡμῶν Πατέρα χ' Υἱὸν / χ' ἅγιον Πνεῦμα πᾶσαι δυνάμεις / ἐπιφωνούντων ἁμὴν ἁμὴν»³.

3. Ἡ αἰρετικὴ ποιήσις, τέλος, ἠνάγκασε τὴν Ἐκκλησίαν νὰ ἀρχίσῃ ἀσκοῦσα ἔλεγχον καὶ ἐπὶ τῶν ψαλλομένων ἐν ταῖς Ἐκκλησιαστικαῖς ὕμνων, ἵνα μὴ διολισθηνοῦσι δι' αὐτῶν αἰρετικαὶ κακοδοξίαι ἐν τῷ πληρώματι αὐτῆς. Ἡ ἐν Λαοδικείᾳ π.χ. συνελευθεῖσα περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνος Σύνοδος, ἐπελήφθη τοῦ θέματος καὶ ἀπηγόρευσε «ἰδιωτικοὺς ψαλμοὺς λέγεσθαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ», καθώρισε δὲ προσέτι ὅτι οὐδεὶς ἕτερος, πλὴν τῶν «κανονικῶν ψαλτῶν τῶν ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων», τῶν ἐκ τῶν ἐγκεκριμένων δηλαδὴ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας λειτουργικῶν βιβλίων, ἐδικαιοῦτο νὰ ψάλλῃ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ⁴.

1. Πρβλ. F. J. Dölger, Lumen Christi, Ant. u. Christ., τ. V, σ. 11 ἔ. Τὸ κείμενον τοῦ ἀρχαίου τούτου ἐσπερινῶ ὕμνου ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν στροφῶν, ἐξ ὧν ἡ δευτέρα, ἡ περιέχουσα τὴν περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος διδασκαλίαν, ἀποτελεῖ πιθανῶς τὸ ὄψ' ὀλοκλήρου τοῦ λαοῦ ψαλλόμενον ἐφύμνιον ἐν τῷ τέλει τῆς α' καὶ τῆς γ' στροφῆς, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ F. J. Dölger (ἔ.δ., σ. 14-5):

α'. Φῶς ἱλαρὸν ἀγίας δόξης
ἀθανάτου Πατρός, οὐρανόου,
ἅγιον, μάκαρος,
Ἰησοῦ Χριστέ.

γ'. Ἄξιός ἐστι ἐν πᾶσι καιροῖς
ὑμνεῖσθαι φωναῖς ὁσίας,
Υἱὸς Θεοῦ, ζωὴν ὁ διδούς·
διὸ ὁ κόσμος Σε δόξασει.

β'. Ἐλθόντες ἐπὶ τὴν ἡλίου δύσιν,
ιδόντες φῶς ἐσπερινόν,
ἕμνοῦμεν Πατέρα, Υἱὸν
καὶ ἅγιον Πνεῦμα Θεόν.

β'. Ἐλθόντες ἐπὶ τὴν ἡλίου δύσιν,
ιδόντες φῶς ἐσπερινόν...

Χαρακτηριστικὸς τυγχάνει καὶ ὁ ἐν ἔτει 1909 δημοσιευθεὶς κατωτέρω ὕμνος·

«Δεῦτε πάντες πιστοὶ προσκυνήσωμεν / τὸν δεσπότην Θεὸν παντοκράτορα / καὶ τὸν μόνον ἐκ μόνου μογενῆ, / τὸν υἱὸν τοῦ πατρός ὁμοούσιον, / πνεῦμα ἅγιον τὸ συναῖδιον / καὶ ἀχώριστον ἀκαταλήπτου πατρός, / ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν ἕνα Θεόν, / ὃν ὕμνοισι δυνάμεις οὐράνιαι...» P. Maas, Frühbyzantinische Kirchenpoesie², Kl. Texte, 52/3, Berlin 1931, σ. 4 ἔ., ἔθνα καὶ ἕτεροι ἀρχαῖοι ὕμνοι.

2. Ἰδὲ Θεοφάν., Χρονογρ. 6028 (ἔκδ. Βόννης, I, σ. 337). Πρβλ. W. Christ-Paranikas, Anthol., σ. 32. V. Grumel, L'auteur et la date de composition du tropaire ὁ Μονογενὴς..., Échos d'Orient, τ. 26 (1923), σ. 398 ἔ. J. Puyade, Le tropaire ὁ Μονογενὴς, Revue de l'Orient chrétien 17, 1912, σ. 253-8.

3. Πρβλ. F. J. Dölger, ἔ.δ., σ. 15.

4. Καν. 15 καὶ 59. Πρβλ. Fr. Lauchert, Die Kanones der wichtigsten altchri-

Οὕτως ἤρχισε δημιουργουμένη, μετὰ τὴν ἐπὶ αἰῶνας κρατήσασαν ἐλευθερίαν, ἐντὸς βεβαίως πάντοτε ἐνὸς γενικοῦ πλαισίου, ἢ «τάξις τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας» καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ψαλλομένους ἐν τῇ λατρείᾳ ὕμνους, ἦτις δὲν ἀπέκλειε μὲν τὴν ἐν τῇ λατρείᾳ χρησιμοποίησιν νέων ὕμνων, ἐθέσειεν ὁμῶς τὴν ἐκ τῶν προτέρων ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐγκρισιν αὐτῶν.

γ'. Ἀλλὰ ποία ἦτο ἡ ἐπικρατούσα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἐν τῇ λατρείᾳ ψαλλομένους ὕμνους «τάξις» αὕτη, τὴν ὁποίαν προϋποθέτει ἀλλὰ καὶ δημιουργεῖ διὰ τὸ μέλλον ἡ ἀπαγόρευσις τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου;

Ἐκ δύο Γεροντικῶν¹, κειμένων δῆλον ὅτι περιεχόντων πληροφορίας περὶ τῆς ζωῆς τῶν μοναχῶν καὶ γνώμας μεγάλων ἀσκητῶν, προκύπτει ὅτι ἐν ταῖς Μοναστηρίοις τοῦ Σινᾶ καὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ κατὰ τὸν τέταρτον καὶ πέμπτον ἰσῶς ἀκόμη αἰῶνα ἐκυριάρχει εἰσέτι ἡ ψαλμωδία, ἡ ἀποκλειστικὴ δηλαδὴ χρῆσις τῶν δαυιτικῶν ψαλμῶν καὶ τῶν ᾠδῶν, ἄνευ ὁμῶς τροπαρίων. Τὴν τοιαύτην συνήθειαν ὀνόμαζον οἱ πατέρες ἐκεῖνοι «τάξιν τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας» καὶ ἀσφαλῶς ὑπῆρξεν αὕτη διὰ πᾶσαν τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ πολὺ παλαιότερον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διεσώζετο δὲ τότε μόνον ἐν τοῖς Μοναστηρίοις καὶ δὴ τῆς περιοχῆς ταύτης².

Ἦδη ὁμῶς ἡ σχετικὴ «τάξις» τῆς ἐν τῇ Καινῶνιᾳ Ἐκκλησίας ἦτα παντελῶς διάφορος, διότι εἶχεν ἀρχίσει ἡδη διαμορφούμενος ἐν αὐτῇ, πιθανώτατα δὲ ἐκ τοῦ ἀρχαίου κοινοῦ πυρῆνος ἀκολουθίας, ὁ λεγόμενος, ἡδη ἀπὸ ταῦ 4ου αἰῶνος, ἄσματικὸς τύπος τῶν ἀκολουθιῶν, κύρια χαρακτηριστικὰ ταῦ ὁποίου ἦσαν τὸ πλῆθος τῶν ψαλλομένων χριστιανικῶν ὕμνων καὶ δὴ ἡ δεσποζούσα ἐν αὐτῷ μελωδία³.

Ὡς πληροφοροῦμεθα ἐκ τῶν αὐτῶν κειμένων, ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τῶν πόλεων ἐψάλλοντο τότε καὶ τροπάρια μεμονωμένα, ἀλλὰ καὶ συγκεκροτημένα ὁμάδες τροπαρίων καὶ μάλιστα διάφορα τροπάρια στιχηρὰ εἰς τὸν Ψαλμὸν (140) «Κύριε, ἐκέκραξα...» κατὰ τὸν ἑσπερινόν, καθίσματα ἀναπαύσιμα, δηλαδὴ

stlichen Concilien, Leipzig 1896, σ. XXII, 74 καὶ 78. Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἐρμηνευτῶν τῶν Κανόνων (18' αἰῶνα) εἶχον πρὸ πολλοῦ λησμονηθῆ τα προκαλέσαντα τὰς ἀπαγορεύσεις ταύτας αἰτία. Πρβλ. Γ. Ράλλη—Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα κλπ., τ. 3, σ. 184 ἐ. 225.

1. Πρβλ. W. Christ.—M. Paronikas, μ.ε., σ. XXIX—XXXI, ἐνθα καὶ τὰ πολλάκις ὑπὸ τῆς ἐρεύνης χρησιμοποιηθέντα κείμενα ταῦτα.

2. Πρβλ. Ε. Ἀντωνιάδου, Περὶ τοῦ Ἀσματικοῦ ἢ Βυζαντινοῦ κοσμικοῦ τύπου τῶν ἀκολουθιῶν, (Θεολογία), 1949, σ. 713. 721 ἐ. 1950, σ. 538 ἐ. 1951, σ. 390, ἐ. Ἰδὲ καὶ Π. Τρεμπέλα, Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθοῦ κλπ., σ. 24 ἐ. Βάσει τῆς κατωτέρω παρατηρήσεως τοῦ Αὐγουστίνου (σ. 19) θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι ἡ παλαιὰ αὕτη πρᾶξις διετηρήθη ἰσῶς ἐπὶ μακρότερον χρόνον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Αἰγύπτου, ἐξ ἧς εἶχον παραλάβει ταύτην οἱ ἐν Αἰγύπτῳ τὸ πρῶτον ἐμφανισθέντες μοναχοί.

3. Τὰ περὶ τῆς γενέσεως καὶ διαμορφώσεως αὐτῆς, ἰδὲ βάσει τῶν πληροφοριῶν τοῦ Συμεῶν τοῦ Θεσσαλονικῆ καὶ τῶν Τυτικῶν, ἰδὲ παρὰ Ε. Ἀντωνιάδου, ἐ.δ., «Θεολογία», τ. 20 (1949), 21 (1950), 22 (1951) καὶ Π. Τρεμπέλα, Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθοῦ, ἐ.δ.

ὁμάδες τροπαρίων εἰς τὰ ἐνδιάμεσα τῶν Ψαλμικῶν στάσεων, τροπάρια εἰς τὰς Ὁδὰς,¹ τροπάρια μεταξὺ τῶν Ὁδῶν, τὰ Μεσώδια ὡς ἐλέγοντο, τροπάρια εἰς τοὺς Ψαλμοὺς τῶν αἰῶνων κλπ. Πάντα δὲ ταῦτα τὰ στιχηρὰ τροπάρια ἐψάλλοντο ἀντιφωνικῶς καὶ μεγαλοπρεπῶς, διὸ καὶ ἡ διὰ τῆς μελωδίας αὐτῶν προσδιδόμενη λαμπρότης εἰς τὰς ἀκολουθίας ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Μοναχῶν ὡς ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν μοναχικὴν ἀσκητικὴν ζωὴν. «Ποία γὰρ κατάνυξις, ἐρωτᾷ εἰς ἐκ τῶν Γερόντων, ποία δάκρυα τίκονται ἐκ τῶν τροπαρίων; ποία γὰρ κατάνυξις τῷ μοναχῷ, ὅταν ἐν Ἐκκλησίᾳ ἢ ἐν κελλίῳ ἴσταται καὶ ὑψοῖ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ὡς οἱ βῆες; Εἰ γὰρ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ παριστάμεθα, ἐν πολλῇ κατανύξει ὀφείλομεν ἴστασθαι καὶ οὐχὶ ἐν μετεωρισμῷ. Καὶ γὰρ, συνεχίζει ὁ αὐστηρὸς πατήρ, οὐκ ἐξῆλθον οἱ μοναχοὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτῃ, ἵνα παριστάνται τῷ Θεῷ καὶ μετεωρίζονται καὶ μελωδοῦσιν ἄσματα καὶ ρυθμίζουσιν ἤχους καὶ σείουσι χεῖρας καὶ μεταβαίναυσι πόδας, ἀλλ' ὀφείλομεν ἐν φόβῳ πολλῷ καὶ τρόμφῳ, δάκρυσί τε καὶ στεναγμοῖς μετὰ εὐλαβείας καὶ εὐκατανύκτου καὶ μετρίας φωνῆς τὰς προσευχὰς τῷ Θεῷ προσφέρειν»².

Γνωρίζομεν ἀκόμη ἐκ τῶν λεγαμένων Διαταγῶν τῶν Ἀποστόλων τοῦ τετάρτου αἰῶνος³ καὶ τοῦ πρώτου Χριστιανικοῦ Ὑμνολογίου, τοῦ ἐπισυνα-

1. Βέβαιον συνεπῶς δεόν νὰ θεωρηθῆ, ὅτι κατὰ τὸν δ' ἢ ε' αἰῶνα ἐψάλλοντο στιχηρὰ Ὁδῶν τινων, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν Γεροντικῶν τούτων. Συνεπῶς καὶ ἐν ἀκόμῃ δεχθῶμεν ὅτι ὑπὸ τὸν ὄρον «Κανόνες» τῶν κειμένων τούτων νοεῖται ἡ καθωρισμένη Ἀκολουθία (ὡς ὑπεστήριξεν ὁ Σ. Εὐστρατιάδης μετὰ πολλῶν ἐπιχειρημάτων, ἐν ΑΝ. Σιών, 29, 1934, σ. 582 ἐ.) καὶ οὐχὶ τὰ στιχηρὰ τῶν Ὁδῶν, δὲν προκύπτει, ὡς ὑπὸ τοῦ ἰδίου ὑπεστηρίχθη, τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀκανόνες κατὰ τὸν δ' καὶ ε' αἰῶνα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ... δὲν ὑπῆρξαν ποτὲ» (Αὐτόθι, σ. 589), ἀλλ' ὅτι τὰ τότε ἀναντιρρήτως ψαλλόμενα «τροπάρια εἰς τὰς Ὁδὰς» δὲν ἐλέγοντο ἰσῶς «Κανόνες». (Ἰδὲ καὶ κατωτέρω, σ. 46).

2. Τοιαύτας κατασκευαστικὰς ψαλμωδίας ἠδύνατό τις, κατὰ τὸν Παλλάδιον, νὰ ἀκούσῃ «ἀφ' ἐκείνης τῆς Μονῆς ἐξερχομένης». (Λαουσ. Ἱστορ., ΜΓ. 34, 1020. 1028 1147 κλπ.).

3. Τὸ ὅτι ὄντως ἐν τοῖς Ναοῖς τῶν πόλεων ἐλάμβανον χώραν τὰ ὑπὸ τοῦ Γεροντικοῦ μαρτυρούμενα, βεβαίως καὶ ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος. Εἰς τὸς ἱεροὺς Ναοὺς, γράφει, δεόν νὰ «παραγινώμεθα μετὰ τῆς προσηκούσης εὐλαβείας, ὅπως μὴ ἀντὶ ἀμαρτημάτων ἀφέσεως, προσθήκη τούτων ποιησάμενοι, οἰκαδε πορευώμεθα... Τὸ τοὺς θεοὺς ἀναπέμποντας ὕμνους, φόβῳ πολλῷ συνεσταλμένους καὶ εὐλαβεῖα κεκοσμημένους, οὕτω προσφέρειν τούτους. Καὶ γὰρ εἰσὶ τινες... οὔτινες καταφρονοῦντες μὲν τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ τοῦ Πνεύματος λόγια ὡς κοινὰ ἠγοῦμενοι, φωνὰς ἀτάκτους ἀφιᾶσι καὶ τῶν μαινομένων οὐδὲν ἄμεινον διάκεινται, ὅλα τῷ σώματι δοκούμενοι καὶ περιφερόμενοι καὶ ἄλλοτρια τῆς πνευματικῆς καταστάσεως ἐπιδεικνύμενοι τὰ ἦθη. Ἄθλιε καὶ ταλαίπωρε, δεόν σε δεδοικῶτα καὶ τρέμοντα τὴν ἀγγελικὴν δοξολογίαν ἐκπέμπειν, φόβῳ τε τὴν ἐξομολόγησιν τῷ Κτίστῃ ποιεῖσθαι καὶ διὰ ταύτης συγγνώμην τῶν ἐπιτασμένων αἰτεῖσθαι· σὺ δὲ τὰ μίμῳν καὶ ὀρηκστῶν ἐνταῦθα παράγεις, ἀτάκτως μὲν τὰς χεῖρας ἐπανατείνων καὶ τοῖς ποσὶν ἐφαλλόμενος καὶ ὅλα περιλάμβανος τῷ σώματι...». Ὁμιλ. εἰς Ἦσ. ΜΓ. 56, 99. Ὁμιλ. εἰς Πράξ. 10, ΜΓ. 60, 90 κλπ. Πρβλ. καὶ Μ. Ἀθῶνα σ. Ἐπιστ. πρὸς Μαρκελ. ΜΓ., 27, 40. Ἰσιδωρ. Πηλουσιώτου, Ι, 90. ΜΓ. 78, 244-5, ἐνθα ἀναφέρεται ὅτι τινὲς «κατάνυξιν ἐκ τῶν θείων ὕμνων οὐχ ὑπομένουσι» τῇ δὲ τοῦ μέλους ἡδύτητι,

πτομένου ἐν τῷ Ἀλεξανδρινῷ κώδικι τοῦ πέμπτου αἰῶνος^{1,2}, ὅτι ἐν ταῖς χριστιανικαῖς ἀκολουθίαις ἐψάλλοντο ἐπὶ τούτοις κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἡ Δοξολογία τῆς Θεοτόκου, «Μεγαλύνει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον...»,³ ἡ Προσευχὴ τοῦ Ζαχαρίου, «Εὐλόγητός κύριος ὁ Θεός τοῦ Ἰσραὴλ»,⁴ ὁ ὕμνος τοῦ Συμεῶν, «Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλον σου, Δέσποτα...»⁵, ἡ λεγομένη ἐωθινή προσευχή, «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῶ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη...», ἡ λεγομένη εὐχὴ τοῦ Ἑσπερινοῦ, «Αἰνεῖτε παῖδες, Κύριον...», ὁ τριαδικὸς ἢ ἐπιλύχνιος ὕμνος, «Φῶς ἰλαρὸν ἀγίας δόξης...» κλπ.⁶

Οὕτως δυνάμεθα συμπερασματικῶς νὰ εἰπώμεν, ὅτι κατὰ τοὺς πέντε πρώτους αἰῶνας, οἵτινες δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ἀποτελοῦν καὶ τὴν πρώτην φάσιν ἐν τῇ διαμορφώσει τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μας ὕμνου, κυριαρχεῖ κατ' ἀρχὴν ἡ ψαλμωδία, ἐν αὐτῇ δὲ ἤρχισεν ἐνωρίτατα ἀναπτυσσόμενος βραδέως καὶ οὐχὶ εἰς πάσας τὰς ἐκκλησιαστικὰς περιοχὰς ταύτοχρόνως καὶ ὁμοιόμορφως ὁ μετὰ τῶν βιβλικῶν ψαλμῶν καὶ γλωσσικῶς ἀκόμη στενωῶς συνδεδεμένος σύντομος κατ' ἀρχὴν ἐκτενέστερος δὲ μετὰ ταῦτα, ἀλλὰ πάντοτε ἀπλοῦς καὶ εὐληπτος, χριστιανικὸς ὕμνος, τὸ τροπάριον, δι' οὗ ἐξυμνεῖτο κατὰ κύριον λόγον ὁ Σωτὴρ Χριστὸς καὶ ἐξεφράζοντο διὰ τῶν ἀνωδύμων μελωδῶν, ὡς διερμηνέων τῆς κοινῆς πρὸς Αὐτὸν προσευχῆς, πάντα τὰ αἰσθήματα, ἅτινα ἐδημιούργει ἡ ἐκτονος βίωσις τοῦ Χριστιανικοῦ κηρύγματος ἐντὸς τῶν ψυχῶν τῶν πιστῶν⁷. Σὺν τῷ χρόνῳ δημιουργοῦνται καὶ ὁμάδες τοιοῦτων τροπαρίων, συνδεομένων μετὰ βιβλικῶν ψαλμῶν ἢ ᾠδῶν, αἵτινες καὶ καταλαμβάνουν καθωρισμένην τινὰ θέσιν ἐν τῇ λατρείᾳ.

Ἡ καταπολέμησις τῶν αἵρετικῶν δημιουργεῖ, πιθανῶς πολὺ ἐνωρίς, καὶ τὸν ἀνεξάρτητον ὕμνον, ὅστις μεμονωμένος ἢ καὶ κατὰ συστήματα εὐρίσκει καὶ οὗτος ὡς τροπάριον θέσιν ἐν τῇ λατρείᾳ⁸. Διὰ τῶν ὕμνων τούτων ὡς καὶ

εἰς ἐρεθισμὸν παθημάτων χρώμενοι, οὐδὲν αὐτὴν ἔχειν πλέον τῶν ἐπὶ σκηνῆς ἱματίων λογιζόμενοι. Ἰδὲ καὶ τὸν 75ον κανόνα τῆς Πενθέκτης Συνόδου, ἐν ᾧ καταδικάζονται παρόμοια παρεκτροπαί. (Γ. Ράλλη—Ποτλῆ, Σύνταγμα κλπ., II σ. 478 ἐ.).

1. Βιβλ. Ζ', 47-48. MG. 1, 1056-7.

2. Πρβλ. W Christ—M. Paranikas, μ.ε., σ. XX ἐ.

3. Λουκ., 1, 46-55.

4. Λουκ., 1, 68-79.

5. Λουκ., 2, 29-32.

6. Διατ. Ἀποστ., Βιβλ. Ζ' κ., 47-8. Πρβλ. καὶ Ε. Ἀντωνιάδου, ἐ.δ., «Θεολογία», 1951, σ. 395.

7. Πρβλ. καὶ Η. Achelis, μ.ε., σ. 167. Π. Τρεμπέλα, ἐ.δ., σ. 1. Ὁ ἱστορικὸς Σωζόμενος μᾶς διέσωσεν ἐν τοιοῦτον σύντομον τροπάριον, τὸ ὁποῖον ἔψαλλε τὸ χριστιανικὸν «πλήθος ἐν συμφωνίᾳ» μετὰ τοὺς ὑπὸ τῶν ψαλτῶν ψαλλομένους Ψαλμικοὺς στίχους, ὅτε μετέφερε, κατόπιν ἐντολῆς Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου, τὸ λείψανον τοῦ μάρτυρος Βαβύλα ἐκ τῆς Δάφνης εἰς τὴν Ἀντιόχειαν «Ἐσχύνθησαν πάντες, οἱ προσκυνοῦντες τοῖς γλυπτοῖς, οἱ ἐγκανυόμενοι τοῖς εἰδώλοις». (Ἐκκλ. Ἰστ., V, 19. MG. 67, 1276).

8. Περὶ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἦσαν γνωστοὶ ὡς «ποιητὰ τροπαρίων», οἱ Ἄν-

τῶν διαφόρων στιχηρῶν τροπαρίων διαμορφοῦνται ἢ «τάξις τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας», ἥτις συνίστατο εἰς τὸν ἐν γενικαῖς τούλαχιστα γραμμαῖς τυπικὸν καθορισμὸν τῶν ἐν ταῖς ἀκολουθίαις ψαλλομένων μετὰ τῶν Ψαλμῶν καὶ χριστιανικῶν ὕμνων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐλεγχον τοῦ περιεχομένου τῶν ὕμνων τούτων. Ὑμνοὶ πρὸς τοὺς Μάρτυρας τῆς πίστεως, ψαλλόμενοι κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τῆς «Γενεθλοῦ», ἦτοι τῆς μνήμης, αὐτῶν, ὑπῆρχον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου αἰῶνος¹, παρόμοιοι δὲ θὰ ἐδημιουργοῦντο καὶ διὰ τὰ λοιπὰ Ἱερά Πρόσωπα εὐθύς ὡς καθιερωτοῦ ἀπὸ τοῦ δ' αἰῶνος ὁ ἑορτασμὸς τῆς μνήμης αὐτῶν.

Πάντες δὲ αὗτοι οἱ Ψαλμοὶ ὡς καὶ οἱ ἀρχαιότατοι ὕμνοι ἐψάλλοντο κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας «μετ' εὐκατανύκτου καὶ μετρίας [ταπεινῆς] φωνῆς», μεθ' ἀπλῆς δῆλον ὅτι μελωδίας δυναμένης εὐχερῶς νὰ ἀποδοθῆ ὑπὸ τῶν πιστῶν ἢ ψαλτῶν, καὶ ἴσως κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καθ' ὃν ἐλάμβανε χώραν ἡ ψαλμωδία ἐν ταῖς μοναστηρίοις καὶ κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα², ἥτις χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ὡς «ἐμμελῆς ἀνάγνωσις». Ἡ τοιαύτη δὲ «ἐμμελῆς ἀνάγνωσις» ἀπετέλει, κατὰ τὸν ἴδιον, «εἰκόνα καὶ τύπον... τῆς τῶν λογισμῶν ἀταραξίας καὶ ἀκύμονος καταστάσεως...» καὶ «σύμβολον τῆς εὐρύθμου καὶ ἀχευμάστου καταστάσεως τῆς διανοίας»³. «Ἐξήρχον δὲ τῶν ψαλμῶν τοῖς ἄλλοις οἱ τούτους ἀκριβοῦντες», οἱ ἐκ τῶν χριστιανῶν δηλαδὴ δυνάμενοι νὰ ψάλλωσι τούτους καλῶς⁴, οἱ ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος ἰστάμενοι «κανονικοὶ ψάλται»⁵, τὸ δὲ «πλήθος εἴτε ζυνεπήχει ἐν συμφωνίᾳ»⁶, εἴτε «ὑπέψαλ-

μιος καὶ Τιμοκλῆς. Τὰ τροπάρια τοῦ συγχρόνου αὐτῶν Αὐξεντίου ἀπετελοῦντο, ὡς γνωρίζομεν ἐκ τοῦ βίου του, ἀπὸ δύο ρητῶν, ἡ τριῶν ἴσων τερονὰ καὶ ἐπωφελεῖ μετὰ ἤθους ἀπλουστερόν», σειρά δὲ ἐκ τῶν τοιοῦτων τροπαρίων τοῦ Αὐξεντίου, χριστολογικοῦ περιχομένου, περιεσώθη ἐν τῷ αὐτῷ κειμένῳ. (Πρβλ. Θεοδώρου Ἀναγν., Ἐκκλ. Ἰστ. 19. M.G. 86, 1, 173. Ὁ βίος Αὐξεντίου ἐν M.G. 114, 1375 ἐ. 1416 ἐ. Ἰδὲ καὶ J. B. Pitra, Anal. Sacra, σ. 23. E. Wellesz, A History of Byzantine Music and Hymnography, Oxford 1949, σ. 147 ἐ. Π. Τρεμπέλα, ἐ.δ., σ. 44.

1. Πρβλ. Τερτυλ., Scorpiace, 7. ML, 2, 158.

2. Ἰδὲ ἀνωτέρω, σ. 17. Πρβλ. καὶ Η. Achelis, μ.ε., σ. 164. E. Wellesz, μ.ε., σ. 151.

3. Ἐπιστ. πρὸς Μαρκελ. MG. 27, 40-1. Ὁ Αὐγουστίνος παρατηρεῖ διὰ τὸν τρόπον τῆς ψαλμωδίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀλεξανδρείας κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά: «qui tam modico flexu vocis faciebat sonare lectorem psalmi, ut pronuntianti viciniore esset quam canenti». (Confes, X, 33). Πρβλ. καὶ Εὐάγ., Ἀντωνιάδου, ἐ.δ., «Θεολογία» 1948, σ. 713.

4. Οἱ «Ψάλται» ἢ καὶ «Ῥδοῖν» ἢ «Ψαλτωδοῖν» (Διαταγ. Ἀποστ., II, 28. III, 11). Πρβ. καὶ Σωζομ., Ἐκκλ. Ἰστορ. V, 19. MG. 67, 1276.

5. Καν. 15 τῆς ἐν Λαοδ. Συνόδου. F. Lauchert, ἐ.δ., σ. 74. Ἰδὲ καὶ Χρυσοστ. Ὁμιλ. 36 εἰς 1 Κορινθ. MG. 61, 315. «Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἀναγνώσκων μόνος φθέγγεται καὶ αὐτὸς ὁ τὴν Ἐπισκοπὴν ἔχων, ἀνέχεται σιγῇ καθήμενος. Καὶ ὁ ψάλλων ψάλλει μόνος καὶ πάντες ὑπηχῶσιν, ὡς ἐξ ἐνὸς στόματος ἢ φωνῆ φέρεται».

6. Σωζομ., ἐ.δ. Πρβ. καὶ Ἰωάν. Χρυσοστ., Ὁμ. εἰς 145 Ψαλμῶν M.G. 55, 522. Ὁμιλ.

λε) τὰ ἀκροστίχια, ἐπαναλαμβάνομένους δῆλον ὅτι χαρακτηριστικούς στίχους ἐκ βιβλικῶν ψαλμῶν¹, ἢ ἐπανελάμβανε μετὰ ταῦτα («καθ' ὑπακοήν») τὰς μεταξὺ τῶν ψαλμικῶν στίχων χριστιανικὰς ἐπιφωνήσεις ἢ σύντομα τροπάρια².

Βέβαιον πάντως δέον νὰ θεωρηθῆ, ὅτι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπεδόθη εἰς τὴν μουσικὴν καὶ τὴν μελωδίαν μεγαλειτέρα προσοχὴ παρ' ὅσον ἐν ταῖς ἀρχαῖαις θρησκείαις, ὡς ὁμολογεῖ αὐτὸς ὁ Ἰουλιανός, καὶ ὅτι ἐπὶ τούτοις ἀπὸ πολὺ ἐνωρὶς ἐψάλλοντο ἐν αὐτῇ αἰ ψαλμωδία «διὰ ζώσης μόνης φωνῆς» μὲν ἄνευ συνοδείας μουσικοῦ τινος ὄργάνου,³ πολὺ μελωδικώτερον ὅμως ἢ παρ' Ἑβραίους⁴. Τοῦτο ἐγένετο, διότι πάντοτε ἐπιστεῦετο ὅτι ὁ μελωδικῶς ψαλλόμενος ὕμνος ἀπετέλει εὐπρόσδεκτον προσευχὴν πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ χριστιανοὶ ἐπίστευον προσέτι, ὅτι («ἢ διὰ τῆς μελωδίας φιλοσοφία») τῶν ψαλμῶν οὐ μόνον εὐχερέστερον διδάσκει τὴν διάνοιαν τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας⁵, ἀλλὰ καὶ τὰ «ἐναρμόνια μέλη τῶν ψαλμῶν» τὰς ψυχὰς ἐκπαιδεύουσιν⁶. Βεβαίως τὰς περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μελωδίας ἀντιλήψεις τῶν δὲν περιώριζον οἱ χριστιανοὶ μόνον εἰς τὰς ψαλμωδίας, ἀλλὰ ἀσφαλῶς τὰς ἐπεξέτεινον καὶ ἐπὶ τῶν δημιουργηθέντων σὺν τῷ χρόνῳ καθαρῶς χριστιανικῶν ὕμνων,

36 εἰς 1 Κορινθ. ΜΓ. 61, 315. Διαταγαὶ Ἀποστ. ΙΙ, 57 (ἐκδ. Ἀπ. Διακ. 2, 52)· «...ἐτερός τις τοῦ Δαυὶδ ψαλλέτω ὕμνους, καὶ ὁ λαὸς τὰ ἀκροστίχια ὑποψαλλέτω». Πρβ. καὶ Π. Τρεμπέλα, Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου καὶ Ἑσπερινοῦ, σ. 2 ἔ.

1. «Ἐχοντας ὑψηλὸν τι δόγμα», κατὰ τὸν Ἰ. Χρυσόστομον. Εἰς 117 Ψαλμὸν, ΜΓ. 55, 328.

2. Πρβλ. π.χ. Εὐσεβ., Ἐκκλ. Ἰστ., ΙΙ, 17, 22, ἐνθα περιγράφεται παρόμοιον σύστημα ψαλμωδίας τῶν θεραπευτῶν· «... καὶ ὡς ἐνός μετὰ ρυθμοῦ κοσμίως ἐπιψάλλοντος, οἱ λοιποὶ καθ' ἡσυχίαν ἀκροάμενοι, τῶν ὕμνων τὰ ἀκροτελευτῖα συνεξηγοῦσιν». Μ. Βασιλ., Ἐπιστ. 207. Μ.Γ. 32 764· «... ἐνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους, οἱ λοιποὶ ὑπηρετοῦσιν». Πρβλ. Κ. Κρουμβαχερ—Σωτηρ., μ.ἔ. ΙΙ, σ. 599 καὶ Π. Τρεμπέλα, ἔ.ἀ., σ. 5 ἔ. Ε. Wellesz, μ. ἔ. σ. 27 ἔ. Ἰδὲ καὶ Ε. Ἀντωνιάδου, ἔ.ἀ., «Θεολογία», 20, σ. 720, ἐνθα καὶ πλείστα μαρτυρίαι ἐκ τῶν πηγῶν.

3. Πρβλ. προχ. Κλήμ. Ἀλεξ., Παιδαγ. ΙΙ, 4. Χρυσόστ., Ὁμ. 150 ψαλμ. Ι. Ζωναρᾶ. Ἐρμ. Κανόνων ΜΓ. 135, 425. Ἰδὲ καὶ F. X. Kraus, RE, Ι, σ. 457. Γ. Παπαδοπούλου, Συμβ. εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλ. μουσικῆς Ἀθῆναι, 1890, σ. 65 ἔ., ἐνθα καὶ μαρτυρίαι ἐκ τῶν πηγῶν.

4. Πρβλ. C. Schneider, Geistesgeschichte des antiken Christentums, Π. München 1954 σ. 73 A.M. Rothmüller, The music of the Jews, 1953. Π. Τρεμπέλα, ἔ.ἀ., σ. 2.

5. Γρηγορίου Νύσσ., Ἐρμ. εἰς ψαλμ. ΜΓ. 44, 440. Πρβ. καὶ J. Kroll, ἔ.ἀ., σ. 281.

6. Πρβλ. Βασιλείου τοῦ Μ., 1 ὁμλ. εἰς ψαλμ. ΜΓ. 29, 212. Χρυσόστ., εἰς Ἡσαΐαν ὁμλ. 5 ΜΓ. 56, 57. Εἰς τὸν 41 Ψαλμ. (ΜΓ 55, 156 ἔ.), ἐνθα παρατηρεῖται· «οὐδὲν γάρ, οὐδὲν οὕτως ἀνίστασι ψυχὴν καὶ πτεροῖ καὶ τῆς γῆς ἀπαλλάττει καὶ τῶν τοῦ σώματος ἀπολῶει δεσμῶν καὶ φιλοσοφεῖν ποιεῖ καὶ πάντων καταγελαῖν τῶν βιωτικῶν, ὡς μέλος συμφωνίας καὶ ρυθμῶ συγκείμενον θεῶν ἄσμα».

οἵτινες ἀπὸ ἐνωρὶς θὰ ἤρχισαν μελωδικώτερον πῶς νὰ ψάλλωνται¹. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος μάλιστα καθαρῶς καὶ τὸν σκοπὸν τῶν τοιούτων μελωδιῶν· «τὸ μετὰ μέλους λέγεσθαι τοὺς Ψαλμούς, παρατηρεῖ, οὐκ ἔστιν εὐφωνίας σπουδῆ, ἀλλὰ τεκμήριον τῆς ἁρμονίας τῶν ἐν τῇ ψυχῇ λογισμῶν..., ὅτι οὐχ ὠραῖος αἶνας ἐν στόματι ἀμαρτωλοῦ»². Παρὰ τὸ γεγονός τούτο, δὲν θὰ πρέπη νὰ λησμονῆται, ὅτι ὁ λόγος, «τῶν ρημάτων ἡ δύναμις», τὸ κείμενον τῶν ὕμνων, ἐκέκτητο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ τὴν ὑψίστην σημασίαν, ἢ συνοδεύουσα δὲ τοῦτο καὶ διὰ τῆς γλώσσης, τοῦ «Ψαλτηρίου τούτου τοῦ Κυρίου»³, ἀποδιδόμενη μελωδία, σκοπὸν εἶχε νὰ καταστήσῃ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ κατανοητὸν, κατανοητικὸν καὶ συνεπῶς θρησκευτικῶς ἐπιφωλέστερον διὰ τοὺς πιστοὺς.

Ἡ παρ' Ἑβραίους συνήθης ἀντιφωνικὴ ψαλμωδία⁴, δὲν ἦτο πιθανώτατα ἄγνωστος καὶ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς Συρίας, Μ. Ἀσίας κ.λπ. κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας⁵, ἐρρυθμίσθη ὅμως, ὡς θετικῶς γνωρίζομεν, ἐπὶ τὸ κανονικώτερον καὶ ἐσυστηματοποιήθη θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ τὸ κατὰ χοροὺς ψάλλειν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀντιοχείας περὶ τὰ μέσα τοῦ τετάρτου αἰῶνος. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ ἱστορικοῦ Θεοδορήτου, οἱ Ἀντιοχεῖς μοναχοὶ Φλαβιανὸς καὶ Διόδωρος, οἱ καὶ μετὰ ταῦτα ἐπίσκοποι, «πρῶτοι διχῆ διελόντες τοὺς τῶν ψαλλόντων χοροὺς, ἐκ διαδοχῆς ἄδειν τὴν δαυϊτικὴν ἐδίδαξαν μελωδίαν. Καὶ ταῦτο, γράφει ἐν συνεχείᾳ, ἐν Ἀντιοχείᾳ πρῶτον ἀρξάμενοι, πάντοσε διέδραμε καὶ κατέλαβε τῆς οἰκουμένης τὰ τέρατα»⁶. Δεκαετηρίδας τινὰς μόλις βραδύτερον εὐρίσκομεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν ἀντιφωνικὴν ψαλμωδίαν χρησιμοποιομένην ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν, οἵτινες διὰ τῶν ἀντιφωνικῶν μελωδιῶν τῶν προσεπάθον νὰ προσελκύσουν ὀρθοδόξους πρὸς τὴν κακοδοξίαν τῶν. Οὗτοι, «περὶ τὰς στοὰς ἀθροίζομενοι, καὶ ᾠδὰς ἀντιφώνους πρὸς τὴν ἀρειανικὴν δόξαν συνθεθέντες, ἤδον». Ὁ τότε Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπό-

1. Πρβ. καὶ Ἰουστίνου (;), Ἀποκρίσεις πρὸς Ὀρθοδόξους 37—38 (ἐκδ. Ἀποστ. Διακ., τ. 4, 123). Ε. Ἀντωνιάδου, ἔ.ἀ., «Θεολογία», τ. 22, 1951, σ. 398

2. Ἐπιστ. πρὸς Μαρκ., ΜΓ. 27, 40 ἔ. 2^α Κλήμ. Ἀλεξ., Παιδαγ., ΙΙ, 4.

3. Πρβλ. Β. Βέλλα, Ἐκλεκτοὶ Ψαλμοί, σ. 16. Ε. Wellesz, μ. ἔ., σ. 26 ἔ.

4. Καὶ αὐτοὶ οἱ χριστιανικοὶ ὕμνοι, περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ Πιλίνιος, ἐψάλλοντο ἀντιφωνικῶς (invocem). (Ἰδὲ ἀνωτ., σ. 8). Ἡ παράδοσις ἀπέδιδεν εἰς τὸν Ἰγνάτιον τὸν Θεοφόρον († 110 (;) τὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰσαγωγὴν τῆς ἀντιφωνικῆς ψαλμωδίας. Οὗτος, κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην, «ὀπτασίαν εἶδεν ἀγγέλων, διὰ τῶν ἀντιφώνων ὕμνων τὴν ἁγίαν Τριάδα ὑμνοῦντων, καὶ τὸν τρόπον τοῦ δράματος τῆ ἐν Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησίᾳ παρέδωκεν. Ὅθεν καὶ ἐν πάσαις ταῖς Ἐκκλησίαις αὕτη ἡ παράδοσις διεδόθη». (Σωκράτ. Ἐκκλ. Ἰστ., VI, 8, ΜΓ. 67, 689—92). Τὸ «κατὰ χοροὺς, ἄλλωστε, ὑμνεῖν τὸν Θεόν» ἐθεωρεῖτο ἐν Ἀντιοχείᾳ περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνος «ὡς ἔθος», ὡς παλαιὰ δῆλον ἐστὶ συνήθεια. (Πρβλ. Σωζομ., Ἐκκλ. Ἰστ., ΙΙΙ, 20, ΜΓ. 67, 1101. H. Leclercq, Antienne, DAL, I, 2, σ. 2301 ἔ. Ἐ. Παντελάκη. Ἀντίφωνον, Θρησκ.—Χριστ. Ἐγκ., Ι, σ. 1241 ἔ.

5. Ἐκκλ. Ἰστ. ΙΙ, 19 ΜΓ. 82, 1060. Πρβλ. καὶ A. v. Harnack, Die Mission κλπ. σ. 662. Ἰδὲ ἰδίᾳ Μ. Βασιλείου, Ἐπιστ. 307 (ΜΓ. 82, 763 ἔ.), δὲ ἦς ἐπιβεβαιούται ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοδορήτου.

λεως Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐχρησιμοποίησε τὸ αὐτὸ μέσον πρὸς ἐξαυδετέρωσιν τοῦ κινδύνου· «εὐλαβηθεῖς, μήτις τῶν ἀπλουστέρων ὑπὸ τῶν τοιαύτων ῥῥῶν ἀφελκυσθῆ τῆς Ἐκκλησίας, ἀντιτίθῃσιν αὐτοῖς τοὺς τοῦ ἰδίου λαοῦ, ὅπως ἂν καὶ αὐτοὶ ταῖς νυκτεριναῖς ὑμολογίαις σχολάζαντες, ἀμαυρώσωσι μὲν τὴν ἐκείνων περὶ τούτου σπουδὴν, βεβαίους δὲ τοὺς οἰκείους πρὸς τὴν ἑαυτῶν πίστιν ἐργάζωνται»¹.

Τὸν πέμπτον δὲ αἰῶνα, τὰ ἐν ταῖς Ἐκκλησιαῖς μελωδικῶς ψαλλόμενα, ἀντιφωνικῶς δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον, τροπάρια, κατεῦχον τοιαύτην θέσιν ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τόσον δὲ ἦσαν ταῦτα προσφιλεῖς τὸν λαόν, ὥστε οἱ αὐστηροὶ πατέρες τῆς ἐρήμου ἐξέφραζον τὸν φόβον τῶν μήπως οἱ τόσον κατ' αὐτοὺς ἀπομακρυνθέντες διὰ τῶν πολλῶν μελωδικμάτων τῆς ὁρθῆς ὁδοῦ «χριστιανοί, φθείρουσι τὰς βίβλους τῶν ἁγίων Εὐαγγελίων καὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων καὶ τῶν θεσπεσίων προφητῶν... καὶ χυθῆσεται ὁ νοῦς αὐτῶν εἰς τρόπους (ἤχους), γράφοντες τροπάρια»².

Παρὰ ταῦτα ὅμως «τὸ τροπάριον καὶ κανόνας ψάλλειν, καὶ ἤχους μελιζεῖν» δὲν ἐθεωρεῖτο κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν «ἀρμόζον τοῖς κατὰ κόσμον ἱερεῦσι», καὶ τοῖς λοιποῖς πιστοῖς μόνον, ἀλλὰ εἶχε γίνεαι ἀποδεκτὸν καὶ παρὰ αὐτῶν τῶν μοναχῶν περιοχῶν τινῶν καὶ δὴ τῆς Καππαδοκίας, ὡς ἀσφαλῶς γνωρίζομεν ἐκ συγχρόνων μαρτυριῶν. «Τὸ τοιαῦτον ὅμως τοῖς μοναχοῖς, τοῖς μακρὰν τῶν τοῦ κόσμου θορύβων διάγουσιν, οὐ μόνον ἀσύμφορόν ἐστι, ἀλλὰ καὶ βλάβης πολλᾶκις γίνεται πρόξενον», κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν μοναχῶν τῆς Νιτρίας. Ἡ τοιαύτη δὲ συντηρητικὴ μοναχικὴ παράδοσις διετηρήθη ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας μεταξὺ τῶν μοναχικῶν κύκλων διαφόρων περιοχῶν³. Τῆν δὲ τοιαύτην ἐφεκτικὴν ἔναντι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἄσματος καὶ τῆς μελωδίας στάσιν τῶν ἀρχαίων μοναχῶν ἐνίσχυον καὶ πλεῖστα ἐν ταῖς ψαλμωδίαῖς τῶν κοσμικῶν Ἐκκλησιῶν ὑπερβολαὶ καὶ καταχρήσεις, τὰς ὁποίας μετὰ δριμύτητος, ὡς ἐξετέθη ἀνωτέρω, κατεδίκαζον οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας.

Σὺν τῇ παρόδῳ ὅμως τοῦ χρόνου, παραμεριζομένων καὶ τῶν ὑπερβολῶν καὶ καταχρήσεων, ἤρχισε νὰ ἐμφανίζηται συμφιλίωσις τοῦ μοναχικοῦ βίου μετὰ τοῦ καταναυτικοῦ πλέον χριστιανικοῦ ὕμνου καὶ τῆς μελωδίας του, ὥστε κατὰ τὸν ὀγδοὸν αἰῶνα νὰ καταστοῦν τὰ μοναστήρια τὰ κατ' ἐξοχὴν κέντρα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, τὸ «μελωδεῖν» δὲ καὶ τὸ «ψάλλειν» αἱ προσφιλεῖς τῶν μοναχῶν ἐνασχολήσεις. Τοιοῦτοτρόπως δια τῆς δημιουργίας τῶν «Κανόνων» ἐν τοῖς Μοναστικῶς κέντροις, ὁ μοναχικὸς τύπος τῶν ἀκολουθιῶν διεμορφώθη κατὰ πολὺ ἄσματικώτερος καὶ αὐτοῦ τοῦ κοσμικοῦ⁴.

1. Σωκρατ., Ἐκκλ. Ἰστ., VI, 8 MG. 67, 688-9. Σωζομ. VIII, 8. MG. 67, 1536-7.

2. Ἰδὲ κείμενα Γεροντικῶν παρὰ W. Christ-Paran., ε. ἀ., σ. XXX.

3. Πρβλ. J. B. Pitra, Hymnographie κλπ., σ. 43. Ἐκτενέστερον περὶ τῆς Ἀντιφωνικῆς Ψαλμωδίας καὶ τῆς ἀντιδράσεως τῶν μοναχῶν ἰδὲ παρὰ E. Ἀντωνιάδου, ε. ἀ., «Θεολ.» 1949, σ. 713 ε. 716 ε.

4. Αὐτόθι, σ. 719, 721. Ἦδη ὁ Κασσιανὸς (†435) εὗρε καὶ ἐν τισιν Μοναστηρίοις

Συνεπῶς δὲν θὰ πρέπη νὰ ἐμμένωμεν πλέον εἰς τὴν ἀποψιν, ὅτι ἡ λειτουργικὴ χριστιανικὴ ποίησις τῶν πέντε πρώτων αἰῶνων ὑπῆρξε πολὺ πεινχρὰ οὐδ' ὅτι ἤρχισεν αὐτὴ δημιουργομένη κατὰ τὸν τρίτον μὲν αἰῶνα, ὡς ἐπιστεῦτο παλαιότερον¹, διότι, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει, κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν καὶ δὴ λίαν ἐνωρῖς ἐποιήθησαν ἀσφαλῶς πολὺ περισσύτεροι ὕμνοι ὅσων γνωρίζομεν σήμερον. Ἐὰνδὲ θὰ λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τοῦ καρποφόρου τινὰς προσπαθείας τῶν ἐρευνητῶν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας, ὅπως ἐπιστημάνουν ἐκκλησιαστικῶς ὕμνους καὶ ἐν ἑλληνικοῖς κειμένοις, ἀλλὰ καὶ ἐν συριακαῖς, κοπτικαῖς καὶ σλαβοναῖς μεταφράσεσιν² ὡς καὶ τὰς παραλλήλους προσπαθείας ὅπως καθορισθῆ ἡ μελωδία αὐτῶν, μετὰ βεβαιότητος δύναται νὰ ἀναμῆνῃ ὅτι αἱ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως τῶν πρώτων αἰῶνων γνώσεις μας καθόλου πρόκειται κατὰ πολὺ νὰ πλουτισθῶσιν εἰσέτι καὶ ὅτι πλεῖστα σκοτεινὰ σήμερον πτωχαὶ τῆς ἐξελιξέως καὶ τῆς μορφῆς αὐτῆς πρόκειται νὰ διαλευκανθοῦν.

δ'. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς αἰῶνας δημιουργεῖται καὶ ἕτερα χριστιανικὴ παίησις, ἀλλ' αὐτὴ οὐχὶ ἐν ταῖς Εὐκτηρίοις καὶ παρὰ τὸ θυσιαστήριον, ὡς ἡ ἐξεασθεῖσα, ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν. Πρόκειται περὶ τῆς χριστιανικῆς ἐκείνης παίησεως, ἡ ὅποια ἀπεμιμήθη τὴν πεπαλαιωμένην καὶ ἀκατανόητον κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν παιητικὴν τεχνατροπίαν καὶ γλῶσσαν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παίησεως³, οὐχὶ ὅμως διότι οἱ Ἕλληνες δημιουργοὶ αὐτῆς ἦσαν δῆθεν δέσμιαι τῆς προσφθιακῆς παιητικῆς τῶν παραδόσεως, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἠδύνατο δῆθεν νὰ ἀπομακρυνθοῦν διὰ νὰ δημιουργήσων νέαν ποιητικὸν ρυθμόν, ὡς ἐσφαλμένως ὑπεστηρίχθη⁴, ἀλλὰ διότι διὰ τῆς ἐνσυνειδήτου μιμήσεως ταύτης ἐπεδίωκαν, οἱ σημαντικώτεροι τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, εἰδικούς, γνωστοὺς δὲ εἰς ἡμᾶς σκοπούς⁵.

Ὁρθῶς π. χ. παρετηρήθη ὅτι ὁ ὕμνος εἰς τὸν Σωτῆρα Χριστόν, ὁ ἐν ἀναπαιστικοῖς μονομέτροις καὶ διμέτροις πεποιημένος καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ «Παιδαγωγῶ» τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως εὐρισκόμενος καὶ πιθα-

τῆς Αἰγύπτου τὴν ἀντιφωνικὴν ψαλμωδίαν. (De Inst. coenob., II, 5, 6, 7). Ἰδὲ καὶ κατωτέρω, σελ. 47 ε.

1. Πρβλ. προχ. G. Krüger, RE³, τ. 6, 406. W. Christ, Geschichte d. Gr. Lit.⁴, σ. 959 κλπ.

2. Περὶ αὐτῶν πρβλ. A. Baumstark, Liturgie comparée³, Paris 1953, σ. 102 ε. F. Dölger—A. Schneider, Byzanz, Bern 1952, σ. 161 ε.

3. Περὶ αὐτῆς πρβλ. K. Κρουμβάχερ—Σωτηριάδου, μ. ε. II, σ. 496 ε. W. Christ—Paranikas, Anthologia, σ. XII. ε. E. Bouvy, μ. ε., σ. 133 ε. κλπ.

4. Ὡς φρονεῖ ὁ P. Maas, Das Kontakion, BZ, 19 (1910), σ. 294 ε.

5. Ἡ προσφθιακὴ ποίησις τοῦ Συνεσίου (†413(;)) ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ στενοῦ δεσμοῦ τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὴν ἀρχαίαν πνευματικὴν παράδοσιν καὶ τὰς ἀρχαίας Μούσας. Ἀλλὰ καὶ τοῦ Σωφρονίου (†638) οἱ προσφθ. ὕμνοι ἀποτελοῦν, ὡς ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ E. Bouvy (μ. ε., σ. 180), «ἰδιωτικὰς προσευχάς», καὶ οὐχὶ σταῖχους κοινῆς προσευχῆς.

νώς υπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου γραφεῖς, εἶναι σχολικὴ προσευχὴ χριστιανοῦ σπουδαστοῦ, παιδαγωγουμένου ὑπὸ τοῦ "Παιδαγωγοῦ"¹.

Γνωρίζομεν ἀκόμη ὅτι ἡ ἀφορμὴ, ἡ ὁποία ὤθησε τοὺς Ἀπολλινάριους, καὶ δὴ τὸν νεώτερον, ἵνα συντάξῃ παιήματα μετ' ὑποθέσεις ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς ἀρχαῖα προσωδίακὰ μέτρα καὶ νὰ παραφράσῃ τὸν Ψαλτήρα ἐν ἠρωϊκῷ ἑξαμέτρῳ, ὑπῆρξεν ὁ νόμος τοῦ Ἰουλιανοῦ, «ὅς τοὺς χριστιανούς ἑλληνικῆς παιδείας ἐκώλυε»². Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐνόμισαν οἱ λόγοι οὗτοι χριστιανοί, ὅτι ἠδύνατο νὰ δώσουν εἰς τοὺς χριστιανόπαιδας βιβλία χριστιανικά, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἐδιδάσκοντο οὗτοι συγχρόνως καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως αὐτῶν ἀλλὰ καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν γενικώτερον³. Ἀλλὰ ὀρθῶς παρατηρήθη, ὅτι οὕτω μετεσκευασμένοι ἰδίως οἱ ψαλμοὶ «ἔχοντες τὸν ἰδιάζοντα αὐτοῖς τύπον καὶ τὴν ὑψηλὴν τῶν ἀπλότητων ἔγινον ὑπὲρ τὸ δέον ὀμηρικοί, ἢ ὥστε νὰ δύνανται ἔτι νὰ εἶναι ψαλμοὶ»⁴. Οἱ σύγχρονοι αὐτῶν χριστιανοὶ «ἐπήνουν τὴν σπουδὴν καὶ ἐδιδάσκοντο» ἐκ ταύτης θαυμάζοντες τὴν «εὐφυΐαν» τῶν δημιουργῶν αὐτῆς⁵. Ταχέως ἡμῶς καὶ εὐθύς ὡς ἐξέλιπεν ὁ προκαλέσας τὴν ἰδιότυπον ταύτην ποίησιν λόγος, οἱ «νικήσαντες τὸ σόφισμα τοῦ βασιλέως» «πάναι» τῶν χριστιανῶν αὐτῶν ποιητῶν, «ἐλογίζοντο ἴσω τοῦ μὴ γραφῆναι»⁶, διότι οὐδέποτε ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ λατρείᾳ αὐτῆς καὶ συνεπῶς οὐδεμίαν ἤσκησαν μετὰ ταῦτα ἀμεσον ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ λαοῦ.

Ἄξιός ὅμως ἰδιαίτερας μνείας ἐκ τῶν ποιητῶν τῆς κατηγορίας ταύτης τυγχάνει ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός († περὶ τὸ 390), ὅστις δικαίως δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ εἰς ἐκ τῶν σπουδαιότερων χριστιανῶν ποιητῶν⁷. Ἀλλὰ καὶ τοῦ Γρηγορίου ἡ ποίησις ἐγράφη, ὡς μαρτυρεῖ ὁ βιογράφος του, δι' ὀρισμένους σκοποὺς· «διττὸς γέγονεν αὐτῷ ὁ σκοπὸς· πρῶτον μὲν, ὅπως τὴν ἄθεσμον Ἰουλιανοῦ τοῦ τυράννου νομοθεσίαν, κελούσαν μὴ μετεῖναι Χριστιανοὺς τῆς Ἑλλήνων παιδείας, μερακιώδη καὶ ἀνίσχυρον ἐπελέγξῃ»· δεύτερος

1. Πρβλ. C. Schneider, μ. ξ., τ. 2, σ. 60-1.

2. Πρβλ. προχ. Ἰουλιανοῦ, Ἐπιστολὴ 42 (ἐκδ. F. Hertlein), σ. 545.

3. Πρβλ. Σωκρ., Ἐκκλ. Ἰστ., III, 16, MG. 67, 417-20· «ὡς γὰρ ἀμφω ἦσθη ἐπιστήμονες λόγων... χρειώδεις ἑαυτοὺς πρὸς τὸν παρόντα καιρὸν τοῖς χριστιανοῖς ἀπεδείκνουν». Ὁ πατήρ Ἀπολλιν. «παντὶ μέτρῳ ρυθμικῶ ἐχρήτο, ὅπως ἂν μηδεὶς τρῶπος τῆς Ἑλληνικῆς γλώττης τοῖς χριστιανοῖς ἀνήκοος ἦ». Ὁ υἱὸς δὲ «τὰ Εὐαγγέλια καὶ τὰ Ἀποστολικὰ δόγματα ἐν τύπῳ διαλόγων ἐξέθετο, καθὰ καὶ Πλάτων παρ' Ἑλλήσιν. Οὕτω μὲν οὖν τῷ χριστιανισμῷ χρειώδεις φανέντες, τοῦ βασιλέως τὸ σόφισμα διὰ τῶν οικείων πόνων ἐνέκησαν». Πρβλ. καὶ Σωζομ., Ἐκκλ. Ἰστ. V, 18, MG. 67, 1269. Δ. Μπαλάου, Πατρολογία, σ. 415.

4. Κ. Κρουμβάχερ—Σωτηριάδου, ξ. ἀ., II, σ. 498.

5. Σωζομ., Ἐκκλ. Ἰστ. V, 18, MG. 67, 1269.

6. Σωκρ., ξ. ἀ., σ. 420.

7. Πρβλ. Κ. Κρουμβάχερ—Σωτηριάδου, μ. ξ., II, σ. 497.

δὲ ὅπως διὰ τῶν Ἐπῶν τοῦ ἐξουδετερώσῃ τὴν προκαλουμένην ὑπὸ τῆς κακοδόξου ποιήσεως τοῦ λογιῶ, καὶ κύρους ἕνεκα τοῦ λόγου τούτου κεκτημένου, Ἀπολλινάριου σοβαρὰν βλάβην εἰς τοὺς χριστιανούς¹, ὡς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γρηγόριος μαρτυρεῖ². Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζ. ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτη προσοδείᾳ του ἠκολούθησε πολὺ προγενεστέραν παράδοσιν ἀντικρούσεως τῶν αἰρετικῶν διὰ τῶν αὐτῶν ἀκριβῶς μέσων, δι' ὧν οὗτοι κατεπολέμουν τὰς ὀρθοδόξους ἀπόψεις, καὶ διὰ προσωδίακῶν δῆλον ὅτι εἰσέτι ὕμνων, ὅταν ἡ περίστασις ἀπῆται τοῦτο. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἐπιβεβαιῶται ἐκ περισηθέντος σπαράγματος παπύρου ἐξ Ὁξυρρύχου τοῦ τρίτου αἰῶνος, ἐν ᾧ διεσώθη ἀπόσπασμα ἀντιαιρετικῶ χριστιανικοῦ ἔσματος ἐν ἀναπαίστοις μετὰ τῆς ἐξ ὀλοκλήρου ἑλληνικῆς μελωδίας αὐτοῦ³.

Ἡ ποίησις αὕτη τοῦ Γρηγορίου, παρατηρεῖ ὁ Κ. Κρουμπάχερ, «εἶναι εὐγενῆς καὶ μεγάλη, πλήρης τέχνης καὶ περισκέψεως, ἀλλὰ δὲν συμπαράσφρει τὸν ἀναγνώστην», «οἱ ἀπονεκρωθέντες τύποι τῆς ἀπληραϊωμένης μετρικῆς δὲν ἄφνον νὰ ἀναλάμψῃ ἐλευθέρως τὸ πῦρ τοῦ αἰσθήματος»⁴. Συνεικίνησε δὲ ἀσφαλῶς καὶ ἐνέπνευσεν ἡ ποιητικὴ τοῦ Γρηγορίου δημιουργία μεταγενεστέρους Χριστιανούς μελωδοῦς⁵, οἱ ὁποῖοι ἐπιμελῶς ἐμελέτων καὶ ἐσχολίαζον αὐτὴν⁶, ἀλλ' οὐδέποτε, παρὰ τὸν πλούσιον λυρισμὸν τῆς, κατάρθρωσεν αὕτη νὰ συγκινήσῃ εὐσεβεῖς ἀπλοϊκὰς χριστιανικὰς καρδίας, διὸ καὶ οὐδέποτε εἰσῆχθη ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς Ἐκκλησίας, διὰ τὴν ὁποίαν, ἄλλωστε, καὶ ἀρχικῶς δὲν προωρίζετο.

1. Πρβλ. Γρηγορίου Πρεσβυτέρου, MG. 35, 304· «... ἐπεὶ ἑώρα Ἀπολλινάριον ράψαντα πολυστίχους βίβλους ἐκ διαφόρων μέτρων καὶ τούτοις κλέψαντα τοὺς πολλοὺς εἰς τὴν αἵρεσιν, ὡς ἐλλόγιμον δῆθεν, ἀναγκαῖον φήθη... τηλικαῦτα γράψαι τὰ ἔμμετρα». Ἰδὲ καὶ Γρηγορίου, Ἐπιτομὴ ἱστορ., 39, MG. 37, 1332-1334. «Ὅταν θὰ λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν του τὴν γνώμην τοῦ Γρηγ. περὶ τῆς χρησιμότητος τῆς θύραθεν παιδείας καὶ διὰ τοὺς χριστιανούς, δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν πληροφορίαν τοῦ βιογράφου του. (Πρβ. Ἐπιτομὴ εἰς Μ. Βασίλειον, M. G. 36, 508 ἔ.). Οἱ ἀνοῦν ἔχοντες» ἐκ τῶν χριστιανῶν, πιστεύουν, κατὰ τὸν Γρ., ὅτι «παίδευσιν τῶν παρ' ἡμῖν ἀγαθῶν εἶναι τὸ πρῶτον, οὐ ταύτην μόνον τὴν εὐγενεστέραν καὶ ἡμετέραν..., ἀλλὰ καὶ τὴν ἕξωθεν».

2. Ἐπιστ. 101 (MG. 37, 193)· «Εἰ δὲ οἱ μακροὶ λόγοι, καὶ νέα ψαλτήρια καὶ ἀντιφθογγα τοῦ Δαυὶδ, καὶ ἡ τῶν μέτρων χάρις, ἡ τρίτη διαθήκη νομιζέται, καὶ ἡμεῖς ψαλλομολογήσομεν καὶ πολλὰ γράψομεν καὶ μετρήσομεν». Ἰδὲ καὶ ἀνωτέρω, σ. 13.

3. Πρβλ. J. Kroll, ξ. ἀ., σ. 280. H. Abert, Das älteste Denkmal der christlichen Kirchenmusik, Die Antike, 2, 1926, σ. 282 ἔ. 286.

4. M. ξ., II, σ. 497.

5. Πρβλ. καὶ Ἀγαθαγγέλου, Μητροπολίτου Κυδωνιῶν, Τὰ ἱστορικά Ἐπιτομὴ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, Ἀθήναι 1955, σ. 95 ἔ., ἐνθα καὶ σημειοῦται σειρά ἐνηχησῶ ὕμνων, ἐξηρημένων ἐκ τῶν Ἐπῶν τοῦ Γρηγορίου.

6. Ὁ Κοσμάς ὁ μελωδὸς καὶ ὁ Νικήτας Δαυὶδ ἐγραψαν ἐκτενῆ σχόλια εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Γρηγορίου. (MG. 39, 339-841). Πρβλ. καὶ Κ. Κρουμπάχερ—Σωτηριάδου, μ. ξ., II, σ. 568.

II.

ΤΟ ΕΜΜΕΤΡΟΝ ΛΥΡΙΚΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΕΓΚΩΜΙΟΝ
(ΤΟ "ΚΟΝΤΑΚΙΟΝ,")

Ἡ ἐμφάνισις ἐνὸς ἐκτενοῦς χριστιανικοῦ ὕμνου, ἐλευθέρου ἐκ τῆς βιβλικῆς ποιήσεως καὶ ἀνεξαρτήτου ὀλοτελῶς ἐκ τῶν προσφθικῶν δεσμῶν καὶ τῆς λογίας ἐκφράσεως, ἐγκαινιάζει νέαν περίαδον ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως¹. Ἐὰν ὁ ὕμνος οὗτος ἐποιήθη ἀρχικῶς διὰ λειτουργικὴν χρῆσιν ἢ ἐδημιουργήθη καὶ οὗτος, τοῦλάχιστον κατ' ἀρχὴν, ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τῶν χριστιανικῶν Εὐκτηρίων, δὲν γνωρίζομεν, διότι αἱ γνώσεις μας περὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ εἶναι καὶ σήμερον εἰσέτι πενιχραὶ καὶ μόνον ἐπὶ ὑποθέσεων δύναται νὰ βασισθῇ οἰαδήποτε γνώμη. Ἴσως ὅμως δὲν στερεεῖται ἱστορικοῦ πυρῆνος ἢ μεταγενεστέρα πληροφορία τοῦ Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου (14ος αἰών), καθ' ἣν ὁ Ρωμανὸς κατεγέλασθη κατ' ἀρχὴν ἕνεκα τῆς κενοφανοῦς ὕμνωδίας του². Πάντως, παρὰ τὰς πιθανὰς ἀρχικὰς ἀντιδράσεις, ἡ νέα αὕτη ποιητικὴ σύνθεσις ἐμφανίζεται αἰφνιδίως κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔκτου αἰῶνος ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὴ εἰς τὸν Ὁρθρον, ἐν τῷ ὁποίῳ καταλαμβάνει δεσπόζουσαν θέσιν, κατὰ τρόπον δὲ ὅλος ἀσυνήθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς γραμματολογίας, ὑπὸ τὴν τελείαν μορφήν της. Ἀκριβῶς τὸ γεγονός τοῦτο μᾶς ἀναγκάζει νὰ φαντασθῶμεν προβαθμίδας τινὰς, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναγκαστικῶς θὰ διήλθεν ὁ ὕμνος οὗτος ἕνα φθᾶσθαι εἰς τὴν γνωστὴν ἡμῖν σήμερον τελείαν αὐτοῦ μορφήν. Περὶ αὐτῶν θὰ γίνῃ λόγος ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ ἀφοῦ προηγουμένως γνωρίσωμεν τὴν ποιητικὴν οἰκοδομὴν τοῦ νέου χριστιανικοῦ ὕμνου καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ.

α'. Ἡ νέα ποιητικὴ δημιουργία ὀνομάζεται ὑπ' αὐτῶν τῶν δημιουργῶν αὐτῆς «φῶδη», «ὕμνος», «ἄλνος», «ψαλμὸς», «ἔπος», «ποίημα», «ᾄσμα», «προσευχή», «δέησις»³ κλπ. Ἡμεῖς ὀνομάζομεν τοὺς αὐτοὺς ὕμνους σήμερον Κοντάκια, ἀλλὰ Κοντάκιον ὀνομάζομεν καὶ τὸ πρῶτον τροπάριον αὐτῶν. Ἡ ὀνομασία ὅμως αὕτη εἶναι ἀσφαλῶς πολὺ μεταγενεστέρα τῆς δημιουργίας τῶν ὕμνων τούτων, ἀναφαίνεται δὲ περὶ τὸν 9ον αἰῶνα⁴.

1. Πρβλ. Κ. Κρουμβ.—Σωτηρ., μ. ἔ. II, σ. 515 ἔ. P. Maas, Das Kontakion, BZ, 19, σ. 285 ἔπ. Π. Τρεμπέλα, μ. ἔ., σ. κ' ἔ., 39 ἔ. Eg. Wellesz, μ. ἔ., σ. 144 ἔ. Ν. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν φιλολογίαν, Ἀθήναι 1952, σ. 137 ἔπ.

2. Ἐρμηνεῖαν εἰς τοὺς ἀναβαθμίδας τῆς Ὀκτωήχου κλπ., ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, Ἱεροσόλυμα 1862, σ. 126-169. (Κ. Κρουμβάχερ—Σωτηριάδου, μ. ἔ. II, σ. 530).

3. Πρβλ. E. Mioni, Romano il Melode, Torino, 1937, σ. 10 ἔ.

4. Πρβλ. P. Maas, Das Kontakion, BZ, 19, σ. 285 ἔ. Τοῦ ἰδίου, Die Frühbyzant. Kirchenpoesie, ἔ. ἀ., σ. 12 ἔ. Ν. Τωμαδάκη, ἔ. ἀ., σ. 139. E. Wellesz, μ. ἔ., σ. 152. Πιθανώτατα Κοντάκιον ὀνομάσθη ἀπὸ τοῦ κοντοῦ, περὶ τὸν ὅποιον περιετύλισσο ἢ περιέχουσα τὸν ὕμνον μεμβρᾶνα. Ἴδὲ καὶ J. B. Pitra, Anal. Sacra I, προλ.

Τὰ "Κοντάκια" λοιπὸν ταῦτα ἀποτελοῦνται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἐνὸς προοιμιακοῦ τροπαρίου, τοῦ Προοιμίου ἢ Κουκουλίου, ὡς λέγεται, ἐν τῷ ὁποίῳ, εἰς μέτρον διάφορον τοῦ μέτρου τῶν ἀκολουθούτων τροπαρίων, τῶν Οἴκων, ἐξυμνεῖται περιληπτικῶς τὸ πρόσωπον ἢ τὸ γεγονός, εἰς τὸ ὁποῖον τὸ Κοντάκιον εἶναι ἀφιερωμένον. Ὁ τελευταῖος στίχος τοῦ Προοιμίου, τὸ Ἐφύμνιον, ὡς ὀνομάζεται, ἐπαναλαμβάνεται ὡς τελευταῖος στίχος πάντων τῶν ἀκολουθούτων τροπαρίων—Οἴκων.

Ἐν τῷ περιφῆμῳ π.χ. Κοντακίῳ τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Κυρίου, τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ ὀραϊότερος τῶν ὕμνων τοῦ Μελωδοῦ καὶ ἴσως μέχρι τοῦ 14ου αἰῶνος ἐψάλλετο κατ' ἔτος ὀλόκληρον κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν Χριστουγέννων¹, Προοίμιον εἶναι τὸ καὶ μέχρι σήμερον κατὰ τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν ψαλλόμενον πλοῦσιον εἰς εἰκόνας καὶ ἀντιθέσεις γνωστὸν Τροπάριον.

<i>Ἡ παρθένος σήμερον</i>	<i>δοξολογοῦσι,</i>
<i>τὸν ὑπερούσιον τίκει,</i>	<i>Μάγοι δὲ μετὰ ἀστέρος</i>
<i>καὶ ἡ γῆ τὸ σπήλαιον</i>	<i>ὀδοιποροῦσιν</i>
<i>τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει</i>	<i>δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγεννήθη</i>
<i>Ἄγγελιο μετὰ ποιμένων</i>	<i>παιδίον νέον, ὁ πρὸ αἰῶνων Θεός.</i>

Ἐφύμνιον εἶναι ὁ τελευταῖος στίχος τοῦ Τροπαρίου τούτου, «*Παῖδιον νέον, ὁ πρὸ αἰῶνων Θεός.*»

Ταὺς ἀκολουθοῦντας «Οἴκους», 24-30 κατὰ τὸ πλεῖστον, συνδέει τὸ κοινὸν Ἐφύμνιον καὶ καθωρισμένη τις σειρά γραμμάτων, ὡς τὸ ἀλφάβητον, ἢ φράσις τις, σχηματιζομένη ἐκ τῶν πρώτων γραμμάτων τῶν πρώτων στίχων των, περιέχουσα συνήθως τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ, ἢ Ἀκροστιχίς, ὡς λέγεται². Ὁ πρῶτος Οἶκος ἀποτελεῖ τὸ μετρικὸν καὶ μουσικὸν πρότυπον πάντων τῶν λοιπῶν. Τὸ περιεχόμενον τῶν Οἴκων ἀφορμᾶται ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ Προοιμίου, ἐξυμνεῖται δὲ ἐν αὐτοῖς εἰς γλῶσσαν ἀπλήν, θὰ ἐλεγέ τις δημῶδη, ἐλευθέρως, ἀνευ δουλικῆς ἐξαρτήσεως ἐκ τῶν πηγῶν των (τὴν Ἀγ. Γραφήν, τὰ πατερικὰ ἔργα, τὰ Συναξάρια κλπ.), ἐν συνεχείᾳ καὶ κατὰ τρόπον διηγηματικὸν μετὰ πολλῶν λεπτομερειῶν ἐνίοτε καὶ παρατηρήσεων ἐκ τοῦ φυσικοῦ

10 ἔ. Τὰ ἔχοντα παρόμοιον σχῆμα λειτουργικὰ χειρόγραφα ἐλέγοντο ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν Εὐλητάρια.

1. Ἐὰν πιστεῦσωμεν τὴν πληροφορίαν τοῦ Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου «... τὰ πολλὰ παρωσαμένη ἢ Ἐκκλησία... ἐν καὶ μόνον παρέλαβεν εἰς μνήμην τοῦ θαύματος». (Πρβλ. Ν. Τωμαδάκη. Εἰσαγωγή, σ. 171. 183.

2. Περὶ Ἀκροστιχίδος πρβλ. Κ. Krumbacher, Die Akrostichis in der griechischen Kirchenpoesie, Sitzb. d. Bay. Akad., 1903, σ. 561 ἔ. H. Leclercq, DAL, I, σ. 356, ἔ. A. Kurfess—Th. Klauser, in Reallexikon für Ant. u. Christ., I, σ. 235 ἔ. Π. Τρεμπέλα, μ. ἔ., σ. λζ' ἔ. 164 ἔ. Περὶ τῆς ἀκροστιχίδος τῶν «Κανόνων» εἰδικῶς, ἴδὲ κατωτέρω, σ. 52 ἔ.

περιβάλλοντος, τὸ ἱερὸν πρόσωπον ἢ τὸ γεγονός, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι ἀφιερωμένος ὁ ὕμνος. Ἄλλ' ἡ διηγηματικὴ ἐξύμνησις δὲν ἀποτελεῖ μονότονον μονόλογον τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ ζωηράν, διὰ πλείστων ἀντιθέσεων καὶ εἰκόνων, ἀναπράστασιν τρόπον τινὰ τοῦ ἐξυμνουμένου γεγονότος ἢ περιστατικῶν τινων ἐκ τῆς δράσεως τῶν ἐξυμνουμένων ἱερῶν προσώπων, ἐν τῇ ὁποίᾳ πρωταγωνιστοῦν καὶ συνδιαλέγονται μεταξύ των μετὰ τὴν ἀπλότητα τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου τὰ ἴδια τὰ ἐξυμνούμενα διὰ τοῦ περιεχομένου τοῦ ὕμνου ἱερὰ Πρόσωπα. Οἱ μεταξύ τῶν προσώπων τούτων, ἐν συντόμοις στίχοις, διάλογοι, προσδίδουν εἰς τὴν διηγηματικὴν ἐξύμνησιν ζωηράν δραματικότητα, ἥτις συγκρατεῖ ἀδιάπτωτον τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀκροατοῦ.

Ἰδοὺ ὁ πέμπτος Οἶκος τοῦ αὐτοῦ Κοντακίου εἰς τὴν Γέννησιν, ὁ ἐξιστορῶν τὴν ἐν τῷ σπηλαίῳ ἔλευσιν τῶν Μάγων, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐμφανίζεται ἐν πλήρει ἀναπτύξει τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος διαλογικὸν-δραματικὸν στοιχεῖον.

«Τὰ τοιαῦτα ῥητὰ
ἐν ἀπορρήτῳ λέγουσα (ἢ Θεοτόκος)
καὶ τὸν τῶν ἀφανῶν
γνώστην καθικετεύουσα,
ἀκούει τῶν Μάγων
τὸ βρέφος ζητούντων·
εὐθὺς δὲ τούτοις·
Τίνες ὑπάρχετε ;
ἢ κἀρη ἐβόησεν·
Οἱ δὲ πρὸς ταύτην·

Σὺ γὰρ τίς πέφυκας,
ὅτι τὸν τοιοῦτον ἀπεκνήσας ;
τίς ὁ πατήρ σου ;
τίς ἡ τεκοῦσα ;
ὅτι ἀπάτορος Υἱοῦ
ἐγένου μήτηρ καὶ τροφός,
Ὅτ' τὸ ἄστρον ἰδόντες
συνήκαμεν ὅτι ὄψθη
παιδίον νέον, ὁ πρὸ αἰῶνων Θεός». ¹

β'. Οἱ ὕμνοι δὲ οὗτοι δὲν ἀνεγινώσκοντο, ὡς παλαιότερον ὑπεστηρίχθη ², ἀλλ' ἀσφαλῶς ἐψάλλοντο εἰς καθωρισμένον δηλούμενον πάντοτε ἦχον ὀλόκληροι μετὰ τοῦ Προοιμίου των καὶ μάλιστα ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ὕμνοι ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, ὑπὸ τῶν ἱερέων δὲ πιθανώτατα ὡς ψάλλεται μέχρι καὶ σήμερον ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος. Ὁ λαὸς δὲ ὑπέψαλλε τὸ ἐφύμνιον τοῦ νέου ὕμνου, ὡς ἀκριβῶς καὶ τὰς Ἐπιφανήσεις παλαιότερον ³. Φαίνεται δὲ ὅτι τὰ Κοντάκια ἐψάλλοντο κατὰ τὸν ὄρθρον καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς περικοπῆς ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου. Αὐτὸ τοῦλάχιστον προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ πρώτου Οἴκου τοῦ Κοντακίου τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὸν Δαιμονιζόμενον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀναγινώσκουμεν τὰ ἐξῆς·

1. Τὸ κείμενον ἐκ τοῦ P. Maas, Das Weihnachtlied des Romanos, BZ., 24 (1923/4), σ. 3 ἐ.

2. Πρβλ. καὶ Σ. Εὐστρατιάδου, Ὁ Χριστὸς ἐν τῇ ὕμνογραφίᾳ, «Θεολογία», τ. 9, 1931, σ. 80-1.

3. Πρβλ. Συναξάριον εἰς μνήμην Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ 1 Ὀκτωβρ. (ἰδὲ παραλλαγὰς αὐτοῦ παρὰ Ν. Τωμαδάκη, ἐ. ἀ., σ. 161-2). Καν. 15 τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου (F. Lauchert, ἐ. ἀ., σ. 74). P. Maas, Das Kontakion, ἐ. ἀ., σ. 289.

Ἐπειδὴ οὖν Δαυὶδ ἐμελώδησε,
καὶ ἀναγνώσει εὐτάκτῳ Γραφῶν ἐπευφράθημεν,
αἴθις Χριστὸν ἀνυμνήσωμεν κλπ. ¹

Περὶ τοῦ εἶδους τῆς μελωδίας των δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς, διότι τὸ παλαιότερον χειρόγραφον Κοντάκιον μετὰ μουσικῶν ἐνδείξεων, σκοτεινῶν δυστυχῶς ἀκόμη, εἶναι τοῦ 13ου αἰῶνος, πολὺ δὲ ἀμφίβολον εἶναι ἂν καὶ αὐταὶ ὑποδηλοῦν τὸ ἀρχικὸν μέλος του. Πιθανῶς καὶ ἐν τοῖς Κοντακίοις διετηρήθη ἡ μορφή τῆς παλαιᾶς μελωδικῆς πάντως ψαλμωδίας, τῆς ὑπενθυμιζούσης ὅμως εἰσέτι ἐμμελῆ τινα ἀπαγγελίαν, διότι τὴν κυρίαν σημασίαν ἐκέκτητο καὶ ἐν τοῖς ὕμνοις τούτοις τὸ κείμενον, ὁ λόγος, καὶ οὐχὶ ἡ μελωδία ². Ἡ διατυπωθεῖσα ἄποψις, ὅτι ἡ μουσικὴ αὐτῶν ἦτο αὐστηρῶς συλλαβικὴ, ἢ ὑποστηρικθεῖσα ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ E. Wellesz ³, δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς λίαν ἀμφίβολος, διότι δὲν ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῆς μετρικῆς οἰκοδομῆς τῶν στροφῶν.

Ποία ὅμως ἡ προέλευσις τῶν ὕμνων τούτων, παῖοι οἱ βαθύτεροι λόγοι τῆς δημιουργίας των, ποῖοι οἱ δημιουργοὶ των καὶ ποία, τέλος, ἡ μετρικὴ οἰκοδομὴ αὐτῶν ;

γ'. Τὸ αἰφνιδίως καὶ ὑπὸ τὴν τελείαν αὐτοῦ μορφήν ἐμφανιζόμενον Κοντάκιον, συγκρινόμενον πρὸς τὰς προηγουμένας μορφὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, τὰς ὁποίας ἐγνωρίσαμεν ἐν τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ, ἐμφανίζει οὐσίῳδεις διαφορὰς. Οἱ ὕμνοι ἐκεῖνοι, παρὰ τὸ πλῆθος των κατὰ τὴν τετάρτην καὶ πέμπτην ἰδίᾳ ἑκατονταετηρίδα, ἦσαν μεμινωμένα ἢ καὶ συγκεροτημένα εἰς σύντομα συστήματα τροπάρια, παραυσιάζον ἐπομένως λιτότητα τινα, ἀρμόζουσαν, ἄλλωστὲ, εἰς τὴν σχετικὴν λιτότητα τῆς πρὸς ὁμοιομορφίαν τεχνολογίας καὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ⁴. Τὰ Κοντάκια τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔκτου αἰῶνος παρουσιάζουν ἀπ' ἐναντίας μεγαλοπρέπειαν, κέκτηνται ὁμολογουμένως θριαμβευτικὸν ὕφος, ἀσύνηθες εἰς προγενεστέρους ὕμνους, ἀποτελοῦν ἀρτίαν ποιητικὴν δομὴν καὶ σύνθεσιν, ἐπιδικώκεται δὲ δι' αὐτῶν ὄρισμένος σκοπός.

Γνωρίζομεν ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν διαγμῶν ὁ θριαμβος τῆς Ἐκκλησίας ἐξεδηλαῦτο κατὰ τὸν τέταρτον ἀλλὰ καὶ τὸν πέμπτον αἰῶνα ποικιλοτρόπως. Χριστιανικοὶ Ναοὶ ἰδρύνοντο πανταχοῦ μεγαλοπρεπεῖς, κατ' ἐξαχθὴν δὲ ἐπὶ τῶν «τροπαίων», τῶν τάφων δηλαδὴ, τῶν μαρτύρων τῆς πίστεως ⁵.

1. Πρβλ. P. Maas, ἐ. ἀ., σ. 288 ἐ., ἐνθα καὶ πλεονα παραδείγματα. Χαρακτηριστικὴ τυχάνει ἡ μαρτυρία τοῦ Ἱερωνύμου (De vir. il., 115), ὅτι ἐν τισι τῶν Ἐκκλησιῶν τὰ συγγράμματα (ὕμνοι ;) τοῦ Ἐφραὶμ ἀνεγινώσκοντο μετὰ τὴν Ἁγ. Γραφήν.

2. Ἰδὲ ἀνωτέρω, σ. 20-1. Πρβλ. καὶ P. Maas, Das Kontakion, ἐ. ἀ., σ. 289.

3. M. ἐ., σ. 166.

4. Πρβλ. προχ. H. Lietzmann, Gesch. der Alten Kirche, τ. 3, σ. 292 ἐ. L. Eisenhofer, Handbuch der Katholischen Liturgik, Freiburg, I, 1941, σ. 26 ἐ.

5. Πρβλ. Εὐσεβ., Ἐκκλ. Ἱστ. II, 25, 6-7. Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, Α' Ἀθῆναι 1942, σ. 162 ἐ. Α. Φουτράκη, Λεῖψανα καὶ τάφοι μαρτύρων, Ἀθῆναι 1955, σ. 57 ἐ.

Ἐν τῇ πλουσίᾳ ἑσωτερικῆ διακοσμήσει τῶν Μαρτυρίων τούτων ὡς καὶ τῶν λοιπῶν Ναῶν καὶ δὴ ἐπὶ τῆς ἀψιδῆς των εἰκονίζετο ὁ θριαμβεύσας Κύριος, ἐνίοτε ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ, ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν Ἀποστόλων Του καὶ τῶν Ἀγγέλων, κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς Του τὸν σταυρόν, ὡς σύμβολον τῆς νίκης Του, διὰ τῆς δεξιᾶς Του δὲ ἀποδίδων τὸν στέφανον τῆς νίκης εἰς τοὺς συντελεστάς τοῦ θριάμβου Του μάρτυρας, οἱ ὅποιοι παρίστανται εἴτε μεμονωμένοι εἴτε εἰς μακρὰς σειράς, ὡς εἰς τὸν Ἁγ. Ἀπολλινάριον τὸν Νέον τῆς Ραβέννης, φέροντες εἰς τὰς χεῖράς των τὸ γέρας τοῦ ἀκαλοῦ ἀγῶνος των¹. Ἐν τοῖς Μαρτυρίοις τούτοις εἰκονίζοντο πολλὰκις αὐτοὶ αἱ ἄθλιοι τῶν μαρτύρων τῆς πίστεως², αἱ ἀνδραγαθίαι τῶν τῶ... Θεῷ δεδουλευκότων³, μετὰ τὸσαύτης δὲ θριαμβευτικῆς παραστατικότητος, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ Μ. Βασίλειος ὁμολογεῖ ἐν τοῖς πρὸς τοὺς μάρτυρας ἐγκωμίοις του, ὅτι ὁ λόγος του ὑπεχώρει (νενηκήμενος τῇ τῶν ζωγράφων γραφῇ)⁴.

Πολλὰ ὡσαύτως ἐκ τῶν ἀρχαίων λιτῶν διηγήσεων περὶ τοῦ θανάτου τῶν αὐτῶν ἡρώων τῆς πίστεως, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν περίοδον τῶν διωγμῶν ἐγράφοντο μετὰ πάσης ἀντικειμενικότητος διὰ τοῦ θερμοῦ, ὡς ἐλέχθη, αἵματος αὐτῶν⁵, μεταπλάσσονται κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν εἰς συναρπαστικὰς διηγή-

1. Πρβλ. F. Gerke, Christus in der spätantiken Plastik, Berlin 1940, σ. 35. 53 ἐ., ἐνθα ἐκτενῶς ἐξετάζεται ἡ παράστασις Maiestas Domini. O. Wulff, Altchristliche und Byzantinische Kunst, II, Berlin 1914, σ. 416 ἐ. W. Neuss, Die Kunst der alten Christen, Augsburg, 1926, σ. 98 ἐ. Ἰδὲ καὶ K. Baus, Der Kranz in Antike und Christentum, Bonn 1940, σ. 170 ἐ. Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, Α', Ἀθήναι 1942, σ. 31. Ἰδὲ καὶ τὰ ἐν τῇ ἐπομένῃ παραιομῆτι πατερικὰ χωρία.

2. Πρβλ. τὰ ὑπὸ τοῦ Γρηγ. Νύσσης γραφόμενα περὶ τῆς ζωγραφικῆς τῶν Μαρτυρίων. (Ἐγκ. εἰς μάρτ. Θεόδωρον, MG. 46, 737 ἐ.)· «Ἐπέχρωσε δὲ καὶ ζωγράφος τὰ ἄνθη τῆς τέχνης ἐν εἰκόνι διαγραφάμενος, τὰς ἀριστείας τοῦ μάρτυρος, τὰς ἐνοστάσεις, τὰς ἀλγηδόνας, τὰς θηριώδεις τῶν τυράννων μορφάς, τὰς ἐπηρείας, τὴν φλογοτρόφον ἐκείνην κάμνον, τὴν μακαριωτάτην τελείωσιν τοῦ ἀθλητοῦ, τοῦ ἀγωνοθέτου Χριστοῦ τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς τὸ ἐκτύπωμα, πάντα ἡμῶν ὡς ἐν βίβλῳ τινὶ γλωττοφόρῳ διὰ χρωμάτων τεχνουργησάμενος, σαφῶς διηγόρευσε τοὺς ἀγῶνας τοῦ μάρτυρος». Πρβλ. καὶ Βασιλείου, Ἐγκ. εἰς Βαρλ., MG. 31, 489· «Ἀνάστητέ μοι νῦν, ὦ λαμπροὶ τῶν ἀθλητικῶν κατορθωμάτων ζωγράφοι· τὴν τοῦ στρατηγοῦ κολοβωθεῖσαν εἰκόνα ταῖς ἡμετέρας μεγαλύνατε τέχνας. Ἀμαυρότερον παρ' ἐμοῦ τὸν στεφανίτην γραφέντα, τοῖς τῆς ὑμέτερας σοφίας περιλάμψατε χρώμασιν». Ἀσπερίου, Εἰς Εὐφρημ., MG. 40, 336, ἐνθα ἀναφέρεται ὅτι ὁ ζωγράφος «διὰ τῆς τέχνης κατὰ δύναμιν, πᾶσαν τὴν ἱστορίαν (τῆς μάρτυρος) ἐν συνδόνι ἐχάραξεν».

3. Πρβλ. καὶ ἐπιστ. Νεῖλου ἀναχ. «Ὀλυμπιόδωρον» (MG. 79, 577).

4. Πρβλ. Ἐγκώμ. εἰς Βαρλ., MG. 31, 489.

5. Πρβλ. προχ. A. v. Harnack, Das ursprüngliche Motiv der Abfassung von Märtyrer- und Heilungsakten in der Kirche, Sitzb. d. Preus. Akad. der Wissenschaften, I, 1910, σ. 115 ἐ. Ἰδὲ καὶ Ἀ. Φυτράκη, ἐ. ἀ., σ. 17.

σεις, ἐν αἷς ἐξήρητο ὁ ὑπεράνθρωπος ἡρωϊσμός τῶν μαρτύρων καὶ ἐδραματοποιούντα τὰ περιστατικὰ τοῦ μαρτυρίου των¹.

Ἐπὶ ταῦτοις οἱ μεγάλοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἐξυμνοῦν ἐν ἀπαραιμλίῳ ἐγκωμίοις, ἐνίοτε καὶ ἐν ἑρρυθμῳ τινὶ λόγῳ, διὰ λυρικῶν ἐξάρσεων, θριαμβευτικῶν περιγραφῶν καὶ πλουσίαν διαλόγων² τὰ ἐκάστοτε ἐορταζόμενα ἱερὰ πρόσωπα τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς πίστεως τοῦ ἡρώας³ καὶ διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐγκωμιαστικοῦ ὕφους ἐξιστοροῦν καὶ ἐρμηνεύουν τὰ ἱερὰ τῆς Βίβλου περιστατικὰ⁴. Ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ Δύσει, ἦδη ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἤρχισεν ἐμφανιζόμενον ἐν λυρικῶν χριστιανικῶν ἔπος, διὰ τοῦ ὁποῖου, ἐν προσωδιακοῖς μέτροις, ἐξυμνεῖται ἡ δόξα τῶν Μαρτύρων καὶ δι' αὐτῶν τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ὁ θρίαμβος⁵.

Αὐτοῦ λοιπὸν ἀκριβῶς τοῦ γενικῶς ἐπικρατοῦντος πνεύματος τοῦ ἐγκω-

1. Πρβλ. E. Lucius, Die Anfänge des Heiligenkults in der christl. Kirche, Tübingen 1904, σ. 75 ἐ.

2. Πρβλ. προχ. Ἰωάν. Χρυσόστ., Εἰς τὸ Ἅγιον Πάθος, MG. 62, 721 ἐ., Ἰδίᾳ δὲ τοὺς λόγους τοῦ Πρὸ κλου Κων/πόλεως (†446) καὶ ἕως ἰδιαιτέρως τὸ «Ἐγκώμιον» αὐτοῦ εἰς τὴν Θεοτόκον (MG. 65, 721-757), ἐνθα ὁ μετ' ἀλφαριθμητικῆς ἀκροστιχίδος διάλογος μεταξὺ Θεοτόκου καὶ Ἀρχαγγέλου ὑπενθυμίζει τὴν ποιητικὴν οἰκοδομὴν τῶν Κοντακίων καὶ δὴ τοῦ Ἀκαθίστου Ἕμνου·

«Θεοτ. Ἀγνοῶ τοῦ ρήματος τοῦ σαφές, καὶ πῶς γνώσομαι τοῦ πράγματος τὸ θεοπροπέδες;

Ἀρχ. Ἀπαιτεῖς οὖν τὰ ἀγγελικὰ τάγματα, ἄρρητα δημοσιεύειν ῥήματα;

Θεοτ. Βλάβην ἔχει τὰ τῆς ἐπερωτήσεως, ἐὰν φανερωθῇ τὰ τῆς συλλήψεως;

Ἀρχ. Βλέπεις τὸν εὐαγγελιζόμενον Γαβριήλ, καὶ ἐνδοιάζεις τὸν μυηόμενον Ἐμμουσὴλ;

Θεοτ. Γυναικείας οὖν φύσεώς ἐστι, τὸν Δεσπότην γενῆσαι τῆς κτίσεως; . . .

Θεοτ. Ἦθελον ἐντελοῦς τυχεῖν πληροφορίας, ἵνα ἰσχύσω παντελῶς ἀποφυγεῖν ἀδηνονίας.

Ἀρχ. Ἦλθον ἀναγγεῖλαι σοὶ τὰ δεδομένα τῷ κτίστῃ τῶν ἀπάντων· μὴ γὰρ ἐρμηνεύσασαι σοὶ τὰ κεκρυμμένα ἀπὸ πάντων;

Θεοτ. Θεοῦ Ἄγγελος πιστὸς ὑπάρχεις, καὶ τὰ (τοῦ) Θεοῦ δυνατὰ ἀκριβῶς οὐκ ἐπίστασαι;

Ἀρχ. Θέλεις μαθεῖν τὰ ὑπὲρ σέ; πιστεῦσον εἰς τὸν θελήσαντα γενέσθαι κατὰ σέ κλπ.».

(ἐ. ἀ., 740). Ἰδὲ καὶ Βασιλείου Σελευκειᾶς, Εἰς δαιμον. MG. 85, 273 ἐ. 149 ἐ. Σωφρονίου Ἱεροσολ., Εἰς τὸν Εὐαγγελ. MG. 87, Γ', 3217 ἐ. Πρβλ. καὶ Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Σωφρονίου Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, «Ν. Σιών», τ. 29 (1934), σ. 189 ἐ.

3. Πρβλ. Ἀ. Φυτράκη, ἐ. ἀ., σ. 60.

4. Ἰδὲ P. Maas, BZ. 19, σ. 286. Ὑπεστηρίχθη μάλιστα χαρακτηριστικῶς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐρευνητοῦ (αὐτόθι, σ. 299), ὅτι ἡ βαυτετέρα σπουδὴ τῶν Πατερικῶν Ἐγκωμίων ἐνδέχεται νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἀποδομένην εἰς τὸν Ρωμανὸν τιμὴν, διότι θὰ ἀποδείξῃ τὴν μεγάλην ἐξάρτησιν αὐτοῦ ἐξ ἐκείνων.

5. Περὶ τῆς ποιήσεως ταύτης πρβλ. B. Altaner, Patrologie³, σ. 356 ἐπ. Δ. Μπαλάνου, μ. ἐ., σ. 493 ἐ. Ἐπιτυχῶς χαρακτηρίζει ὁ Καθηγητὴς Δ. Σ. Μπαλάνος τὴν ποιητικὴν ταύτην ὡς ἀπεξογραφήματα περιβεβλημένα μέτρον» (ἐ. ἀ.).

μίου και τοῦ θριάμβου ὡς ποιητικὴ ἐκδήλωσις, δέον νὰ θεωρηθῇ και ἡ νέα ποιητικὴ σύνθεσις, ἡ χαρακτηριζομένη και ὑπ' αὐτῶν τῶν δημιουργῶν της ὡς «αἶνος» και «ἔπος». Χαρακτηριστικὸν τοῦ ἐγκωμιαστικοῦ χαρακτήρος τῶν Κοντακίων τυγχάνει και τὸ γεγονός, ὅτι ταῦτα παραμένουν ἐν πολλοῖς μακρὰν τῶν δογματικῶν συζητήσεων, αἵτινες ἀπησχόλουν τοὺς πιστοὺς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως και τῆς ἀκμῆς αὐτῶν¹. Ὁ χαρακτήρ τοῦ νέου ὕμνου ὡς ἐμμέτρου ἐγκωμίου προκύπτει και ἐκ τῆς πολλαπλῶς διαπιστωθείσης στενῆς σχέσεως τῶν Κοντακίων πρὸς τοὺς πατερικοὺς ἐγκωμιαστικοὺς λόγους, πρῶτον,² ἐκ τῆς θέσεως, δεύτερον, εἰς ἣν, ὡς ἀνεφέρθη, ἐψάλλετο τὸ Κοντάκιον ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ, εὐθὺς δηλαδὴ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς περικοπῶν, τῶν ὁποίων ἀπετέλει ἔμμετρον, τρόπον τινά, ἐγκωμιαστικὴν ἐρμηγέλιαν,³ τρίτον ἐκ τῆς ὅλης ἀρχιτεκτονικῆς αὐτοῦ, ἐν ᾗ τὸ Προοίμιον ἐπέχει τὴν θέσιν τοῦ Γραφικοῦ χωρίου, τὴν κεντρικὴν ἰδέαν τοῦ ὁποῦο ἀναπτύσσει τὸ ἐξ αὐτοῦ ἀφορμώμενον κήρυγμα, και τέλος ἐκ τῆς ἐλευθέρως χρησιμοποιοῦσας και ἐπεξεργασίας τῶν ὑπ' αὐτῶν χρησιμοποιουμένων πηγῶν (ἰδίᾳ τῆς Ἁγίας Γραφῆς και τῶν Συναξαρίων), ὡς ἀκριβῶς παρατηρεῖται και ἐν ταῖς ἐγκωμίοις τῶν μεγάλων Πατέρων. Αἱ διαπιστούμεναι ὁμοιότητες τοῦ Κοντακίου πρὸς τὰ Πατερικὰ ἐγκώμια σχέσεις, δὲν μειώνουν κατ' οὐδένα λόγον τὴν ποιητικὴν ἀξίαν αὐτῶν⁴, καθ' ὅσον οἱ μελωδοὶ τῆς ποιήσεως ταύτης και δὴ ὁ Ρωμανὸς δὲν ἀπομιμῶνται δουρικῶς τῶν ἐγκωμίων τὸ περιεχόμενον και τὴν μορφήν, ἀλλὰ ἐπεξεργάζονται και μεταπλάσσουν τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐλευθέρως μετὰ τῆς δημιουργικῆς φαντασίας των και τῆς ποιητικῆς των μεγαλοφυΐας, ὥστε νὰ δημιουργοῦν ἐξ αὐτῶν τῇ βοήθειᾳ τοῦ τονικοῦ ρυθμοῦ, τοῦ μέλους, τῆς ἐντόνου δραματικῆς πλοκῆς και τοῦ ὑψηλοῦ θρησκευτικοῦ λυρισμοῦ των γνησίαν ποίησιν ἀνωτέρας ποιητικῆς ὕφης⁵.

1. Πρβλ. και Ν. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγή κλπ., σ. 182.

2. Πρβλ. P. Maas, Das Kontakion, ἔ. ἀ., σ. 298 ἔ. S. Baud—Bovy, Byzantion, 13, 1938, σ. 325 ἔ. Ἡ ἔρευνα τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ μελωδὸς οὗτος παρωμῆθη διὰ τὴν ποίησιν τῶν ὕμνων του ἐκ τῶν ἔργων πλειόνων Πατέρων και οὐχὶ ὀρισμένων, ὡς ἐπιστεύετο. (πρβλ. Ν. Τωμαδάκη, Ρωμαν. Μελετήματα. Πατερικὴ γνῶσις Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ (ΕΕΒΣ, 1956 και ἀνάτ.), σ. 34 ἔ. Ἐν ταῖς ἐκδόσεσι τῶν Κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ ὑπὸ τοῦ Ν. Τωμαδάκη και τῶν συνεργατῶν του (ἰδὲ κατωτέρω, σ. 34 ἔ.) σημειοῦνται μετ' ἀξιεπαίνου ἐπιμελείας τὰ πατερικὰ κείμενα, μεθ' ὧν δύναται νὰ συσχετισθῇ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν.

3. Ἰδὲ ἀνωτέρω, σ. 28 ἔ. Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ Κοντακίου εἰς τὰς Δέκα Παρθένους ἀναγινώσκομεν, «Ὁδοῦν ζητήσωμεν ἡμεῖς / τῆς θείας Γραφῆς ταύτης / τὴν χάριν και τὸν τρόπον». P. Maas, BZ., 19, σ. 286.

4. Ὡς ἐνίοτε ἐσφαλμένως ὑποστηρίζεται. Πρβλ. π. χ. P. Maas, ἔ. ἀ., σ. 299. Ἰδὲ και F. Dölger—A. M. Schneider, Byzanz, σ. 159.

5. Πρβλ. και Ν. Τωμαδάκη, Ὁ ἐσωτερικὸς διάλογος τῶν ὕμνων Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ (ΕΕΒΣ, 1956 και ἀνάτ.), σ. 14 ἔ., ἐνθα και ὀρθῇ τοῦ προβλήματος τούτου τοποθετήσας.

Ἐὰν ἤδη ἤθελέ τις ἀναζητήσει ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις ὕμνοις τὸν πυρῆνα τοῦλάχιστον, ἐκ τοῦ ὁποῦο θὰ ἠδύνατο, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀναφερθειῶν νέων συνθηκῶν τῆς Ἐκκλησίας, νὰ προῆλθε τὸ Κοντάκιον, θὰ ὄφειλε νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν του πρὸς τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐκείνους αὐτοτελεῖς ὕμνους, τοὺς ποιηθέντας πρὸς διδασκαλίαν τῶν χριστιανικῶν ὀρθοδόξων ἀληθειῶν και καταπαλέμῃσιν τῶν αἱρέσεων, οἵτινες, ἔνεκα τοῦ ἐπιδιωκόμενου ὑπ' αὐτῶν σκοποῦ, ἐμφανίζονται και ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀπλῆς και δημώδους γλώσσης των, ἀλλὰ και ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ διδακτικοῦ περιεχομένου των συγγενείαν τινα πρὸς τὰ Κοντάκια. Ἐὰν, ἄλλωστε, λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τοὺς ὕμνους τοῦ πέμπτου αἰῶνος, τοὺς ὁποῦοις ἡ ἔρευνα θεωρεῖ ὡς τὰς προβαθμίδας τῶν Κοντακίων, τότε ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τοὺς παλαιούς ἐκείνους ὕμνους δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βεβαία¹. Ἴσως μάλιστα και τινα ἐκ τῶν Προοιμίων αὐτῶν ἦσαν παλαιότεροι ὕμνοι τῆς κατηγορίας ταύτης, ἐκ τῶν ὁποίων ἀφορμήθη τὸ ἐν τοῖς Οἴκοις τῶν Κοντακίων ἔμμετρον ἐγκώμιον.

Συνεπῶς, οἱ χαρακτηρίζοντες τὴν νέαν φάσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως ὕμνοι, δυνάμεθα βασιμῶς νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἔχουν τὰς ρίζας των εἰς τοὺς δυναμένους νὰ ἐπισημανθοῦν ἀρχαιοτάτους ὕμνους τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων, αἵτινες, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐπικρατοῦντος κατὰ τὸν τέταρτον και πέμπτον αἰῶνα πνεύματος θριάμβου και τὴν ἐπιρραῖν τῶν πατερικῶν ἐγκωμίων, ἔλαβον τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν ἐνεφάνιζον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς των.

Ἐ. Ἀλλὰ τίνας ὑπῆρξαν οἱ δημιουργοὶ τῶν ὕμνων τούτων; Καίτοι πολλοὶ ἀναντιρρήτως ἀξιόλογοι χριστιανοὶ ὕμνωδοὶ συνέβαλον διὰ τὴν βαθμιαίαν μετάπλασιν τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου τροπαρίου εἰς τὸ μεγαλειῶδες ποιητικὸν σύστημα τοῦ Κοντακίου, τινὰς τῶν ὁποίων και γνωρίζομεν², ἐν τούτοις μία ποιητικὴ φυσιογνωμία φαίνεται ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐκπροσωποῦσα τὴν ἀκμὴν τοῦ νέου τούτου ποιητικοῦ εἶδους, Ρωμανὸς ὁ Μελωδός³. Ἐνῶ ὁμοῦ πάντων τῶν ἐρευνητῶν αἱ γνώμαι περὶ τῆς ποιητικῆς ἀξίας τοῦ ἔργου του Μελωδοῦ συμπύπτουν, δίστανται ἀπ' ἐναντίας ὅσον ἀφορᾷ εἰς πλεῖστα οὐσιώδη σημεῖα τῆς ζωῆς και τῆς ποιητικῆς δράσεως αὐτοῦ, ὥστε και σήμερον ἀκόμη, παρὰ

1. Ἰδὲ αὐτοὺς παρὰ P. Maas, Die frühbyz. Kirchenpoesie, σ. 4 ἔ. Πρβλ. και K. Κρουμβάχερ—Σωτηριάδου, μ. ἔ., τ. II, σ. 515.

2. Τοὺς Ἄνθιμον, Τιμοκλῆν, Μαρκιανόν, Αὐξέντιον, Ἰωάννην μοναχόν, Ἀναστάσιον, Κυριακόν, κλπ. Κατάλογον τῶν βυζαντ. ὕμνογράφων ἰδὲ παρὰ E. Wellesz, μ. ἔ., σ. 342 ἔ. Μελωδῶν και ὕμνογράφων παρὰ C. Émeryeau, ἐν Échos d'Orient, τ. 21—25. Περὶ τῶν καταλόγων τούτων πρβ. C. Émeryeau, Les catalogues d'hymnographes byzantins, Échos d'Orient, 20, 1921, σ. 147 ἔ. Ν. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγή, σ. 129—130.

3. Γενικὴν ἀνασκόπησιν ἰδὲ παρὰ Σωφρ. Εὐστρατιάδην, Ρωμανὸς ὁ Μελωδός, ΕΕΒΣ, 15, 1939, σ. 182 ἔ. Τὴν πλουσιωτάτην περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφίαν ἰδὲ παρὰ E. Mioni, Romano il Melode, σ. 224 ἔ. ὡς και Ν. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγή κλπ., σ. 158 ἔ.

τάς περί τοῦ προσώπου του αξιολόγους μελέτας καί τὰς ἀξίας πάσης τιμῆς ἐκδόσεις ἔργων του παρά ξένων τε καί ἡμετέρων ἐρευνητῶν¹, μία ὀλόκληρος δέσμη προβλημάτων παρεμβάλλεται μεταξύ ἡμῶν καί τῆς προσωπικότητος τοῦ Ρωμανοῦ².

Σήμερον πάντως πιστεύεται, ὅτι ὁ ἐκ Συρίας ὁρμώμενος διάκονος Ρωμανός, τὸν ὁποῖον ἡ Ἐκκλησία μας τιμᾷ καί ὡς Ἅγιον πανηγυρίζουσα τὴν μνήμην του τὴν πρώτην Ὀκτωβρίου, ὑπῆρξε ποιητῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔκτου αἰῶνος, ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τοὺς χρόνους Ἀναστασίου τοῦ Α' (491-518) καί ἤκμασε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ, διότι, ἐκτός τῶν ὑπαρχουσῶν περί τῆς γνώμης ταύτης πειστικῶν ἐνδείξεων³, καί ἡ δημιουργικὴ ἀτμόσφαιρα τῶν χρόνων τῆς βασιλείας τοῦ μεγάλου ἐκείνου αὐτοκράτορος θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ καταλληλότερον πνευματικὸν καί θρησκευτικὸν θερμοκήπιον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἔργου καί τοῦ μεγάλου αὐτοῦ Μελωδοῦ.

Ὅσον δὲ καί ἂν δεχθῶμεν ὅτι καί παλαιότεροι καί σύγχρονοι τοῦ Μελωδοῦ ὕμνοδοὶ ἐποίησαν ἀξιόλογα Κοντάκια καί-ὅτι ἀσφαλῶς ὡς ποιητικὴ ὑπερβολὴ δέον νὰ χαρακτηρισθῆ ἡ γνώμη τοῦ ἐξυμνήσαντος αὐτὸν ὕμνογράφου, ὅτι αὐτὸς πρῶτος συνέστησε τὴν «ἀγγελικὴν ὕμνωδιαν» τοῦ Κοντακίου⁴, ἀναμφισβήτητον δέον νὰ θεωρηθῆ, ὅτι ἡ ὑψηλὴ χριστιανικὴ λυρικὴ ποίησις αὕτη ἐγνώρισεν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του καί διὰ τοῦ ἐπιβλητικοῦ ἔργου του τὴν ὑψίστην αὐτῆς ἀκμὴν⁵.

1. Παρὰ τοῦ J. B. Pitra, K. Krumbacher, P. Maas, G. Cammelli, E. Mioni, Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, καί ἐσχάτως παρὰ τοῦ Νικ. Τωμαδάκη, Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ Ἕμνοι, ἐκδιδόμενοι ἐκ Πατριαρχικῶν κωδικῶν, μετὰ προλεγομένων, τ. Α' καί Β', Ἀθήναι 1952, 1954. Ὁ κ. Ν. Τωμαδ. ἔχει πρὸς τοὺς ἐξετάσει εἰς σειράν μελετημάτων του πολλὰς πτυχὰς ἐκ τοῦ βίου καί τοῦ ἔργου τοῦ Μελωδοῦ.

2. Περὶ τῶν δυσχερεῶν ἀναγνωρίσεως καί ἐκδόσεως ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ πρβ. Ἰδία K. Krumbacher, Umarbeitungen bei Romanos, München 1899, σ. 8 ἔ. Τοῦ Ἰδίου, Romanos und Kyriakos, Sitzb. d. Bayer Akad. d. Wiss., 1901, σ. 693 ἔ. P. Maas, BZ, 15, 1906, σ. 32 ἔ. E. Mioni, Osservazioni sulla tradizione manoscritta di Romano il Melode, Atti V Congr. Intern. di Studi Biz., I. (1939), σ. 507-13.

3. Πρβ. K. Κρουμβάχερ-Σωτηριάδου, μ.ἔ. II, σ. 517 ἔ. Ἡ ἀναίρεσις τῶν αὐτόθι ἐνδείξεων ἐπεχειρήθη ὑπὸ τοῦ Ἰδίου βραδύτερον ἐν τῇ μελέτῃ του Umarbeitung bei Romanos, ἀλλὰ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς δευτέρας ἐρεύνης εἶναι ἀσφαλῶς πολὺ ἀσθενέστερα τῶν τῆς πρώτης. Ἰδὲ Ἰδία P. Maas, Die Chronologie der Hymnen des Romanos, BZ, τ. 15, 1906, σ. 1-44. 340. Gius. Cammelli, Romano il Melode, σ. 15 ἔ. Σ. Εὐστρατιάδου, Ρωμανὸς ὁ Μελωδός, ἔ.ἄ., σ. 186.

4. Ἐν Ἰδιομέλῃ τροπαρίῳ τῆς Ἀκολουθίας του.

5. Παρὰ τὰς διατυπωμένας ὑπὸ τινῶν μεμονωμένας καί ἀσθηρικούς ἀμφιβολίας. Πρβλ. π.χ. P. Maas, Das Kontakion, ἔ.ἄ., σ. 299. Διὰ τῆς ἐρεύνης ἐπιβεβαιούται ἀπ' ἐναντίας ἡ διατυπωθεῖσα ὑπὸ τοῦ K. Krumbacher γνώμη, ὅτι ἡ μελλοντικὴ ἐρευνα ἀθὰ ἐξυμνήσῃ ἴσως τὸν Ρωμανὸν ὡς τὸν μέγιστον τοῦ κόσμου ἐκκλησιαστικὸν ποιητὴν» (μ.ἔ., II, σ. 531 ἔ.).

Διὰ τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ δὲν ὕμνήθησαν μόνον μετὰ τῆς μεγίστης δυνατῆς παραστατικότητος καί συγκινοῦσης δραματικότητος ἱερὰ Πρόσωπα καί γεγονότα ἐκ τῆς Ἱεροῦς Ἱστορίας, ἀλλὰ ἐξεφράσθησαν ὡς προσευχὴ τοῦ «συγχορευόντος» καί διαλεγόμενου μετὰ τῶν ἐξυμνουμένων ἱερῶν μορφῶν μελωδοῦ κατὰ ἀπαράμιλλον ἔντως τρόπον καί ἀσφαλῶς τὸν πλέον μεγαλειώδη καί τὰ λεπτότερα αἰσθήματα τῆς εὐσεβοῦς χριστιανικῆς ψυχῆς, διὰ τῶν ἀπαιωτέρων δὲ καί λεπτοτέρων γλωσσικῶν καί ρυθμικῶν μέσων, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύνατο νὰ φαντασθῆ ὁ ἄνθρωπος, καί ἐντὸς μιᾶς ἡμέρου καί ἠθικῶς εἰδυλλιακῆς ἀτμοσφαιρας, ἡ ὁποία ὑποβοηθεῖ τὴν ψυχὴν καί τοῦ ταπεινοῦ πιστοῦ νὰ «συγχορευθῆ» καί αὕτη μετὰ τῶν Ἀγίων καί νὰ πτερυγίσῃ πρὸς τὸν Οὐρανόν, πρὸς τὸν Σωτήρᾳ τῆς¹.

Ἐ. Τέλος, μετὰ τῶν ὕμνων αὐτῶν κυρίως συνδέονται δύο βασικώτατα προβλήματα εἰσέτι, τὰ ὁποῖα ἀπασχολοῦν μέχρι καί τῆς σήμερον τοὺς ἐρευνητὰς καί ἀφοροῦν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μας ποίησιν ἐν τῷ συνόλῳ τῆς τοῦ ζήτημα τῆς προελεύσεως τῆς ποιητικῆς αἰκοδομῆς αὐτῶν, πρῶτον, καί τὸ τῆς ρυθμοποιίας των, δεύτερον.

1. Ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος περὶ τῆς στενῆς σχέσεως τῶν Κοντακίων πρὸς τὰ πατερικὰ ἐγκώμια. Οἱ ἐρευνησαντες εἰδικῶς τὸ ζήτημα τοῦτο, διετύπωσαν τὴν ἀποψιν, ὅτι ἡ μόνη διαφορὰ, ἡ ὑφισταμένη μετὰ τῶν πατερικῶν αὐτῶν ἐγκωμίων (ἰδιαίτερος τῶν ἐγκωμίων τοῦ Βασιλείου τῆς Σελευκείας († περὶ τὸ 459) καί τῶν Κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ, εἶναι ἡ ποιητικὴ οἰκοδομὴ τῶν δευτέρων². Ἀλλὰ ἀκριβῶς τὴν μετρικὴν αὐτὴν κατασκευὴν διεπιστώθη ὅτι ἔχουσιν αἱ περίφημοι ἔμμετροι ὀμιλῖαι τοῦ κατὰ τὰ μέσα τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἀκμάσαντος καί πολὺ καί ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων πατέρων τιμωμένου, λόγῳ τῆς σοφίας του καί τῆς ἀρετῆς του, Ἐφραίμ τοῦ Σύρου, αἱ καλούμεναι MEMPA³. Ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν συριακῶν ὀμιλιῶν, αἵτινες εἶχον μεταφρασθῆ ἐν ἐρρυθμῳ τινὶ λόγῳ, ζῶντος ἔτι τοῦ συγγραφέως των, εἰς τὴν ἑλληνικὴν⁴, ὑπεστηρίχθη ὅτι ἔλαβον τὰ πρότυπά των οἱ μελωδοὶ τῶν Κοντακίων καί μάλιστα ὁ ἐκ Συρίας ἀσάυτως ὁρμώμενος Ρωμανός⁵. Δι' εἰδικῆς μάλιστα ἐρεύνης κατεδείχθη, ὅτι ὄντως ἡ ἐξάρτησις Κοντακίων τινῶν τοῦ Ρωμανοῦ ἐκ τῶν ἔμμετρων ὀμιλιῶν τοῦ Ἐφραὶμ ἐξικνεῖται ἐνίοτε μέχρι καί τῶν λέξεων⁵. Συνεπῶς,

1. Ἰδὲ τὰς χαρακτηριστικὰς καί ἐπιτυχεῖς περὶ τῆς ποιήσεως τοῦ Ρωμανοῦ αἰσθητικὰς παρατηρήσεις τοῦ E. Bouvy, (μ.ἔ., σ. 367 ἔ). Ὁ Ρωμανὸς ἐξυμνεῖται χαρακτηριστικῶς ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γεωμέτρου κατὰ τὸν ἰ' αἰῶνα ὡς «ὁ συγχορευτῆς οὐρανοῦ τῶν ἀγγέλων καὶ γῆθεν ἄδει τὰς ἐκεῖ μελωδίας». Πρβλ. καί Ν. Τωμαδάκη, Ὁ ἐσωτερικὸς διάλογος τῶν ὕμνων Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, σ. 8 ἔ.

2. Πρβλ. P. Maas, Das Kontakion, ἔ.ἄ., σ. 291 ἔ. 298 ἔ. Ἰδὲ καί E. Wellesz, μ. ἔ., σ. 160, ἔνθα καί δειγματὰ τινὰ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν κειμένων.

3. P. Maas, ἔ.ἄ., σ. 290.

4. Σωζομ., Ἐκκλ. Ἰστ. 3, 16. MG. 67, 1088. A. Baumstark, Gesch. der Syr. Literatur, σ. 35. 40 ἔ.

5. Πρβ. P. Maas, ἔ.ἄ., σ. 291. E. Wellesz, μ.ἔ., σ. 160 ἔ.

κατόπιν τῶν ἀνωτέρω διαπιστώσεων, ἐπιστεύθη ὅτι τὰ συριακὰ ταῦτα κείμενα καὶ δὴ αἱ ἐρρυθμοὶ ἑλληνικαὶ μεταφράσεις αὐτῶν¹ ὑπῆρξαν ἀναμφιβόλως τὰ ποιητικὰ πρότυπα τῆς ποιητικῆς οἰκοδομῆς καὶ τῶν ἐμμέτρων ἐγκωμίων, ὡς ἐχαρακτηρίσθησαν τὰ Κοντάκια, ὡς καὶ τῆς ὅλης Ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν ποιήσεως.

Ἐν ἔτει ὁμῶς 1940 ἐδημοσιεύθη ἐξ ἀποσπασμάτων παπύρου καὶ τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον μιᾶς ὁμιλίας «εἰς τὸ Πάθος τοῦ Κυρίου» τοῦ Μελίτωνος ἐπισκόπου Σάρδεων, τοῦ ἀκμάσαντος περὶ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰῶνος, τῆς ὁποίας ἐγνωρίζομεν προηγουμένως τὴν Συριακὴν μόνον μετάφρασιν². Ὡς διεπιστώθη ἀμέσως, τὸ ἀξιόλογον αὐτὸ κείμενον εἶχε τὴν αὐτὴν ἔμμετρον οἰκοδομὴν, τὴν ὁποίαν ἐνεφάνιζον καὶ αἱ ὁμιλίαι τοῦ Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου, ἂν καὶ ἦτο κατὰ 200 ὀλόκληρα ἔτη παλαιότερον ἐκείνων³. Συνεπῶς, δύνανται βεβαίως νὰ παρουσιάξουν τὰ Κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ ἐξάρτησίν τινα ἐκ τῶν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ γνωστῶν ἐμμέτρων ὁμιλιῶν (MEMPA) τοῦ Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου, ἢ δημιουργία ὁμῶς τοῦ φιλολογικοῦ σῶτου εἴδους ἀνάγεται εἰς πολὺ παλαιότεραν ἐποχὴν, εἰς αὐτοὺς τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας, καὶ συνετελέσθη ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς καὶ οὐχὶ τῆς συριακῆς πνευματικῆς περιοχῆς, ὡς ἀποδεικνύεται

1. Παρὰ ἐν J. S. καὶ St. Assemani, Eph. Syri opera omnia (1732-46). Οἱ τρεῖς ἐκ τῶν ἐξ τόμων περιέχουν ἑλληνικάς, πάντες δὲ λατιν. μεταφράσεις τῶν κειμένων. Ἰδὲ καὶ M. J. Rouet de Journel, Enchiridion Patristicum¹⁴, σ. 742-745, ἐνθα ἀποσπάσματα τίνα.

2. Campbell Bonner, The Homily on the Passion by Melito Bishop of Sardis, Studies and Documents, XII, London 1940. Πρβ. καὶ P. J. Danielou, Meliton de Sardes, Homélie sur la Pâque, Vie Spirituelle, Mars 1948, ἐνθα διαπιστοῦνται ρυθμικά τινα στοιχεῖα καὶ ἐν τῇ ἑτέρᾳ ὁμιλίᾳ τοῦ Μελίτωνος εἰς τὸ Πάσχα. Ὁ αὐτὸς ἐρευνητῆς, συσχέτισας ὁμιλίαν τοῦ Σύρου ἐπισκόπου Σαροῦγ Ἰακώβ († 521) πρὸς τὴν ὁμιλίαν ταύτην τοῦ Μελίτωνος, παρετήρησεν ὅτι ἡ οἰκοδομὴ αὐτῶν ἐμφανίζει ὁμοιότητα καὶ ὅτι ἀμφότεραι ἀποτελοῦν ἀκαθαρῶς λειτουργικά κείμενα, ἅτινα ἀκολουθοῦν καθωρισμένους κανόνας καὶ διεγείρουν λατρευτικὸν τινα λυρισμόν». (Dieu vivant, XII, 1948, σ. 51). Ὁ P. Nautin ἠμφεσβήτησε τὴν γνησιότητα τῆς ἀνωτέρω ὁμιλίας τοῦ Μελίτωνος εἰς τὸ Πάθος (πρβ. Revue d'Histoire Éccles., τ. 49, 1949, σ. 429-38), ἀλλὰ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ δὲν κλονίζουν τὴν κατοχύρωσιν τοῦ ἐκδόσαντος αὐτὴν Bonner, ὅστις ἐν τῇ ἀνωτέρω μελέτῃ του ἀποδεικνύει ὅτι τὴν ὁμιλίαν ταύτην ἐγνώριζε καὶ ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἰππόλυτος Ρώμης († 235) καὶ ὅτι ἡ ἀρχαία παράδοσις ἀνεγνώριζεν ὡς συγγραφέα αὐτῆς τὸν Μελίτωνα (σ. 7 ἔ.).

3. Πρβ. E. Wellesz, μ.ξ., σ. 158-9, ἐνθα καὶ δεῖγματὰ τινα ἐκ τῆς ἐρρυθμοῦ ταύτης ὁμιλίας. Ἰδοὺ ἀποκατασταθὲν χωρίον αὐτῆς

«Τοῖνον ξύνετε, ὦ ἀγαπητοί
οὕτως ἐστὶν καινὸν καὶ παλαιόν,
αἰδίδιον καὶ πρόσκαιρον,
φθαρτὸν καὶ ἀφθαρτον,
θνητὸν καὶ ἀθάνατον
τὸ τοῦ Πάσχα μυστήριον».

καὶ ἐκ τοῦ ἀναφερθέντος ἀρχαιότερου κειμένου τοῦ Μελίτωνος κατὰ κύριον λόγον¹, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν πατερικῶν ἐγκωμίων τοῦ τετάρτου καὶ τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ἐν οἷς καὶ τοῦ δραματικοῦ καὶ διαλογικοῦ στοιχείου γίνεται εὐρυτάτη χρῆσις καὶ αἱ Ἀκροστιχίδες ἐν τοῖς σχετικοῖς διαλόγοις δὲν ἐλλείπουσιν².

Ἡ κατὰ στροφάς (Οἴκους) ἐπίσης οἰκοδομὴ τῶν Κοντακίων, ἢ ἐκ τῆς πρώτης ἐξ αὐτῶν ἐξάρτησις τῶν λοιπῶν, ἢ ἀλφαβητικὴ ἐνίοτε Ἀκροστιχίς καὶ τὸ Ἐφύμνιον αὐτῶν, ἐχαρακτηρίσθησαν ὡσαύτως ὡς στοιχεῖα εἰλημμένα ἐκ τῶν ὕμνων τοῦ ἰδίου Σύρου πατρός, τῶν ΜΑΝΤΡΑΧΙΑ ἢ τῶν ΣΟΥΓΚΙΤΑ ὡς ἐλέγοντο, ἐν οἷς ὑπάρχουσιν ὄντως τὰ στοιχεῖα ταῦτα³. Ἀλλὰ ὕμνους ἀποτελουμένους ἐξ ὁμοίων στροφῶν, ἔχοντας δὲ πολλακίς Ἀκροστιχίδα ἀλφαβητικὴν ὡσαύτως, ὡς καὶ ὁ ἀναφερθεὶς ἀνωτέρω διάλογος ἐν τῇ ὁμιλίᾳ τοῦ Πρόκλου, καὶ Ἐφύμνιον ἐπαναλαμβανόμενον εἰς τὸ τέλος ἐκάστης στροφῆς, ἀνευρίσκομεν οὐ μόνον παρὰ τοῖς σημιτικοῖς λαοῖς⁴, ἀλλὰ καὶ ἐν παλαιότεραις καὶ μεταγενεστέροις ἑλληνικοῖς κειμένοις⁵ καὶ μάλιστα, τὸν χαρακτηριστικώτερον πάντων, ἐν τῷ τέλει τοῦ «Συμποσίου» τοῦ Μεθοδίου ἐπισκόπου Ὀλύμπου († περὶ 311), τοῦ ζήσαντος δύο περίπου γενεὰς πρὸ τοῦ Ἐφραὶμ⁶, ὅστις ὀρθῶς χαρακτηρίζεται ὡς Κοντάκιον, δυνάμενος ἀπὸ ἀπόψεως ἐξωτερικῆς ποιητικῆς οἰκοδομῆς νὰ συγκριθῇ πρὸς τοὺς ὕμνους τοῦ Ρωμανοῦ⁷.

Συνεπῶς, λαμβανόμενων πάντων τούτων ὑπ' ὄψει ὡς καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι συστήματα τροπαρίων καὶ δὴ ἀντιφώνων δὲν ἠγγύει καὶ ἡ παλαιότερα χριστιανικὴ ὕμνογραφία, ἢ Ἐπιφώνησις δέ, ἢ ψαλλομένη ἀπ' ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς ὑπ' ὀλοκλήρου τῆς χριστιανικῆς κοινότητος, παρουσιάζει πολλὴν τὴν ὁμοιότητα πρὸς

1. Πρβ. τὴν ἀνωτέρω γνώμην τοῦ P. Danielou, καθ' ἣν καὶ τοῦ Μελίτωνος καὶ τοῦ Ἰακώβ αἱ ὁμιλίας ἀκολουθοῦν ἀκαθωρισμένους κανόνας». Πρβ. καὶ E. Wellesz, ἔ. ἔ., σ. 158.

2. Ἰδὲ ἀνωτέρω, σ. 31 ἔ. Ἡ διατυπωθεῖσα ὑπόνοια (ὑπὸ P. Maas, Das Kontakion, BZ, 19, σ. 292), ὅτι καὶ ἐν τοῖς Ἐγκωμίοις τῶν Ἑλλήνων Πατέρων ἡ συριακὴ ἐπίδρασις δὲν εἶναι ἀπίθανος, δεόν νὰ θεωρηθῇ παντελῶς αὐθαίρετος. Ρυθμικά τινὰ στοιχεῖα ἐπισημαίνει ἡ ἔρευνα καὶ ἐν ἑτέροις πατερικοῖς κειμένοις, ὡς π.χ. ἐν τισὶ ἐπιστολαῖς Ἰσιδώρου τοῦ Πηλουσιώτου († περὶ τὸ 435). Πρβ. E. Fehrle, Satzschluss und Rhythmus bei Isidoros von Pelusion, BZ, 24 (1923/4), σ. 315 ἔ.

3. Πρβλ. A. Baumstark, μ.ξ., σ. 40 ἔ.

4. Πρβλ. προχ. Θ. Βορρέα, Ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς ἑβραϊκῆς ποιήσεως, Ἀθῆναι, 1900, σ. 48.

5. Ὡς παιστικῶς ἀπέδειξεν ὁ K. Κρουμβάχερ (μ.ξ., σ. 599 ἔ.).

6. Πρβλ. W. Weyh, Die Akrostichis in der byzantinischen Kanonesdichtung, BZ, τ. 17, 1908, σ. 37 ἔ. J. B. Pitra, Anal. Sacra, I, σ. 75.

7. P. Maas, BZ, 19, (1910), σ. 293. Ἀκροστιχίδα ἔφερε πιθανῶς καὶ ἡ «Θάλειαν» τοῦ Ἀρείου. (Πρβ. W. Weyh, Eine unbemerkte altchristliche Akrostichis, BZ, 20, 1911, σ. 139.

τὸ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ψαλλόμενον εἰς τὸ τέλος ἐκάστης στροφῆς τῶν Κοντακίων Ἐφύμνιον, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς βέβαιον, ὅτι εἰς παλαιότερα κοινὰ ἑλληνιστικὰ πρότυπα δέον νὰ ἀναζητηθοῦν τὰ ἐν τοῖς ἐγκωμίοις, ταῖς ὁμιλίαις, τοῖς ὕμνοις τῶν Σύρων καὶ τοῖς Κοντακίοις διαπιστούμενα κοινὰ ταῦτα στοιχεῖα.

Ἄλλὰ ποῖος ὁ ποιητικὸς ρυθμὸς τῶν ὕμνων τούτων, ὅστις δεσπόζει καὶ ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως, καὶ ποῖα ἢ προέλευσις αὐτοῦ;

2. Παλαιότερον ἐπὶ σειρὰν αἰῶνων ἐπιστεύετο, ὅτι οὐδεὶς ρυθμὸς διέκρινε τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς μας ὕμνους¹ καὶ ὅτι δι' αὐτοὺς ἴσχυε τὸ «ὕμνεῖν ἄνευ μέτρου»². Ἡ ἔκφρασις αὐτῆ ἐστηρίζετο καὶ ἐπὶ ἐκφράσεων τινῶν αὐτῶν τούτων τῶν βυζαντινῶν, οἱ ὅποιοι ἐχαρακτήριζον ὡς «κατατολογάδην γεγραμμένον», δηλαδὴ ὡς μὴ ἔμμετρον λόγον, πᾶν κείμενον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε γραφῆ εἰς τὴν ἀρχαίαν προσφωδιακὴν μετρικὴν³. Ὅντως δὲ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι δὲν ἔχουν γραφῆ, ἐκτὸς ἐλαχιστοτάτων ἐξαιρέσεων, εἰς προσφωδιακὰ μέτρα. Παρὰ ταῦτα ὅμως οἱ ἴδιοι οἱ Βυζαντινοὶ ὠνόμαζαν «μελωδαὺς», «ψάλτας» καὶ «ποιητὰς» τοὺς δημιουργοὺς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων, ἄρα εἶχον συναίσθησιν τῆς ποιητικῆς μορφῆς αὐτῶν⁴.

Ὁ ἀείμνηστος λόγιος κληρικὸς Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων († 1857) διεπίστωσε, πρῶτος αὐτὸς ἐκ τῶν νεωτέρων, τὴν ὑπάρξιν μέτρου εἰς τοὺς Ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους καὶ προσεπάθησε μάλιστα νὰ προσδιορίσῃ καὶ τὴν ὕψην αὐτοῦ. Ἐν τῷ ἔργῳ του (περὶ τῆς γνησίας προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης), τὸ ἐκδοθὲν ἐν Πέτρούπολει τὸ ἔτος 1830, παρετήρησεν, ἐκ τῆς συγχρόνου καὶ ζώσης μελωδίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν μας ὕμνων ὀρμηθεῖς, τὰ κατωτέρω ἄξια πολλῆς προσοχῆς: «Τῶν τόνων τὴν προσφωδιαν οἱ μεταγενέστεροι ποιηταὶ μετεχειρίσθησαν ἐν ταῦτῳ καὶ ὄχημα καὶ βάσιν τῆς στιχοποιίας, ποδίζοντες τὰ μέτρα τῶν στίχων ὄχι πλέον κατὰ τὸν χρόνον τῶν μακρῶν καὶ τῶν βραχέων, τὸν ὁποῖον ὁ ἀπαιδευτὸς καὶ ἄμουσος ὄχλος δὲν εἶχε αὐτὰ νὰ διακρίνῃ, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸν τόνον καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν συλλαβῶν»⁵.

Οἱ μετὰ ταῦτα μελετηταὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως, F. J. Mone, J. B. Pitra, W. Christ, H. Stevenson, L. Jacobi, W. Meyer, E. Wellesz καὶ πολλοὶ ἄλλοι⁶, ἐπεβεβαίωσαν καὶ διὰ τῆς ἐρεῦνης τῆς παιητικῆς, οὕτως

1. Πρβ. J. B. Pitra, Hymnographie κλπ., σ. 3 ἐ. Κ. Κρουμβ.-Σωτηρ., μ.ἐ. II, σ. 588 ἐ., ἔνθα καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἐρεῦνης.

2. Πρβ. C. Schneider, ἐ.δ., II, σ. 51.

3. Πρβ. H. Stevenson, L'hymnographie de l'Église grecque, Revue des questions historiques, 11, 1876., σ. 491 ἐ. Κ. Κρουμβ.-Σωτηρ., μ.ἐ., II, σ., 591.

4. Πρβ. Κ. Κρουμβ.-Σωτηρ., αὐτόθι, σ. 592.

5. σ. 662-70. Πρβ. καὶ Ἐ. Παντελάκη, Αἱ ἀρχαὶ τῆς Ἐκκλ. ποιήσεως, σ. 4 ἐ.

6. Πρβ. καὶ Κ. Κρουμβ.-Σωτηρ., μ.ἐ. II, σ. 503. 591. E. Wellesz, μ.ἐ., σ. 332-9.

εἰπεῖν, στίξεως, τῆς διαχωριζαύσης τοὺς στίχους τῶν στροφῶν τῶν ἐν τοῖς ἀρχαίοις χειρογράφοις ὕμνων, τὰς παρατηρήσεις τοῦ Οἰκονόμου καὶ προσεπάθησαν νὰ καθορίσουν ἀκριβέστερον τοὺς διέποντας τὴν νέαν αὐτὴν ρυθμοποιίαν κανόνας. Ἄν καὶ ὑπάρχουν εἰσέτι πολλοὶ σκοτεινοὶ πτυχοὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μετρικὴν οἰκοδομὴν τῶν στροφῶν τούτων, αἵτινες καὶ προβάλλουν ἀνυπερβλήτητα πολλὰκις ἐμπόδια εἰς τοὺς ἐπιχειροῦντας τὴν ποιητικὴν ἀποκατάστασιν καὶ ἐκδοσὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν μας ὕμνων, σήμερον πάντως πιστεύεται, ὅτι ἡ βάσις, ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ τονικὴ αὐτῆ ρυθμοποιία, εἶναι ἡ διαίρεσις εἰς πόδας διὰ τοῦ λογικοῦ τόνου, ὅτι ὁ ἐν αὐτῇ ρυθμὸς δημιουργεῖται διὰ τῆς ἐναλλαγῆς τονιζομένων καὶ ἀτόνων συλλαβῶν, εἶναι συνεπῶς ρυθμὸς ὕψους καὶ οὐχὶ πλάτους ὡς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ προσφωδιᾷ, καὶ ὅτι ἐν τῇ στιχοποιίᾳ κέκτηνται ὁ ἀριθμὸς τῶν συλλαβῶν καὶ ὁ τόνος τῶν λέξεων οὐσιώδη σημασίαν¹. Ἀλλὰ δὲν πιστεύεται πλέον ὅτι ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν μελικῇ ἐκκλ. ποιήσει ἡ ἰσοσυλλαβία καὶ ἡ ὁμοτονία, αἵτινες παρατηροῦνται ἐν τῇ στροφικῇ συνθέσει τῶν ἐκκλ. ὕμνων καὶ δὴ μετὰ τῶν ἀντιστοίχων στίχων τῶν Οἴκων τῶν Κοντακίων, τοῦ Εἰρμού καὶ τῶν λοιπῶν τροπαρίων τῆς αὐτῆς ὥδης τοῦ Κανόνος², τῶν ἰδιομέλων καὶ τῶν προσομοίων, κέκτηνται τὴν ἀλύγιστον σκληρότητα, ἥτις μετ' ἐπιμονῆς εἶχεν ἀρχικῶς εἰς αὐτὰς ἀποδαθῆ, διότι τὸ ἀρχικῶς συνυπάρχον καὶ συνδημιουργούμενον μετὰ τῶν ὕμνων τούτων μέλος ἠδύνατο αὐ μόνον νὰ μεταβάλλῃ τὴν μουσικὴν ποιότητα τῶν συλλαβῶν, νὰ καταστήσῃ δηλαδὴ τανιζομένης τὰς ἀτόνους συλλαβὰς καὶ τὸ ἀντίστροφον, ἀλλὰ καὶ ἀναλόγως τοῦ σκοποῦ του νὰ περιορίσῃ ἢ νὰ ἀυξήσῃ τὰς συλλαβὰς ταύτας ἐν ἐκάστῳ στίχῳ διὰ μουσικῶν χρόνων. Συνεπῶς ὁ τονικὸς οὗτος ρυθμὸς συνδέεται τόσον στενῶς μετὰ ταῦ συνοδεύοντος τοὺς ἐκκλ. ὕμνους μέλους, ὥστε ἡ ἀνεξάρτητος τοῦ μέτρου μόνον ἔρευνα ὀδηγεῖ πολλὰκις εἰς ἐσφαλμένα συμπεράσματα. Διὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς ὕμνους ἰσχύει πλήρως τὸ ἐν τῇ ἑλληνικῇ καὶ ἑλληνιστικῇ ποιητικῇ καὶ μουσικῇ παραδόσει γνωστὸν φαινόμενον, καθ' ὃ ἡ μουσικὴ «τὰς λέξεις τοῖς μέλεσιν ὑποτάττειν ἀξιοῖ καὶ οὐ τὰ μέλη ταῖς λέξεσιν», ὡς ὁ περὶ τοὺς χρόνους τῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίου ἀκμάσας Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς παρατηρεῖ³. Ὁ τοιοῦτος ὅμως ἀκριβῶς συνδυασμὸς μέτρου καὶ μέλους προσέδιδεν

1. Πρβ. προχ. J. B. Pitra, Hymnographie κλπ., σ. 18 ἐ. Ἐ. Παντελάκη, Αἱ ἀρχαὶ τῆς Ἐκκλ. ποιήσεως, σ. 9. Πρβ. καὶ Γ. Κουρμούλη, Τονικά τινα προβλήματα τῆς νέας Ἑλληνικῆς, Ἐπιστ., Ἐπετ. τῆς Φιλοσ. Σχολῆς, τ. Στ' 1955-6, σ. 448.

2. Ἴδε ὅσα ὁ γραμματικὸς Θεοδόσιος ὁ Ἀλεξανδρεὺς παρατηρεῖ περὶ Εἰρμού: «Ἐάν τις θέλῃ ποιῆσαι κανόνα, πρῶτον δεῖ μελῆσαι τὸν Εἰρμόν, εἶτα ἐπαγαγεῖν τὰ τροπάρια ἰσοσυλλαβοῦντα καὶ ὁμοτονοῦντα τῷ Εἰρμῷ καὶ τὸν σκοπὸν ἀποσώζοντα». Παρὰ J. B. Pitra, Hymnographie., σ. 32.

3. Ἄξια προσοχῆς τυγχάνουν ὅσα γράφει καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ Διονύσιος: «Ἡ μὲν γὰρ περὶ λέξις οὐδενὸς οὔτε ὀνόματος οὔτε ῥήματος βιάζεται τοὺς χρόνους οὐδὲ μετατίθεται, ἀλλ' οἷα παρελήφθη τῇ φύσει τὰς συλλαβὰς τὰς τε μακρὰς καὶ τὰς βραχεῖας, τοιαύτας φυλάττει. Ἡ δὲ μουσικὴ καὶ ρυθμικὴ μεταβάλλουσιν αὐτὰς μειοῦσαι καὶ παραύξουσαι,

εις την τονικήν ρυθμοποιίαν αφάνταστον εύκαμψίαν και παρείχε προσέτι απεριόριστους μετρικούς και μουσικούς δυνατότητας εις τους ποιητάς-μελωδαύς, ίνα εκφράσουν έν ταίς έλευθέραις συνθέσεσιν τών ιδιομέλων των ύμνων δι' ένός άκρωσ εύπλάστου και πολυμόρφου τρόπου ποιητικής εκφράσεως τας πάσης μορφής έμπνεύσεις αύτων και δημιουργήσουν την μοναδικήν μας εκκλησιαστικήν ποιήσιν ¹.

'Εφ' όσον δέ τὰ πρότυπα τής νέας αύτής ρυθμοποιίας δέν καταρθώθη, παρά τας καταβληθείσας έντόνους προσπάθειας, νά άνευρεθών έν τή άρχαία έλληνική ποιητική παραδόσει ², άνεζητήθησαν και ταύτα εις τους σημιτικούς

ώστε πολλάκις εις τάναντία μεταχωρεΐν' ού γάρ ταίς συλλαβαίς άπευθύνουσι τους χρόνους, αλλά τοίς χρόνοις τας συλλαβάς). Περί συνθέσεως όνομάτων 11, 64 (Usener—Radermacher, σ. 41—2). Πρβλ. και Ν. Κωνσταντοπούλου, 'Η άρχαία έλληνική μετρική έν τή Βυζαντινή λειτουργική ύμνογραφία, 'Αθήναι 1954, σ. 119. 'Ιδε και Ν. Τωμαδάκη, Εισαγωγή, σ. 201. Π. Τρεμπέλα, 'Εκλογή, σ. νδ' έ. Εύτυχώς κατά τας τελευταίας δεκαετηρίδας παρατηρείται έντονος ή προσπάθεια τής έρεύνης και τής βυζαντινής μουσικής και του καθορισμού του μέλους, μεθ' ού συνεδημιουργούντο οι έσολύμνοι. Νομίζομεν όμως ότι αι έξιαι πάσης τιμής έρευναι αύται θα άπέβαινον περισσότερο καρποφόροι, εάν έλαμβάνετο διά την άνάγνωσιν των παλαιών μουσικών χειρογράφων εις μεγαλύτερον βαθμόν ύπ' όψει ή παρά τοίς όρθοδόξοις ίδια λαοίς χρησιμοποιούμενη και σήμερα εισέτι μελωδία, ήτις άσφαλώς διασώζει πλείστα στοιχεία εκ τής άρχαίας μουσικής παραδόσεως. Πλήρη βιβλιογραφίαν πρβλ. παρά Ε. Wellesz, μ. έ., σ. 334—340, ως και F. Dölger—Schneider, Byzanz, σ. 161—3, ένθα αναφέρονται και αι καταβληθείσαι και καταβαλλόμεναι προσπάθειαι.

1. Πρβλ. Κ. Κρουμβάχερ—Σωτηριάδου, μ. έ., II, σ. 500. H. Gaisser, Les Heirmoi des Pâques dans l'office grec, «Or. Christianus», III, 1903, σ. 416 έ. Π. Τρεμπέλα, μ. έ., σ. νη' έ. και ίδια Ε. Εύστρατιάδου, Ρωμανός ο Μελωδός, ΕΕΒΣ, IE 1939, σ. 187 έ. Ε. Wellesz, μ. έ., σ. 173. Ν. Τωμαδάκη, Εισαγωγή εις την Βυζ' Φιλολ., σ. 204 έπ. Πρβλ. και P. K. Kirchhoff, Die Ostkirche betet, τ. I, Leipzig 1934, σ. 13 έπ., ένθα έξαιρεται ή εύκαμψία και ή εκφραστικότητα του τονικού μέτρου. Αύτη άκριβώς ή εύκαμψία του μέτρου, συγκρινομένη μάλιστα πρός τους μονότονους ρυθμούς τής 'Ανατολής, ύποχρεώνει τον έρευνητήν νά άναζητήση εις την πολύμορφον έλληνικήν πνευματικήν παράδοσιν τας ρίζας του.

2. 'Ιδε Ε. Bouvy, μ. έ., σ. VIII. Κ. Κρουμβ.—Σωτηρ., μ. έ., II, σ. 594, 610. Πρβλ. και όσα ο άείμνηστος 'Ε. Παντελάκης, στήριζόμενος επί συναφούς γνώμης του Κ. Κρουμβάχερ (μ. έ. II, 610), παρατηρεί' «ουδέν σχήμα στροφής εκ των γνωστών και χρησίμων έν τή λυρική ποιήσει των άρχαίων 'Ελλήνων άνταποδίδεται άπαραλλάτως έν ταίς εκκλ. στροφαίς». («Θεολογία» 15, σ. 326) και άλλαχού ότι «οόδαμού τής 'Εκκλησιαστικής ήμών ποιήσεως, εκτός των λαμβικών κανόνων, ήδυνήθησαν άβιάστως και πειστικώς νά δειξώσι στίχους κατά την παλαιάν μετρικήν πεποιημένους», Τά λειτουργικά βιβλία τής ήμετέρας 'Εκκλησίας («Ν. Σιών, 1931» και άνατ.), σ. 18. Καί εκ τής ειδικής μελέτης του 'Ε. Πεζοπούλου, Πικίλια προσφωδικά μέτρα έν τή 'Εκκλησιαστική ποιήσει (ΕΕΒΣ, τ. 17, 1941, σ. 287—297), την αύτην έντόπωσιν άποκομίζει έν τέλει ο άναγνώστης. 'Ισως μάλιστα ή παραμέλησις βασικών τινων κανόνων τής προσφωδίας ύπό των χρησιμοποιησάντων ταύτην χριστ. ποιητών, άποδεικνύει την παράλληλον ύπαρξιν έτέρου μέτρου, μη βασιζόμενου επί των κανόνων τούτων. (Πρβλ. Κ. Κρουμβ.—Σωτηριάδου,

λαούς και δη εις την έβραϊκήν ποιήσιν, μεθ' ής τόσον στενωός, ως άνωτέρω έλέχθη, συνδέεται έν πάσαις ταίς φάσεσιν αύτής ή χριστιανική ύμνογραφία. 'Αν και έχρησιμοποιήθησαν πιθανώς έν τή άρχαία έβραϊκή ποιήσει τονικά τινα μέτρα ¹, ως άπίθανον δέον νά θεωρηθῆ ότι ή χριστιανική ποιήσις, πέραν ώρισμένων έξωτερικών τινων στοιχείων, ως του παραλληλισμού των μελών και των νοημάτων κλπ., παρέλαβεν έτερόν τι ούσιωδέστερον εκ τής ποιήσεως ταύτης διά την οικοδομήν αύτης, διότι ή 'Εκκλησία και οι χριστιανοί έχρησιμοποίουσιν, ως γνωστόν, άνέκαθεν την μετάφρασιν των Ο', εις ήν ο έν τῷ έβραϊκῷ κειμένῳ άντληητός τονικός ρυθμός «είναι άδύνατον νά άποδοθῆ» ².

'Η προσπάθεια ένετοπίσθη μετά ταύτα εις την σιριακήν πάλιν ποιήσιν του «άμφι τας τριακοσίας μυριάδας έπῶν συγγράφαντος» ³ 'Εφραίμ, τὸ «'Εφραίμειον» δέ, ως ώνομάσθη, μέτρον των μετοφραζόμενων εις την έλληνικήν ύμνων του, έθεωρήθη ως τὸ πρότυπον του τονικού μέτρου των Κοντακίων και τής εκκλησιαστικής μας ποιήσεως καθόλου ⁴. Παρατηρήθη όμως ο,θῶς και πα-

(έ. ά., σ. 497). 'Εσχάτως καταβλήθη και νέα προσπάθεια πρός την αύτην την κατεύθυνσιν, ύπό του γνωστού των ύμνολογικών και μουσικών προβλημάτων Ν. Κ. Κωνσταντοπούλου έν τή άνωτέρω μνημονευομένη μελέτη του. Καίτοι ή βάση τής μελέτης ταύτης, ότι «τὸ φαινόμενον τής ρυθμοτονικής συνθέσεως» των έσολ. ύμνων «δέν δύναται νά όφείλῃται εις λόγους ξένης μεταφύτεσεως ή έξωθεν δανεισμού», είναι όρθή, (ιδε και κατωτέρω, σ. 43 έ.), δέν δύναται τις έν τούτοις νά χαρακτηρίση ως πειστικά τὰ επιχειρήματα του σ., ότι «αυτὰ ταύτα τὰ προσφωδικά ποιήματα των τριών πατέρων ποιητών» (Μεθοδίου, Γρηγορίου και Συνεσίου) έχρησίμευσαν ως πρότυπα διά τους πρώτους μελωδούς και ύμνογράφους του ε'—ζ' αι., καθ' όσον και πολύ πρὸ των ποιητών τούτων ύπῆρξαν άσφαλώς, ως άνωτέρω έλέγχθη, χριστιανικοί ύμνοι και μάλιστα εις τονικά μέτρα.

1. 'Ιδε τας διατυπωθείσας περί του μέτρου τής έβραϊκής ποιήσεως άπόψεις ύπό του Ed. Sievers κ. ά., παρά Π. Μπρατσιώτου, Εισαγωγή εις την Παλαιάν Διαθήκην, σ. 273 έ., Β. Βέλλα, 'Εκλεκτοί Ψαλμοί, σ. 28—9, λεπτομερέστερον δέ την έξέτασιν του όλου ζητήματος παρά Λ. Φιλιππίδου, 'Ιστορία τής θρησκείας του άρχαίου 'Ισραήλ, Α', 'Αθήναι 1938, σ. 26—47.

2. Πρβλ. Β. Βέλλα, έ. ά., σ. 29.

3. 'Ως επί τὸ υπερβολικώτερον γράφει ο Σωζόμενος ('Εκ. 'Ιστ., III, 16, MG. 67, 1088).

4. Πρβ. Θεοδωρήτου, Αίρετ. κατομυθ. I, 22, MG. 83, 372. "Ηδη άπό του έτους 1885 ύπό του W. Meyer, έν τῷ έργῳ του Anfang und Ursprung der lateinischen und griech. rhythmischen Dichtung, τῷ εκδοθέντι έν Μονάχῳ κατά τὸ έτος τούτο. 'Ιδε και Κ. Κρουμβ.—Σωτηρ., μ. έ. II, σ. 611. Διά των ύπό του S. Mercati (S. Ephraem Syri opera..., Romae 1915) και C. Emereau (S. Eph. le Syrien, Paris 1918) δημοσιευθέντων Κοντακίων του 'Εφραίμ, «άπεδείχθη πλέον πειστικῶς» ή γνώμη του Meyer, και κατά τον 'Ε. Παντελάκη, ότι «τῆς τονικής ρυθμοποιίας τής ήμετέρας εκκλησιαστικής ποιήσεως τας ρίζας πρέπει ν' άναζητήσωμεν έν τῷ θρησκευτικῷ ποιήσει των Σύρων». (Τά λειτουργικά Βιβλία, έ. ά., σ. 20). Πρβλ. και P. Maas, Das Kontakion, BZ, 49 (1910), σ. 289 έ. 294 έ., ένθα και καταβάλλεται προσπάθεια νά έρμηνευθῆ τὸ «παράδοξον», ότι έν τῷ πενιχρῷ σιριακῷ πνευματικῷ παραδόσει και σύχῃ έν τῷ

λαιότερον¹, ὅτι ὁ Ἐφραίμ δὲν ἐδημιούργησεν ἴδιαν μέτρον, ἀλλ' ἀπεμιμήθη ἀπλῶς τὸ μέτρον καὶ τὰς μελωδίας τῶν προαναφερθέντων σύρων αἰρετικῶν, τοῦ ἑλληνομαθοῦς Βαρδεσάνου καὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις παιδευθέντος υἱοῦ αὐτοῦ Ἀρμονίου,² καὶ βάσει αὐτῶν συνέταξε τοὺς ὀρθοδόξους ὕμνους του πρὸς ἀντίκρουσιν, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, τῶν αἰρετικῶν ᾠδῶν τούτων διὰ τῶν ἰδίων μέσων. Καθὼς μαρτυρεῖ ὁ Σωζόμενος, βλέπων ὁ Ἐφραίμ τοὺς Σύρους παρασυρομένους εἰς τὰς σίρετικὰς δοξασίας τοῦ Ἀρμονίου, ἔνεκα τῆς ὠραιότητος τῆς μελωδίας τῶν ὕμνων του, «καίπερ ἑλληνικῆς παιδείας ἄμοιρος, ἐπέστη τῇ κατολήφει τῶν Ἀρμονίου μέτρων καὶ πρὸς τὰ μέλη τῶν ἐκείνου γραμμάτων, ἐτέρας γραφάς, συναδούσας τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς δόγμασιν, συνέθηκεν ὅποια αὐτῷ πεπόνητο ἐν θείοις ὕμνοις καὶ ἐγκωμίοις ἀγαθῶν ἀνδρῶν. Ἐξ ἐκείνου τε Σύροι κατὰ τὸν νόμον τῆς Ἀρμονίου ᾠδῆς τὰ τοῦ Ἐφραίμ ψάλλουσιν... Οὐ τοῖς Ἀρμονίου συγγραμμάσιν, ἀλλὰ τοῖς μέλεσιν χρώμενοι»³.

Τὸ αὐτὸ βεβαίως καὶ ὁ Θεοδώρητος, γράφων ὅτι ὁ Ἐφραίμ «τὴν ἁρμονίαν τοῦ μέλους ἐκείθεν (ἐκ τῶν ὕμνων τοῦ Ἀρμονίου) λαβὼν, ἀνέμιξε τὴν εὐσέβειαν, καὶ προσενήνεχε τοῖς ἀκούουσιν ἡδιστον ὁμοῦ καὶ ὄνησιφόρον φάρμακον»⁴. Ἄλλ' ὁ Ἀρμόνιος πάλιν, ὡς πληροφοροῦμεθα ἐκ τῶν αὐτῶν πηγῶν, ὠδηγήθη εἰς τὴν ποίησίν του ταύτην «διὰ τῶν παρ' Ἑλλήσι λόγων», ἐκ τῆς ἑλληνικῆς, θὰ ἐλέγομεν, ποιητικῆς παραδόσεως. «Ἀρμόνιον φασί, γράφει ὁ Σωζόμενος, διὰ τῶν παρ' Ἑλλήσι λόγων ἀχθέντα, πρῶτον μέτροις καὶ νόμοις μουσικοῖς τὴν πάτριον φωνὴν ὑπαγαγεῖν, καὶ χοροῖς παραδοῦναι»⁵.

Ἄλλὰ τονικά ἑλληνικά κείμενα ἀξιόλογα ἐκ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων δὲν ἴσαν γνωστά. Ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων δὲ χριστιανικῶν ὕμνων ἄλλοι μὲν, ὡς ὑπεστηρίχθη, ἔχουσι ποιητὴν κατὰ τὸ πρότυπον τῶν βιβλικῶν κειμένων ἀνευ μέτρον, ἐν ἐτέροις δὲ φαίνεται ὅτι τὸ μέτρον ἔχει ἀντικαταστήσει ἡ ἐπισημότης τοῦ ὕφους⁶ ἢ ἡ ἐμμελής ἀντὶ τῶν ἀπαγγελία, τὸ συνοδεῦον ταῦτα μέλος⁷. Εἰς τινὰς παρὰ

πλουσία ἑλληνιστικῆ διεμορφώθη ὁ Χριστιανικός ὕμνος. Ἴδὲ καὶ A. Baumstark, μ. ξ., σ. 39 ὡς καὶ C. Schneider, μ. ξ., II, σ. 73.

1. Πρβλ. προχ. Ἐ. Παντελάκη, Αἱ ἀρχαὶ τῆς Ἐκκλ. ποιήσεως, σ. 14.

2. Θεόδωρ. ἱερογ., Αἰρετ. κακομυθ., I, 22. MG. 83, 372. Πρβλ. A. Baumstark, μ. ξ., σ. 13-14.

3. Ἐκκλ. ἱερογ., III, 16, M.G. 67, 1089. Πρβλ. καὶ Θεοδωρ., Ἐκκλ. ἱερογ. IV, 29, MG. 82, 1189.

4. Ἐκκλ. ἱερογ. IV, 26. MG. 82, 1189. «Καὶ ἐπειδὴ Ἀρμόνιος, ὁ Βαρδεσάνου, ᾠδὰς τινὰς συνθεθεῖκε πάλαι, καὶ τῇ τοῦ μέλους ἡδονῇ τὴν ἀσέβειαν κεράσας κατεκλήλει τοὺς ἀκούοντας καὶ πρὸς ὄλεθρον ἤγαγε, τὴν ἁρμονίαν τοῦ μέλους ἐκείθεν λαβὼν...».

5. Ἐκκλ. ἱερογ. III, 16, ξ. ἀ., σ. 1089. Πρβλ. καὶ N. K. Κωνσταντοπούλου, μ. ξ., σ. 20 ξ.

6. Πρβλ. προχ. C. Schneider, ξ. ἀ., τ. II, σ. 52, W. Christ, μ. ξ., σ. 959.

7. Πρβλ. B. Altaner, Patrologie³, σ. 67 κλπ.

ταῦτα ἀρχαίους ὕμνους, τοὺς πλέον δημῶδεις, διαπιστοῦνται ἀναντιρρήτως τονικά στοιχεῖα¹, ἀλλ' ἢ ἐξ αὐτῶν μόνον ἐξαγωγή γενικῶν συμπερασμάτων δὲν εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἀσφαλές. Ἡ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας ὅμως ἐπισταμένη ἀνάλυσις παλαιῶν λειτουργικῶν κειμένων ἀπέδειξε, ὅτι τινὰ ἐξ αὐτῶν δὲν ἔχουν γραφῆ εἰς πεζὸν λόγον, ὡς μέχρι τοῦδε ἐπιστεύετο, ἀλλὰ εἰς ποιητικὸν καὶ δὴ εἰς τονικὸν ρυθμὸν. Οὕτω π.χ. λειτουργικά κείμενα καὶ δὴ τρία τροπάρια ἐκ τῆς ἑορτῆς τῶν Θεοφανείων, δημοσιευθέντα ἐν ἔτει 1887 ὡς πεζὰ κείμενα² καὶ ὡς τοιαῦτα χρησιμοποιηθέντα ὑπὸ τῆς μετὰ ταῦτα ἐρεύνης³, κατεδείχθη ἑοχάτως ὅτι εἶναι γραμμένα εἰς στροφὰς βάσει δὲ τοῦ τονικοῦ ρυθμοῦ. Ὁ περιέχων τὰ τροπάρια ταῦτα πάπυρος, ἀνήκει εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἄρα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐχρησιμοποιοῦντο ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ λειτουργικῇ ποιήσει στροφαί, ἢ ποιητικὴ οἰκοδομὴ τῶν ὁποίων ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς τονικῆς ρυθμοποιίας⁴. Κατὰ τὴν αὐτὴν, ἄλλωστε, ἐποχὴν καὶ αὐτὸς ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωπος τῆς χριστ. προσφωδιακῆς ποιήσεως Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ἀκολουθῶν ἀσφαλῶς γνωστὴν παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς ποιητικὴν τεχνοτροπία, γράφει καὶ δύο ὕμνους του εἰς τονικά μέτρα⁵.

Ὁ ἀειμνηστος ἐρευνητὴς τῆς Βυζαντινῆς μας Γραμματικῆς Κ. Κρουμβάχερ, μὴ ἀποδεχόμενος τὴν ἐκ τῶν Ἀσιατικῶν λαῶν παραλαβὴν τοῦ τονικοῦ ρυθμοῦ, ἔγραψεν ὅτι ἐν τῷ ρυθμικῷ πεζῷ λόγῳ, ὅστις ἐδημιουργήθη πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς κατὰ προσφωδίαν ποιήσεως ὅταν δὲν ἦτο πλέον διὰ τῆς ἀκοῆς αἰσθητὴ ἢ διαφορά τῶν μακρῶν καὶ τῆς βραχείας συλλαβῆς, εἶναι ἀνάγκη νὰ ζητηθῇ «ἡ πρώτη καὶ ἀληθὴς πηγὴ» τῆς ποιητικῆς ταύτης τεχνοτροπίας. «Ἡ προσφωδιακὴ ποιήσις, συνεχίζει, εἶχε γίνεαι πλέον ἀχρηστος εἰς τὴν ζῶσαν καὶ τὴν καρδίαν ἀνυψοῦσαν ᾠδὴν πρὸς ἀντικατάστασιν λοιπὸν φυσικῶς ἦλθε πρῶτον ὁ ρυθμικὸς πεζὸς λόγος, ὅστις τελειοποιῶν τὰς ἀπηχησεις καὶ ἐπαναλαμβάνων ὁμοιόμορφα συμπλέγματα, κατήνησεν εἰς τὴν ρυθμικὴν ποιήσιν»⁶.

1. Πρβλ. τοὺς ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ τῆς Κρυπτοφέρρης Βοργία Νεῖλου ἀποκατασταθέντας ἐν τῇ μελέτῃ αὐτοῦ Frammenti eucaristici antichissimi κλπ. ὕμνους Ἐ. Παντελάκη, Ἡ δημῶδης Ἐκκλ. ποιήσις τῶν Βυζαντινῶν, («Θεολογία» 11, 1933), σ. 17 ξ. ὡς καὶ Σ. Εὐστρατιάδου, Ἡ Ῥωμανὸς ὁ Μελωδός, Α', σ. 445 ξ.

2. Πρβλ. G. Bickel, ξ. ἀ.

3. Ὑπὸ τοῦ H. Usener, Das Weihnachtsfest, Bonn 1911, σ. 196 ξ.

4. Πρβλ. L. Kunz, Die Struktur der drei ältesten Epiphanie-Troparien, BZ, 41, 1941, σ. 40 ἐπ.

5. Τὰ κείμενα αὐτῶν παρὰ Π. Τρεμπέλα, ξ. ἀ., σ. 22 ξ.

6. Μ. ξ., II, σ. 612-13. Πρβλ. καὶ E. Bouvy, ξ. ἀ., σ. 19, 199, 273. Γνωστὴ, ἄλλωστε, τυγχάνει καὶ ἡ ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παραδόσεως βασιζομένη παρατήρησις τοῦ περὶ τοὺς χρόνους τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ἀκμάσαντος Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῖος (Περὶ συνθ. ὄνομ., 11, 57, ξ. ἀ., σ. 40) «Μουσικὴ τις ἦν καὶ ἡ τῶν πολιτικῶν

Ἡ περὶ ἧς ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος ὁμιλία τοῦ Μελλίτωνος Σάρδεων ἐπιβεβαιοὶ τὴν ἀνωτέρω γνώμην καὶ ἀποδεικνύει ὅτι τὸν δεῦτερον ἤδη σίωνα ἐκαλλιεργεῖτο ὄντως καὶ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ὁ τοιοῦτος ρυθμικὸς πεζὸς λόγος, τὸν ὁποῖον ὑπέθεσαν ὡς πηγὴν τοῦ τονικοῦ μέτρου καὶ ὁ Κ. Κρουμβάχερ καὶ ὁ Ε. Βουνυ¹. Δὲν φαίνεται, συνεπῶς, πολὺ φυσικώτερον καὶ ὀρθότερον νὰ δεχθῶμεν τὴν γένεσιν τοῦ τονικοῦ ρυθμοῦ οὐχὶ εἰς τὴν πενιχρὰν πνευματικὴν Συριακὴν παράδοσιν, ἀλλ' ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς ἀτμοσφαιρας τῶν πρώτων αἰώνων καὶ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ἠντλησαν οὐ μόνον οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ οἱ Σύριοι χριστιανοὶ ποιηταὶ ὡς, ἄλλωστε, ρητῶς ὁμολογοῦν αἱ ἀναφερθεῖσαι φιλολογικαὶ μαρτυρίαι ;².

Τὴν κοινὴν ὁμῶς ταύτην ρυθμικὴν ρίζαν δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἐκαλλιέργησαν κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας ἰδιαίτερος οἱ χριστιανοὶ Σύριοι ποιηταὶ καὶ διὰ τοῦ Ἐφραίμ ἐπέδρασαν οὗτοι πιθανῶς ἐπὶ τῶν ἐκ τῆς ἐξελληνισθείσης Συρίας καταγομένων ὑμνωδῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ὁμῶς θὰ ἦτο δυσχερὲς νὰ δεχθῶσιν ὅτι ἦτο ἀγνωστος καὶ παντελῶς ξένος ὁ τονικὸς ρυθμὸς³. Διότι καὶ ἂν ἀκόμη δὲν θὰ ἦσαν τόσον πειστικαὶ αἱ ἀναφερθεῖσαι ἀπαδείξεις, ὥστε νὰ δημιουργοῦν τὴν ἀπόλυτον βεβαιότητα ὅτι ἑλληνικὴ ὑπῆρξεν ἡ λύρα, δι' ἧς «δοξάζεται» ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων καὶ μέχρι σήμερον ὁ Κύριος, ἡ μελέτη καὶ τῶν παλαιότερων τοῦ Ρωμανοῦ Κοντακίων ἴδια ὁμῶς τῶν ρωμανικῶν ὑμνων πείθει, ὅτι ὁ ἀπαλὸς ρυθμὸς, δι' οὗ ἐκφράζεται τὸ ὑψηλὸν περιεχόμενον αὐτῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ξένον στοιχεῖον εἰς τὰ νέα ταῦτα λαμπρὰ λυρικά ποιητικὰ δημιουργήματα τοῦ ἐκτρι-

λόγων ἐπιστήμη τῷ ποσῷ διαλλάττουσα τῆς ἐν φῶδι καὶ ὀργάνοις, οὐχὶ τῷ ποιῶν· καὶ γὰρ ἐν ταύτῃ καὶ μέλος ἔχουσιν αἱ λέξεις καὶ ρυθμὸν καὶ μεταβολὴν καὶ πρέπον, ὥστε καὶ ἐπὶ ταύτης ἡ ἀκοὴ τέρπεται μὲν τοῖς μέλεσιν, ἀγεται δὲ τοῖς ρυθμοῖς». Πρβλ. καὶ Ν. Κ., Κωνσταντοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 81, 116 ἔ. 121. Ἰδὲ καὶ τὸ 26ον κεφ. ἐν τῷ αὐτῷ ἔργῳ τοῦ Διονυσίου, ἐνθα ὁ λόγος «περὶ τῆς ἐμμελοῦς καὶ ἐμμέτρου συνθέσεως τῆς ἐχούσης πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν πεζὴν λέξιν...» (ἔ. ἀ., σ. 135 ἔ.). Διευτυπώθη ἐπὶ τούτοις καὶ ἡ γνώμη ὅτι καὶ ἀπαρὰ τοῖς ἀττικοῖς τοῦ 8' αἰῶνος παρατηρεῖται καὶ δέον ν' ἀναγνωρισθῇ μέσον τι εἶδος μεταξὺ στίχου ποιητικοῦ καὶ λόγου πεζοῦ». F. Blass, Die Attische Beredsamkeit², Leipzig III, 1. Ἰδὲ καὶ Α. Φιλίππιδου, ἔ. ἀ., σ. 42.

1. Μ. ἔ., σ. 183 ἔ. Ἡ τοιαύτη μορφή τῶν ὁμιλιῶν παρέμεινε ζῶσα ἐν τῇ πατερικῇ γραμματεῖᾳ ὡς πειστικώτερον παντὸς ἑτέρου παραδείγματος ἀποδεικνύει ἡ ὁμιλία τοῦ πατριάρχου Σαφρονοῦ († 638 (;) εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου. (MG. 87, Γ', 3217-3288).

2. Ἐφ' ὅσον καὶ ἡ ὑπὸ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας χρησιμοποιοθεῖσα μουσικὴ ὑπῆρξεν, ὡς πιστεύεται σήμερον, ἑλληνικὴ. (Πρβλ. C. Schneider, μ. ἔ., τ. II, σ. 73 ἔ., H. Abert, ἔ. ἀ. Ν. Κ. Κωνσταντοπούλου, μ. ἔ., σ. 20 ἔ. 125.

3. Πρβλ. καὶ P. Maas, Das Kontakion, ἔ. ἀ., σ. 294. Καὶ αὐτὸς ὁ P. Maas ὁμολογεῖ ὅτι οἱ πρότεροι Σύριοι ποιηταὶ (Βαρδεδάνης—Ἀρμόνιος), ἐξ ὧν παρέλαβε τὴν ποιητικὴν οἰκοδομὴν τῶν ὑμνων του ὁ Ἐφραίμ, ὡς καὶ ὁ σύγχρονος περίπου αὐτῶν Μεθόδιος, ἠντλησαν ἐκ τῆς αὐτῆς ἑλληνιστικῆς πηγῆς τὰ στοιχεῖα διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῶν ὑμνων των.

στιανισθέντος ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀλλὰ εὐπλαστος καὶ πολύμορφος καὶ συνεπῶς γνησίως ἑλληνικὴ ποιητικὴ ἔκφρασις,¹ ἐν ἧ ἐκτυλίσσεται ἀβιάστως ἡ ἐγκωμιάζουσα προσευχὴ τοῦ ὑμνωδοῦ ὡς παφλάζων ποταμὸς ἐντὸς τῆς φυσικῆς κοίτης του.

III.

Η ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΙΣ ΤΩΝ "ΚΑΝΟΝΩΝ,

Θὰ ἐδικαιούτο νὰ ἀναμνήνῃ τις, ὅτι ἡ «ἀγγελικὴ» ὄντως αὕτη «ὑμνωδία» τῶν Κοντακίων, τὴν ὁποῖαν αὕτη ἡ Θεοτόκος ἐνέπνευσε εἰς τὸν Ρωμανόν, κατὰ τὸ Συναξάριόν του², θὰ ἐψάλλετο εἰς τὸ διηκεῖς ὑπὸ τοὺς ἐπαλλήλους θόλους τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τῶν βυζ. Ναῶν, διὰ νὰ ἐκφράζῃ μέχρι πέρατος τῶν αἰώνων, ὡς ἀκριβῶς καὶ ἐκεῖνοι, τὴν ἀδιάκοπον ἀνάτασιν τῆς εὐσεβοῦς ὀρθοδόξου ψυχῆς πρὸς τὸν οὐρανόν.

Καὶ ὁμῶς μετὰ τρεῖς μόλις αἰῶνας ἀπὸ τῆς ἀκμῆς τῆς ἤρρισε, μετὰ γοργοῦ μάλιστα ρυθμοῦ, νὰ ἐκτοπιζῆται αὕτη ἐκ τῆς ὀρθρινῆς ἀκολουθίας. Ὁλόκληρον ἐσώθη μέχρι καὶ σήμερον εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας μας ἐν καὶ μόνον Κοντάκιον τοῦ ἔκτου αἰῶνος, ὁ λεγόμενος Ἀκάθιστος ὕμνος, ἀσφαλῶς δὲ διότι συνδέθη οὗτος μεθ' ἑνὸς ἐνδόξου κατορθώματος τῶν εὐσεβῶν κατοίκων τῆς Βασιλευούσης κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἡρακλείου, ὅπερ ἀπεδόθη ὑπ' αὐτῶν εἰς τὴν διὰ τοῦ ὕμνου τούτου ἐγκωμιαζομένην Θεοτόκον³. Ἐκ τῶν λοιπῶν Κοντακίων σπαράγματα μόνον καὶ δὴ τὸ Προόμιον καὶ ὁ πρῶτος οἶκος κατὰ τὸ πλεῖστον διεσώθησαν διεσκορπισμένα ἐν τοῖς λειτουργικοῖς μας Βιβλίοις⁴.

1. Καὶ οὐχὶ διασκευασθεῖσα μόνον ὑπὸ τῶν ἑλλ. Πατέρων, ὡς φρονεῖ ὁ P. Maas, (BZ, 19, σ. 297).

Διὰ τοῦ νέου τούτου δημιουργήματος τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τοῦ τονικοῦ μέτρου, διεμορφώθησαν καὶ κατὰ τὸν P. Maas (BZ, 24, σ. 2 ἔ.) καὶ κατὰ τὸν Kirchoff (ἔ. ἀ., σ. 13) μορφαὶ ποιητικῆς ἐκφράσεως ἐπάμειλλοι τῶν προσφωδιακῶν. Διὰ τῆς ἐρεῦνης ἐπιβεβαιούται διαρκῶς ἡ γνώμη τοῦ Κ. Κρουμβάχερ (μ. ἔ., II, σ. 500), καθ' ἣν τὸ νέον τοῦτο λογοτεχνικὸν εἶδος τῆς τονικῆς θρησκευτικῆς ποιήσεως τῶν βυζαντινῶν «κατὰ τὸ ποιητικὸν περιεχόμενον καὶ τὴν ποικιλίαν καὶ τὸ βάθος δύνανται νὰ τεθῇ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ ἀριστα δημιουργήματα τῆς ἀρχαίας ποιήσεως». Ἡ τονικὴ ρυθμοποιία «ὡς διὰ μαγικῆς ράβδου ἀφύπνισεν ἐκ νέου τὸ ποιητικὸν τῶν Ἑλλήνων πνεῦμα καὶ φθόγγους ἀρχαίας δυνάμεως ἀπέδωκεν εἰς τὴν σιγήσαν γλῶσσαν».

2. Ἰδὲ τὰς παραλλαγὰς αὐτοῦ παρὰ Ν. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγή κλπ., σ. 162.

3. Περὶ αὐτοῦ πρβλ. Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία, σ. 557 ἔ. καὶ Ν. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγή κλπ., σ. 185 ἔ., ἐνθα καὶ αἱ περὶ αὐτοῦ διαιτυπωθεῖσαι γνῶμαι καὶ ἡ βιβλιογραφία.

4. Μεταξὺ τῆς στ' καὶ ζ' φθῆς τοῦ Κανόνος τῆς σχετικῆς ἑορτῆς. Ἐνίοτε διεσώθησαν ἐν τῇ αὐτῇ θέσει καὶ πλείονες Οἶκοι. Πρβλ. τὴν ἐν χρήσει Ἀκολουθίαν τῆς Κυριακῆς τῆς Ὑποφάγου, ἐνθα ἐκ τοῦ γκαστοῦ Κοντακίου «εἰς τὸν πρωτόπλαστον» (P. Maas, Die Frühbyz. Kirchenpoesie, σ. 16 ἔ.) ἔχει περισωθῆ τὸ Προόμιον καὶ τέσσαρες Οἶκοι

α'. Τὴν ἐν τοῖς Ὁρθροῖς θέσιν των κατέλαβε μανίμως πλέον καὶ μέχρι σήμερον μία νέα ποιητικὴ δημιουργία, ἥτις καὶ φέρεται εἰς τὰς Ἀκροστιχίδας τῆς ὑπὸ διαφόρους ὀνομασίας, «ὕμνος», «μέλος», «θρῆνος», «μέλισμα» («Κανὼν») κλπ., ἐπεκράτησεν ὅμως τελικῶς νὰ ὀνομάζηται αὕτη Κανὼν¹.

Οἱ «Κανόνες» λοιπὸν εἶναι, ὡς γνωστὸν, ἑκτενεῖς ὕμνοι ἀποτελούμενοι ἐξ ἑννέα ἀρχικῶς, ὀκτῶ δὲ μετὰ ταῦτα, ὁμάδων τροπαρίων, τῶν Ὁδῶν, ἑκάστη ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς μουσικοῦ καὶ μετρικοῦ προτύπου τροπαρίου, τοῦ Εἱρμουῦ, καὶ ἐκ τριῶν ἢ τεσσάρων συνήθως τροπαρίων².

Ἄπαντα τὰ τροπάρια τοῦ Κανόνος συνδέει ἐνίοτε Ἀκροστιχίς εἰς προσδιακούς πολλὰς στίχους καὶ σπανιότερον Ἐφύμνιον, ὡς καὶ τοὺς Οἴκους τῶν Κοντακίων ἐνίοτε τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα ἐκ τῆς παλαιότερας ποιήσεως συνδέουν τὰ τροπάρια μιᾶς μόνον Ὁδῆς ἢ καὶ τὰ ἐν τῷ τέλει τῶν Ὁδῶν ὑπάρχοντα Θεοτοκία μόνον³.

Οἱ Κανόνες ἐμφανίζονται ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω μορφήν των ἀπὸ τοῦ ὀγδόου αἰῶνος. Ὡς δημιουργὸς αὐτῶν θεωρεῖται γενικῶς ὁ ἐκ Δαμασκοῦ καταγόμενος

καὶ δὴ οἱ α', β', γ' καὶ ζ'. Τὰ Ἀθωνικὰ Κοντακάρια περιέχουν τὰ ἐν τῇ λατρείᾳ ψαλλόμενα μετὰ τὸν ὄγμον σπαράγματα ἐκ τῶν Κοντακίων τούτων. Ἐνδεικτικὸν εἶναι ὅτι μέχρι καὶ τοῦ 14ου αἰῶνος διετηρεῖτο ἡ ἀνάμνησις τῶν Κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ ὡς καὶ ἡ γενομένη ἀπομάκρυνσις αὐτῶν ἐκ τῆς λατρείας, ὡς δεικνύει μαρτυρία τοῦ Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου. (Πρβλ. Ν. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγή, σ. 171). Ἴδὲ καὶ Σ. Εὐστρατιάδου, Ρωμανὸς ὁ Μελωδός, ΕΕΒΣ, τ. 15 (1939), σ. 194 ἔ., ἐνθα ἀποδίδονται εἰς τὸν Ρωμανὸν (;) πλείστοι ἐκ τῶν ἐν χρήσει ἐν τῇ λατρείᾳ ὕμνων, ὡς καὶ Εὐλ. Κουρίλλα Δαυριώτου, Αὐτὸς ἀναθεώρησιν τῶν λειτ. βιβλίων γενόμενοι ἀπόπειραι, αΝ. Σιών, τ. 30 (1935), σ. 231.

1. Ὑπεστηρίχθη ὅτι ὁ «Κανὼν» ὀνομάσθη οὕτω ἐκ τῆς σημασίας τῶν σημαντικωτέρων τροπαρίων αὐτοῦ, τῶν Εἱρμῶν, οἵτινες ἀπετέλουν, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω, τὸν μετρικὸν καὶ μουσικὸν κανόνα διὰ τὰ λοιπὰ τῶν Ὁδῶν τροπάρια, καὶ ὅτι πρῶτος ὁ Θεοφάνης ὁ Γραπτὸς (†845) χρησιμοποιοῖ τὸν ὄρον διὰ τὰς νέας ταύτας ποιητικὰς συνθέσεις. (W. Weyh, ἔ. ἄ., σ. 7). Ἐλέχθη προσέτι ὅτι ἡ ὀνομασία αὕτη ἐδόθη εἰς τὸ νέον ποιητικὸν εἶδος ἐκ τῆς Ἀκολουθίας, ἥτις παλαιότερον ἐλέγετο Κανὼν, ὅταν τοῦτο ἐγένετο τὸ σημαντικώτερον στοιχεῖον αὐτῆς (Πρβλ. καὶ Σ. Εὐστρατιάδου, Ἡμαρτημένων ἐλεγχος, αΝ. Σιών, 29, 1934, σ. 582). Δὲν θὰ πρέπη ἐν τούτοις νὰ λησμονηται, ὅτι αἱ ἑννέα βιβλ. Ὁδαὶ ἀπετέλουν παγίαν συλλογὴν βιβλικῶν ὕμνων ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς καὶ οἰονεὶ τὸν κανόνα τῆς νέας ποιητικῆς συνθέσεως. Εἰς τὸ γεγονός τοῦτο ὀφείλει πιθανώτατα καὶ ὁ ἐκ τῶν Ὁδῶν προεληθὼν Κανὼν τὴν ὀνομασίαν του, ὡς ὁ Ζωναράς παρατηρεῖ: «Ὅθεν Κανὼν λέγεται ὡς τεταγμένου τοῦ μέτρου αὐτοῦ ἐν ταύταις δὴ ταῖς (ἑννέα) Ὁδαῖς». (Ἐξηγ. Ἀναστ. Κανόνων τῶν τοῦ Δαμασκοῦ, ΜΓ. 135, 421).

2. Πρβλ. W. Christ, Über die Bedeutung von Hirmos, Troparion und Kanon in der griech. Poesie des Mittelalters. Sitzb. d. Bay. Akad., 1870, τ. II, σ. 76 ἔ. E. Wellesz, μ. ἔ., σ. 168 ἔ. II. Τρέμπελα, μ. ἔ., σ. λα' ἔ. Ν. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγή κλπ., σ. 142.

3. Πρβλ. W. Weyh, ἔ. ἄ., σ. 42 ἔ., ἐνθα ἐξετάζονται πᾶσαι αἱ μορφαὶ τῆς Ἀκροστιχίδος τῶν Κανόνων.

καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐκλεγείς Μητροπολίτης Γόρτυνος Κρήτης Ἀνδρέας ὁ Ἱεροσολυμίτης († 740). Ἐξεφράσθη, παρὰ ταῦτα, καὶ ἡ ἀπόφισ, ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς († 749) ὑπῆρξεν ὁ δημιουργὸς τῶν Κανόνων¹. Ἄν καὶ τὰ μέχρι τῆς σήμερον δεδομένα συνηγοροῦν μᾶλλον ὑπὲρ τῆς κρατούσης γνώμης, ἐν ταῦτοις οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν ὄντως δημιουργικὴν συμβολὴν καὶ τοῦ Δαμασκοῦ διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐπικρατήσαντος Κανόνος καὶ δὴ τὴν καθιέρωσιν τοῦ δογματικοῦ περιεχομένου αὐτοῦ.

Πάντως οἱ δύο οὗτοι σύγχρονοι καὶ ἐκ Δαμασκοῦ ἀμφοτέροι ὁρμώμενοι κορυφαῖοι μελωδοί, ὁ θετὸς ἀδελφὸς τοῦ Δαμασκοῦ Κοσμάς, ὁ Ἐπίσκοπος Μαιουμά τῆς Φοινίκης, καὶ ὁλόκληρος πλειὰς ἐτέρων ἐξόχων χριστιανῶν μελωδῶν, ὁρμωμένον κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τῆς Μονῆς τοῦ Στουδίου ἐν Κωνσταντινουπόλει², εἰργάσθησαν ἐπὶ καθωρισμένου, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, σχεδίου κατὰ τοὺς 8ον καὶ 9ον ἰδίᾳ αἰῶνας, ὥστε τὸ νέον τοῦτο ποιητικὸν εἶδος οὐ μόνον νὰ φθάσῃ κοτὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς τὴν πλήρη αὐτοῦ ἀκμὴν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ νὰ καταστῇ ὡς τοῦτα διεμορφώθη ὑπ' αὐτῶν τὸ πρότυπον τῆς ποιήσεως ταύτης μέχρι καὶ σήμερον.

Ἄλλ' ἄς γνωρίσωμεν καλῶτερον τὴν ποιητικὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ «Κανόνος» καὶ ἄς προσπαθήσωμεν νὰ διακριβώσωμεν τοὺς βαθυτέρους λόγους τῆς δημιουργίας καὶ ἐπικρατήσεως αὐτοῦ.

β'. Ἴνα κατανοήσῃ τις τὴν ποιητικὴν εἰκοδομὴν τῶν Κανόνων, δεόν νὰ ἔχη ὑπ' ὄψει του ὅτι ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ Ἑκαλησίᾳ, ἐκτὸς τῶν Ψαλμῶν, ἐψάλλοντο προσέτι καὶ ὀδαὶ τινες ἐκ τῆς Π. Διαθήκης ὡς καὶ ἐκ τῆς Καινῆς, καὶ δὴ αἱ δύο Ὁδαὶ τοῦ Μωυσέως (Ἐξοδ., 15 Δεύτερ., 32), ἡ Προσευχὴ Ἄννης τῆς μητρὸς τοῦ Σαμουὴλ (Α' Βασιλ., 2), ἡ Προσευχὴ τοῦ Ἀββαιοῦ (Ἀββακ., 3), ἡ Προσευχὴ τοῦ Ἡσαίου (Ἡσ., 26), ἡ Προσευχὴ τοῦ Ἰωνᾶ (Ἰων. 3), αἱ δύο Ὁδαὶ τῶν τριῶν παιδῶν (Δαν. 3), καὶ ἡ Ὁδὴ τῆς Θεοτόκου (Λουκ., 46). Πιθανῶς κατὰ τὸν πέμπτον ἤδη αἰῶνα εἶχε σταθεροποιηθῆ ὁ ἀριθμὸς των ἐν τοῖς Ὁρθροῖς τῶν ἡμερῶν τῆς Ἑβδομάδος κατὰ τάξιν τινα ψαλλομένων ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς³ βιβλ. Ὁδῶν εἰς ἑννέα, ὀκτῶ ἐκ

1. Πρβλ. καὶ Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Εἱρμολόγιον, Paris 1932, σ. α' καὶ ἐν αΝ. Σιών, 1934, σ. 578 ἔ., 633 ἔ. Τοῦ ἰδίου, Ὁ Χριστὸς ἐν τῇ Ἱμνογραφίᾳ, «Θεολογία», 9 (1931), σ. 81. Ἴδὲ καὶ Ἐ. Παντελάκη, ἐν ΕΕΒΣ, τ. 10. (1933), σ. 497 ἔ., ἐνθα ἀντικρούεται ἡ ἀπόφισ αὕτη. Ἴδὲ καὶ Π. Χρήστου, Ὁ Μέγας Κανὼν Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης, Θεσ/νίκη 1952, σ. 7 ἔ.

2. Ἴδὲ χαρακτηριστικὰ δείγματα τῶν ἔργων αὐτῶν παρὰ Π. Τρέμπελα, μ. ἔ., σ. 153 ἔ. W. Christ—Paranikas, μ. ἔ., σ. 147 ἔ., Εἰδικὰς μελέτας περὶ τῶν κορυφαίων Κανονογράφων ὑπὸ Σωφρ. Εὐστρατιάδου βλ. ἐν αΝέᾳ Σιών, τ. 26—30.

3. Πρβλ. Π. Τρέμπελα, Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου κλπ., σ. 98 ἔ.

τῆς Π.Δ. καὶ μία ἐκ τῆς Καινῆς, ἡ ᾠδὴ τῆς Θεοτόκου¹. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δὲ ἀναφερθέντων Γερωντικῶν προκύπτει ὅτι καὶ χριστιανικοὶ ὕμνοι ἐψάλλοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οὐ μόνον μεταξὺ τῶν ᾠδῶν, τὰ Μεσσηνιακά καλούμενα, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν στίχων μερικῶν τουλάχιστον ἐκ τῶν ᾠδῶν αὐτῶν, ὡς ἀκριβῶς καὶ μεταξὺ τῶν στίχων τῶν Ψαλμῶν². Ἐὰν τὰ τροπάρια ταῦτα ἐλέγοντο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Κανόνες, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος. Πάντως «διώδια» καὶ «τριώδια», ὁμάδες δηλαδὴ τροπαρίων στιχολογουμένων ὑπὸ στίχων δύο ἢ τριῶν ᾠδῶν, θὰ πρέπη νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑφίσταντο καὶ κατὰ τοὺς χρόνους εἰσέτι τῆς ἀρχῆς τοῦ Κοντακίου καὶ μάλιστα καὶ πρὸ αὐτῶν³, ἔστω καὶ ἐὰν δὲν ἐλέγοντο αὐταὶ εἰσέτι Κανόνες. Συνεπῶς δὲν ἐδημιουργήθη, ὡς κοινῶς πιστεύεται, ὁ Κανὼν τὸν ὄγδοον αἰῶνα, ἀλλὰ τότε συνεπληρώθη μόνον καὶ ἔλαβε τὴν πλήρη αὐτοῦ μορφήν. Τὸ τοιοῦτον δὲ ἐπετεύχθη ὅταν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐγράφησαν τροπάρια διὰ πάντας τοὺς στίχους καὶ τῶν ἐννέα ᾠδῶν, ἀπετελέσθησαν δηλαδὴ ἐννεαώδια, καὶ καθώρισθη ὁ τρόπος τῆς ψαλμωδίας αὐτῶν ὑπὸ ἑνα ἤχου, ἀλλὰ ὑπὸ διαφόρους, κατὰ ᾠδᾶς, μελωδίας. Περὶ τοῦ Κοσμά τοῦ Μελωδοῦ παρατηρεῖ ὁ βιογράφος του, ὅτι «εὐρύθμως ἐμελώδει ρυθμίζων τὰς ᾠδᾶς καὶ μέλος ἑναρμόνιον ἐδίδασκεν ἄδειν»⁴. Τὰ τροπάρια ταῦτα καὶ τῶν ἐννέα ᾠδῶν, ἀπαλλαγέντα μετὰ ταῦτα τῶν στίχων τῶν βιβλικῶν ᾠδῶν, ἀπετέλεσαν ἑνιαῖον ὕμνον, ψαλλόμενον εἰς τὸν αὐτὸν ἤχον, τὸν Κανόνα, ὡς γνωρίζομεν αὐτὸν σήμερον.

Τὸ ὅτι τὸ πρᾶγμα οὕτως ἐγένετο, ἀποδεικνύουν ὁ Μέγας Κανὼν τοῦ Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης, ὅστις ἀποτελεῖται ἐκ τῶσων τροπαρίων ὅσαι καὶ οἱ στίχοι καὶ τῶν ἐννέα βιβλικῶν ᾠδῶν⁵, αἱ μαρτυρίαι ἐκ τῆς χειρογράφου παραδόσεως καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ πρᾶξις, καθ' ἣν πρὸ τῶν τροπαρίων τῶν ᾠδῶν τῶν Κανόνων «προψάλλονται» στίχοι ἐκ τῶν ἀντιστοιχῶν ἐννέα βιβλικῶν ᾠδῶν⁶.

Ἀλλὰ κανόνες τῆς ἐκτάσεως τοῦ Μ. Κανόνος θὰ ἦτο δυσχερὲς νὰ χρησιμοποιοῦν ἐν τῇ λατρείᾳ διὰ καὶ ταχέως περιορίσθησαν τὰ τροπάρια ἐκά-

1. Πρβλ. καὶ W. Weyh, ἔ.ἀ., σ. 5 ἐ. Εἰς ἑτέρας περιοχὰς τῆς Ἀνατολῆς (ἐν Ἀρμενίᾳ) ἡ συλλογὴ τῶν ᾠδῶν περιελάμβανε καὶ ἑτέρους ἐκ τῆς Βίβλου ὕμνους. (Αὐτόθι, σ. 4).

2. Ἴδὲ ἀνωτέρω σ., 16 ἐ. Πρβλ. καὶ W. Weyh, ἔ.ἀ., σ. 6 ἐ. Π. Τρεμπέλα, Σουλὸγῆ, σ. λα' ἐ. Τοῦ Ἰδίου, Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου κλπ., σ. 98-9.

3. J. B. Pitra, Hymnogr., σ. XXXV. Πρβλ. W. Weyh, ἔ.ἀ., σ. 6 ἐ. Π. Τρεμπέλα, μ. ἐ., σ. ιη'.

4. Πρβλ. Α. Παπαδοπούλου—Κεραμέως, Ἀναλ. Ἱεροσολ. Σταχ., τ. IV, Πετροῦπ. 1897, σ. 271 ἐ. 290.

5. Πρβλ. Π. Χρήστου, Ὁ Μέγας Κανὼν Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης, σ. 15.

6. Ἴδὲ τὸ ἐν χρῆσει τυπικὸν ἐν τῇ Ἀκολουθίᾳ τοῦ Ὁρθρου. Πρβλ. καὶ Π. Τρεμπέλα, Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου κλπ., σ. 19-20 ἐ.

στης ᾠδῆς εἰς τέσσαρα μόνον ἢ πέντε, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Εἱρμού. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ συντομώτεροι κανόνες ἐγράφοντο ἐξ ὑπαρχῆς διὰ συντομωτέρας ἀκολουθίας καὶ βάσει πιθανῶς τῶν ψαλλόμενων παλαιότερον κατὰ τὰς διαφόρους ἡμέρας βιβλικῶν ᾠδῶν ἔχοντες, κατὰ παλαιότερα πρότυπα, δύο, τρεῖς, ἢ τέσσαρας μόνον ᾠδᾶς, τὰ Διώδια, Τριώδια κλπ., ἐξ ὧν ἔλαβε τὸ ὄνομα του καὶ τὸ γνωστὸν λειτουργικὸν βιβλίον τοῦ Τριωδίου, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχουσι ψαλλόμενοι μέχρι σήμερον πλεῖστοι τοιοῦτοι ἐλλιπεῖς κανόνες¹.

Καίτοι ὅμως ἀπετέλεσαν τὰ τροπάρια τοῦ Κανόνος ἴδιον αὐτοτελῆ ὕμνον, μεθ' ἐνιαίου περιεχομένου, διετήρησεν ἐν τούτοις τὸ νέον αὐτὸ παιητικὸν εἶδος στοιχεῖα τινὰ ὑποδηλοῦντα τὴν προέλευσιν αὐτοῦ καὶ δὴ τὴν διαίρεσιν τῶν τροπαρίων του εἰς ἐννέα ᾠδᾶς καὶ τὴν μορφήν αὐτῶν ὡς στιχηρῶν τῶν ᾠδῶν τούτων, ὡς αὐτοτελῶν δηλαδὴ τροπαρίων μὴ συνδεομένων μεταξὺ των διὰ διηκούσης ἐννοίας, ὡς οἱ Οἴκοι τῶν Κοντακίων. Ἐκάστη πάλιν ᾠδὴ διετήρησεν αὐτοτελείαν τινα. Αὕτη φέρει ἴδιον μετρικὸν καὶ μουσικὸν πρότυπον, τὸν Εἱρμόν², ἴδιαν μελωδίαν τοῦ αὐτοῦ πάντως ἤχου τοῦ Κανόνος καὶ ἐπὶ τούτοις διατηρεῖ αὕτη συνάφειάν τινα μετὰ τοῦ περιεχομένου τῆς ἀντιστοίχου βιβλικῆς ᾠδῆς, ὅπερ συμπτύσσεται ἐν τῷ Εἱρμῷ αὐτῆς συμπλεκόμενον συνήθως ἁρμονικῶς, ἀλλὰ καὶ ἀτέχνως ἐνίοτε ἀναλόγως τῶν ἱκανοτήτων τοῦ πνευτοῦ, μετὰ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐορτῆς, εἰς ἣν ὁ Κανὼν εἶναι ἀφιερωμένος. Τοιοτοτρόπως ἐκάστη ᾠδὴ τοῦ Κανόνος παρουσιάζει, ἀπὸ ἀπόψεως ἐξωτερικῆς ποιητικῆς οἰκοδομῆς, ὁμοιότητά τινα πρὸς τὴν ποιητικὴν μορφήν τῶν Κοντακίων, αἱ στροφαὶ τῶν ὁποίων ἐμφανίζουσι τὴν αὐτὴν ρυθμικὴν καὶ μουσικὴν ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ πρώτου Οἴκου ὡς καὶ τὰ τροπάρια τῶν ᾠδῶν ἐκ τοῦ Εἱρμού. Ἐνίοτε δὲ ᾠδὴ τις (ἢ θ' π.χ.) φέρει ἴδιαν Ἀκροστιχίδα καὶ συνηθέστερον ἴδιον Ἐφύμνιον, ὡς καὶ τὸ Κοντάκιον, καὶ ψάλλεται πάντοτε εἰς ἴδιαν μελωδίαν, ὡς καὶ ἐκεῖνο. Οὕτως ὁ Κανὼν

1. Τὸ ὅτι τὰ τοιαῦτα διώδια, τριώδια κλπ. ἐγράφοντο ἐξ ἀρχῆς ὡς τοιαῦτα, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἀκολουθίαις τῆς Μεγάλης ἐβδομάδος ψαλλόμενων τοῦ Κοσμά τοῦ Μαΐου, ἐν οἷς ὑπάρχει ἑνιαία ἔμμετρος ἀκροστιχίς. «Τῇ Δευτέρᾳ, τρίτῃ τε, τετάρτῃ ψαλῶ. / Τῇ μακρᾷ Πέμπτῃ μακρὸν ὕμνον ἐξέδω. / προσάββατόν τε σάββατον μέλω μὲγα». Βλ. W. Christ—Paranikas, μ. ἐ., σ. 187-201.

2. Περὶ τῆς σημασίας τοῦ Εἱρμού γράφει ὁ Ζωνναρᾶς ἐν τῇ ἐρμηνοίᾳ τῶν Ἀναστασίμων Κανόνων τοῦ Δαμασκηνοῦ (MG. 135, 424): «Ὁ μὲν οὖν Εἱρμὸς ἁρμονία τις ἐστὶ μέλους ἐν συνθήκῃ, φωνῆς ἐνάρθρου τε καὶ σημαντικῆς εὐρημένην τινὶ μέτρῳ καὶ ποσῷ μεγέθους, περὶ ἣν τὰ λεγόμενα τροπάρια ἀναφέρεται· οἰοεὶ δὲ ἀρχὴ τῶν τροπαρίων ἐστὶ καὶ κανόνων· ἐπεὶ τὰ τροπάρια διὰ τοῦ εἱρμού κανονίζονται καὶ ρυθμίζονται πρὸς αὐτόν, ὡς πρὸς ὑπόδειγμα συντιθέμενα καὶ ἁρμοζόμενά τε καὶ μελωδοῦμενα». Πρβλ. καὶ W. Christ—Paran., Anthol., σ. IX. ὡς καὶ ἀνωτέρω (σ. 261, 2), ἐνθα ἡ περὶ τοῦ Εἱρμού παρατήρησις τοῦ γραμματικῶ Θεοδοσίου τοῦ Ἀλεξανδρέως.

παρουσιάζει ως σύνολον τὴν μορφήν ομάδος ἐξ ὀκτῶ ἢ ἑννέα Κοντακίων, ὅσαι καὶ αἱ Ὁδαὶ αὐτοῦ.

Υ'. Ἄλλ' αἱ διαπιστούμεναι ὁμοιότητες μορφῆς εἶναι ὅλως ἐξωτερικαί. Ὁ μελετῶν τὴν νέαν αὐτὴν ποιητικὴν σύνθεσιν τοῦ Κανόνος, ἀντιλαμβάνεται ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς, ὅτι εὐρίσκεται ἐντὸς τελείως διαφορῆτικοῦ θρησκευτικοῦ κλίματος. Ἐκ τῶν Κανόνων ἑλλείπει ἡ ἡρεμος ἀτμόσφαιρα τῶν Κοντακίων, ἡ μαρτυροῦσα καὶ τοῦ ἐγκωμιάζοντος μελωδοῦ ἀλλὰ καὶ τῶν δι' αὐτῶν προσευχομένων πιστῶν τὴν θρησκευτικὴν γαλήνην. Ἐν τοῖς νέαις ποιητικοῖς δημιουργήμασι δὲν ἀνεύρισκει τις ὡσαύτως τὴν διηγηματικὴν ἐξήμνησιν τῶν ἱερῶν Προσώπων, ἀλλ' ἐν αὐτοτελοῖς τροπαρίοις, ἄνευ διηκούσης ἐνόησας, τὴν μετὰ ζωηρότητος ἔξαρσιν ὠρισμένων, θὰ ἔλεγέ τις, χαρακτηριστικῶν πτυχῶν ἐκ τῆς ζωῆς καὶ δράσεως τῶν ἐγκωμιαζομένων ἐν αὐτοῖς προσώπων ἢ περιστατικῶν τινῶν ἐκ τῶν ἐξυμνουμένων ἱερῶν γεγονότων. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Κανὼν παρουσιάζεται ἐνιαῖος μὲν, ἀλλὰ πολὺμορφος καὶ ἐκ πολλῶν τροπαρίων ἀποτελούμενος ὕμνος, διὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ ὅ,τι λέγεται καὶ διὰ τοὺς ἑβραϊκοὺς ὕμνους, ἐξ ὧν, ἄλλωστε, καὶ προέκυψεν οὗτος, ὅτι δηλαδὴ ἕκαστος ἐξ αὐτῶν ἀπετελεῖται ἐξ ἐνὸς νήματος μὲ πολλοὺς μαργαρίτας¹.

Ἐν τῷ περιεχομένῳ τῶν Κανόνων δὲν κυριαρχεῖ πλέον ὡς ἐν τοῖς Κοντακίοις ἡ διήγησις, ἡ ἀποσκοποῦσα καὶ διὰ τῶν ἄκρως ἐνίοτε ρεαλιστικῶν περιγραφῶν καὶ λοιπῶν λεπτομερειῶν στοιχείων τῆς νὰ δημιουργήσῃ ἀφορμὰς ἐγκωμίων, ἀλλὰ ἡ δοξολογία τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, τοῦ διὰ τῆς Θεοτόκου Μαρίας ἐνανθρωπήσαντος, ὡς αἱ Ἱεραὶ Γραφαὶ μαρτυροῦν καὶ ἡ Ἐκκλησία διδάσκει, διὰ τὴν σωτηρίαν δὲ τῶν ἀνθρώπων, Κυρίου, ἡ θεολογικὴ δῆλον ἐστὶν ἀνάπτυξις καὶ ἔξαρσις τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας.

Ἀκριβῶς δὲ ἡ ἔξαρσις τῶν ταιούτων δογματικῶν ἀληθειῶν, ἡ ὁμολογία τῆς ὀρθῆς πίστεως, ἡ προσπάθεια τῆς ἐμπεδώσεως αὐτῆς ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν πιστῶν καὶ ἡ δοξολογία τοῦ διὰ τοῦ σταυρικοῦ Του θανάτου ἀπολυτρώσαντος τὸν πλανηθέντα ἄνθρωπον Χριστοῦ, ἀποτελοῦν τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ περιεχομένου τῆς νέας ταύτης ποιήσεως.

«Ὁ παῖδας ἐκ καμίνου ρυσάμενος
γενόμενος ἄνθρωπος
πάσχει ὡς θνητὸς
καὶ διὰ πάθους τὸ θνητὸν
ἀφθαρσίας ἐνδύει εὐπρέπειαν,
ὁ μόνος εὐλογητὸς
τῶν πατέρων Θεὸς
καὶ ὑπερένδοξος»,

1. Πρβλ. Β. Βέλλα, Ἐκλεκτοὶ ψαλμοί, σ. 27. Ἴδὲ καὶ E. Wellesz, μ. ξ., σ. 130, 168 ἔ.

ψάλλει Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ Εἱρμῷ τῆς ζ' Ὁδῆς τοῦ Κανόνος τοῦ «εἰς τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα».

«Τρισὶν ἐν ἁγιασμοῖς Θεολογοῦντες
τῆς μιᾶς κυριότητος δόξαν
Σεραφεῖμ τὰ ἄχραντα,
μετὰ δέους δουλοπρεπῶς
τρισυπόστατον δοξάζουσι θεότητα,
μεθ' ὧν καὶ ἡμεῖς
εὐσεβοῦντες ἀναμέλφωμεν
Εὐλογεῖτω ἡ κτίσις πᾶσα τὸν Κύριον
καὶ ὑπερψούτω εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας»,

διδάσκει καὶ ἐν τροπαρίῳ τῆς ὀγδόης Ὁδῆς ἐνὸς Σταυροῦν. Κανόνος τοῦ α' ἡχοῦ τῆς Ὀκτωῆχου, διὰ τὸ ἀναφέρω δύο παντελῶς πρόχειρα παραδείγματα¹.

Ἐὰν θὰ λάβῃ τις ὑπ' ὄψει τοῦ τὸ δοξαστικὸν ὕφος τῆς νέας αὐτῆς ποιήσεως, τὸ ἐξ αὐτῶν τῶν στίχων τῶν βιβλικῶν Ὁδῶν διδόμενον ἐν τοῖς τροπαρίοις αὐτῆς, ἐρμηνεύει εὐχερέστερον τὴν παρὰ τῶν πρώτων ἀκόμη μελωδῶν τῶν Κανόνων παράλειψιν κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς δευτέρας βιβλικῆς Ὁδῆς, ἐν ἣ ἐπιπλήττεται, ὡς γνωστὸν, μετὰ δριμύτητος ὁ Ἰσραήλ, ὅτι «ἀπέστη ἀπὸ Θεοῦ Σωτῆρος αὐτοῦ», καθ' ὅσον δυσκόλως θὰ προσηρμόζετο τὸ περιεχόμενον αὐτῆς πρὸς τὸ δοξαστικὸν τῶν Κανόνων περιεχόμενον².

1. Ἐνδεικτικὰ τοῦ δογματικοῦ περιεχομένου τῆς νέας ταύτης ποιήσεως ἀπὸ τῆς πρώτης γενέσεως αὐτῆς τυγχάνουν καὶ τὰ ἐσχάτως δημοσιευθέντα ἐκ χαρτῶν εἰληταρίου τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης τοῦ 9ου μῦλις αἰῶνος ἀποσπάσματα κανόνος τοῦ Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης (†740). Ἰδοὺ π. χ. τὸ τελευταῖον τροπάριον τῆς ζ' Ὁδῆς ἐκ τοῦ Κανόνος τούτου:

«Ἀγῶν ἐξ αἱμάτων, / ἀεπάθνε,
ἐσωμάτωσας τὸν ἕνα τῆς Τριάδος,
ὑπὲρ λόγον ἀγνῆ / καὶ ἐνοῖαν.
διὸ σε εὐλογημένην σεβάζομεν
εἰς τοὺς αἰῶνας».

Πρβ. P. Sanz, Ein Fragment eines neuen Kanon des Andreas von Kreta, Jahrb. der österreich.—byzantinischen. Gesellschaft, IV., 1955, σ. 1 ἔ.

2. Πρβλ. J. B. Pitra, Hymnographie, σ. 86. W. Christ—Paranikas, Anthologia, σ. 64. Α. Παπαδοπούλου—Κεραμέως, Ἐκκλ. Ἀθήνα, τ. 21 (1901), σ. 37 ἔ., 425 ἔ., 468 ἔ. Πάντως ἡ παράλειψις τῆς β' Ὁδῆς δὲν ὑπῆρξεν ὑποχρεωτικὴ διὰ τοὺς μεταγενεστέρους ποιητάς. Ὁ Α. Παπαδόπουλος—Κεραμέως, ἐρμηνεύσας τὰς ἀκροστιχίδας τῶν ἐν τοῖς Μηναίοις Κανόνων, παρατηρεῖ τὰ ἐξῆς: «Δῆλον οὖν ἐκ τῆς μακροῦς ταύτης τῶν ἀκροστιχίδων ἀριθμήσεως, ὅτι τῆς Ἐκκλησίας οἱ ποιηταὶ δευτέραν φθῆν εἰς Κανόνας πανηγυρικοὺς εἰσήγαγον δι' ἅπαντας τοὺς μῆνας ἀνεξαίρετως, οἱ καὶ μέχρι

Τὸ περιεχόμενον αὐτῶν τῶν ὕμνων χαρακτηρίζει ἐνίοτε καὶ ἡ πολυμορφος Ἀκροστιχὶς αὐτῶν, ἡ ὁποία, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀπλὴν καὶ πληροφοριακὴν Ἀκροστιχίδα τῶν Κοντακίων, τὴν τόσον ἀρμόζουσαν πρὸς τὸ ὅλον περιεχόμενον αὐτῶν, ἀποτελεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ προσφδιακῶν στίχων καὶ δι' αὐτῆς διατυπῶνται ἐνίοτε θεμελιώδεις τις δογματικὴ ἀλήθεια¹.

Διὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν ὑψηλῶν δογματικῶν ἀληθειῶν καὶ τὴν δοξολογίαν, ἡ ἀπλὴ καὶ δημώδης γλῶσσα τῶν Κοντακίων δὲν ἐκρίθη ὑπὸ τῶν μελωδῶν τῶν Κανόνων κατάλληλος διὰ τὴν νέαν ποίησιν, διὸ καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐχρησιμοποιήθη ὑπ' αὐτῶν ἀρχαιοπρεπεστέρα γλῶσσα καὶ συνθετωτέρα ἔκφρασις, ἵνα δοθῇ οὕτως εἰς αὐτὴν τόπος ὑψηλότερος, ἀνάλογος πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς. Ἐπὶ τούτοις αὐτὸς ὁ σκοπὸς τῆς νέας ποιήσεως ἐπέβαλλεν εἰς αὐτὴν τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως παραμένῃ ὅσον τὸ δυνατόν πλησιέστερον πρὸς τὰς πηγὰς τῆς, τὴν Ἀγίαν Γραφήν καὶ τοὺς Πατέρας, διὸ καὶ τὰς ἐκ τῶν πηγῶν αὐτῶν ἀντλούμενας ἀληθείας δὲν ἐπεξεργάζεται πλέον ἐλευθέρως, ὡς τὸ Κοντάκιον, ἀλλ' εὐχαρίστως ἀντιγράφει, ἵνα πειστικώτερον διατυπώσῃ τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς. Περὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ συγκεκριμένως παρατηρήθη ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Κορινθίου, ὅτι αὐτοῦ ἔγραφε τοὺς Κανόνους τοῦ «τὰς λέξεις πάσας τοῦ τροπαρίου σχεδὸν ἐκ τοῦ ἱεροψάλτου λαμβάνων Δαυὶδ, μόνον δὲ τὸ μέλος αὐτὸς συνεισφέρειν καὶ τὴν ψαλμωδίαν εὐρυθμον ποιῶν»².

Συγγενὲς περιεχόμενον ἐμφανίζουν καὶ αἱ λοιποὶ ὕμνοι τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἰδιόμελα, στιχηρὰ κλπ., οἵτινες ἐγράφοντο ὑπὸ τῶν ἰδίων ἐν πολλοῖς ὕμνωδῶν τῶν Κανόνων, ὅπως ἰδιαιτέρως ὁμοῦς τὰ Θεοτοκία, ἅτινα πορεύον τὴν δυνατότητα εἰς τοὺς ποιητὰς τῶν, ὁμοῦ μετὰ τῆς ἐξυμνήσεως τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου, νὰ ἐξάρουν καὶ τὸ δόγμα τῆς θείας ἐνσυνθροπῆσεως. Ἐνεκα τοῦ λόγου τούτου κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς ἀκμῆς τῶν Κανόνων³ ἀνεπτύχθησαν ἰδιαιτέρως

τῆς τρίτης καὶ δεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς Ἐκκλησιαστικαῖς ἐψάλλοντο». Σχεδιάγραμμα περὶ τῶν λειτουργικῶν Μηναιῶν, Βυζ. Χρονικὰ Πετρούπολεως, τ. I, σ. 341-88. Παρὰ Ε. Κουρίλλα—Λαυριώτη, ξ. ἀ., σ. 291 ἐ. Χαρακτηριστικὴ τυγχάνει ἡ κάτωθι μαρτυρία τοῦ Εὐστάθιου Θεοσίνης τοῦ 19 αἰῶνος. (A. Mai, Spicil. Rom. V, σ. 174) «... τὴν ψαλμωδίαν τὴν ἐν τοῖς ἱεροῖς κανόσι δευτέρας ᾠδῆς τό γε εἰς ἡμᾶς ἦκον τέλεον παρεσεύλαμεν καὶ οὕτω τοὺς κανόνους, ἐνεαεῖρμους ὄντας, ἐξημῶσαμεν εἰρμῶ ἐνί, ἑκαστον εἰς ὀκτάδα τὴν ἐνεάδα κολοβώσαντες».

1. Περὶ τῆς ἀκροστιχίδος τῶν Κανόνων πρβλ. W. Weyh, ξ. ἀ., σ. 44 ἐ. N. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγή, σ. 143 ἐ. Ἐνδεικτικὰ τυγχάνουν αἱ ἀκροστιχίδες τῶν Κανόνων τοῦ Κοσμά εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν, «Χριστὸς βροτωθεὶς ἦν ὅπερ Θεὸς μένη», εἰς τὰ Θεοφάνεια «Βάπτισμα ρύψις γηγενῶν ἀμαρτάνος» κλπ. (W. Christ—Paranikas, μ. ξ., σ. 165. 169).

2. Παρὰ H. Stevenson, Revue des quest. hist., 11, 1876, σ. 484. W. Weyh, ξ. ἀ., σ. 7. Πρβλ. καὶ N. Τωμαδάκη, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν ποίησις καὶ ἡ συμφωνία αὐτῆς πρὸς τὸ δόγμα καὶ τὰ κείμενα τῶν Γραφῶν, («Ἀθηνᾶ», 53, 1949 καὶ ἀνάτυπον) σ. 10 ἐ.

3. Ἰδίᾳ τὸν 9ον αἰῶνα, κατὰ τὰς ἐρεῦνας τοῦ W. Weyh, ξ. ἀ., σ. 68.

καὶ τὰ τροπάρια ταῦτα, ἰδίᾳ δὲ ὑπὸ τῶν Στουδιτῶν μελωδῶν, τινὲς ἐκ τῶν ὁποίων καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν, εἰς ἐνδειξιν ἰδιαιτέρας πρὸς τὴν Θεοτόκον τιμῆς, ὑποδηλοῦν ἐνίοτε ἐν τῇ ἀκροστιχίδι τῆς θ' Ὁδῆς ἢ καὶ τῶν Θεοτοκίων τῶν ὑπ' αὐτῶν γραφομένων Κανόνων¹.

Οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι οἱ Κανόνες τῆς περιόδου τῆς ἀκμῆς αὐτῶν ἀποτελοῦν κατὰ τὸ πλεῖστον περίτεχνον μὲν, ἀλλὰ ὑψηλὴν ποίησιν, ἥτις ἐπεχειρήσε τὸ δυσχερὲς ἐγχείρημα νὰ καταστήσῃ προσευχὰς τὰς δογματικὰς ἀληθείας τῆς πίστεως, ὥστε νὰ καταστοῦν αὐταὶ οὐ μόνον κτῆμα, ἀλλὰ καὶ βίωμα τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ. Ἀπὸ καθαρῶς πάντως ποιητικῆς καὶ αἰσθητικῆς ἀπόψεως κρινόμενοι οἱ Κανόνες, ὑπολείπονται τῶν Κοντακίων. Αἱ ἀναφερθεῖσαι ἐπιδιώξεις διὰ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν, αἱ ἀπαιτούσαι διαλεκτικὴν καὶ πολλὴν τοῦ νοῦ ἐνέργειαν, παραβιάπτουν τὴν ἐν αὐτοῖς ποίησιν, ἥτις πολλάκις ὑποχρεοῦται νὰ κατέρχεται ἐκ τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῆς θρόνου τῆς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς περιτέχνου ρυθμικῆς πλοικῆς καὶ ἐκφράσεως². Ἡ ἐκ τῶν προτέρων ὡσαύτως καθωρισμένη ἔκτασις τῶν Κανόνων καὶ ἡ ἐν αὐταῖς ἔλλειψις διηκούσης ἐνοίας, παρασύρουν πολλάκις τοὺς ὕμνωδους εἰς ταῦτολογίας καὶ ἐπαναλήψεις, αἵτινες παραβιάπτουν τὴν ποιητικὴν ἀξίαν τοῦ νέου αὐτοῦ ποιητικοῦ εἴδους. Ἐπὶ τούτοις ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐν τοῖς Εἰρμῶσι παντὸς Κανόνου μνεῖα καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς ἀντιστοίχου βιβλικῆς Ὁδῆς, ἀπέβαιναν εἰς χεῖρας τῶν μετρίων ποιητῶν, τῶν μὴ δυναμένων νὰ συμπλέξωσι τοῦτο ἀρμονικῶς μετὰ τοῦ περιεχομένου τῆς ὕμνουμένης ἐορτῆς, ἐν ἐπὶ πλέον ἀσθενὲς σημεῖον εἰς τὴν ὅλην αἰσθητικὴν ἐντύπωσιν τοῦ νέου ὕμνου.

Ἀπὸ ἀπόψεως ὁμοῦς μελωδιῶν, ὑπερεῖχον ἀσφαλῶς οἱ Κανόνες τῶν Κοντακίων, διότι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς δημιουργίας τῶν τὸ μέλος τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων ἀποκτᾷ μεγαλυτέραν ἢ πρότερον σημασίαν, ἀν καὶ ἡ ἔξαρσις τοῦ περιεχομένου τοῦ ὕμνου παρέμεινε πάντοτε καὶ τῆς πλουσιωτέρας εἰς μελωδίας ποιήσεως ταύτης ὁ κύριος σκοπός. Ἐνῶ δηλαδὴ ἑκαστον Κοντάκιον ἐψάλλετο ὀλόκληρον, πλὴν τοῦ Προοιμίου, εἰς μίαν μελωδίαν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ πρώτου Οἴκου του, ἥδη ἑκαστος Κανὼν ἀπῆται 8 ἢ 9 μελωδίας τοῦ αὐτοῦ ἤχου, ρυθμιζόμενος διὰ τῶν ἰσαριθμῶν Εἰρμῶν. Ἐὰν δὲ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι μόνον εἰς τὸν Ἀνδρέαν

1. Πρβλ. Π. Τρεμπέλα, μ. ξ., σ. 219. Ἰδὲ καὶ χαρακτηριστικὰ δείγματα τοιούτων δογματικῶν Θεοτοκίων, Ἀδρόβι, σ. 179. Πρβλ. καὶ W. Weyh, ξ. ἀ., σ. 68. Ἰδὲ προχ. Κανὼνα εἰς ἀνάμνησιν τοῦ ἐν ἔτει 740 σεισμοῦ ὡς καὶ τὸν Κανὼνα εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου Ἰωσὴφ τοῦ ὕμνογράφου, Κανὼνα εἰς Μωϋσέα Κλῆμεντος κλπ. (W. Christ—Paranikas, Anthologia, σ. 242. 147. Π. Τρεμπέλα, μ. ξ., σ. 231). Πρβ. προσέτι Ἰ. Καλογήρου, Μαρία ἡ Ἀειπάρθεος Θεοτόκος κατὰ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, Θεοσίνη, 1957, σ. 104 ἐ. 106 ἐ. κλπ.

2. Ἐνεκα τῆς ὁποίας καθίσταται ἐνίοτε ἀσαφέστερος ὁ λόγος, τινὰ δὲ μέρη (τῆς ποιήσεως ταύτης) εἶναι τόσον σκοτεινὰ ὅσον ἀρχαῖα χορικά, ὡς χαρακτηριστικῶς παρατηρήθη. (Κ. Κρουμβάχερ—Σωτηριάδου, μ. ξ., Π, σ. 559).

τὸν Κρήτης ἀποδίδονται 690 Εἴρμοι καὶ εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν 531¹, δύνανται τις νὰ σχηματίσῃ ἀμυδρὰν ἰδέαν περὶ τοῦ πλήθους τῶν διὰ τῶν Κανόνων δημιουργηθεῶν μελωδιῶν². Διὰ τοὺς Κανόνας δύνανται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἴσχυσε τὸ ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου περὶ τῶν Ψαλμῶν γραφέν· «τὸ ἐκ τῆς μελωδίας τερπνὸν τοῖς δόγμασιν ἐγκατέμιξεν (τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον), ἵνα τῷ προσηνεῖ καὶ λείψ τῆς ἀκοῆς τὸ ἐκ τῶν λόγων ὠφέλιμον λαμβανόντως ὑποδεξώμεθα, κατὰ τοὺς σοφοὺς τῶν ἱατρῶν, οἱ, τῶν φαρμάκων τὰ ἀσθηρότερα πίνειν δίδοντες τοῖς κακοσίτοις, μέλιτι πολλάκις τὴν κύλικα περιχρόουσιν»³.

Διὰ τῆς παιήσεως ταύτης μετὰ τῶν πλουσίων μελωδιῶν τῆς ἐπετεύχθη ἐν πολλοῖς, ὥστε ἡ ἐν αὐτῇ περιεχομένη Ὁρθόδοξος διδασκαλία νὰ καταστῇ στοιχεῖον ἀναπόσπαστον τῆς θρησκευτικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς τῶν ὀρθόδοξων οὐ μόνον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλὰ καὶ τῶν μετὰ ταῦτα αἰώνων, ἐφ' ὅσον αἱ ὕμνοι αὐτοὶ ἤδη ἀπὸ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ἀπετέλεσαν τὸ ἀσιῶδες περιεχόμενον τῶν λειτουργικῶν βιβλίων των. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις ὑπ' αὐτὴν τὴν μορφήν τῆς κυρίως ἤσκησε τὴν μεγίστην γοητείαν τῆς ἐπὶ πάντων τῶν περιβαλλόντων τὸ Βυζάντιον λαῶν καὶ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς ἀνατολάς, ἀλλὰ καὶ πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς νότον καὶ συνετέλεσεν, ὅσον ἴσως οὐδεμία ἑτέρα ἐκδήλωσις τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ὥστε ἡ τόσον διὰ πάντας τούτους εὐεργετικὴ πνευματικὴ ἀκτινοβολία του νὰ κατακτήσῃ τὰς καρδίας πλείστων ἐξ αὐτῶν καὶ νὰ καταστῇ μέχρι καὶ τῆς σήμερον στοιχεῖον τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ὑποστάσεως καὶ ζωῆς. Ἡ τοιαύτη δὲ διὰ τῶν ἐκκλ. ὕμνων καὶ τῶν μελωδιῶν των βαθυτέρα, οὕτως εἰπεῖν, συνειδητοποίησις τῆς ὀρθόδοξου διδασκαλίας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν λοιπῶν ὀρθόδοξων λαῶν, συνετέλεσεν εἰς τὸν ἔτι στενώτερον καὶ μέχρι ταυτισμοῦ σύνδεσμον τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τῆς ἐθνικῆς τῶν λαῶν αὐτῶν συνειδήσεως. Τοιοῦτοτρόπως οἱ Ὁρθόδοξοι οὗτοι λαοὶ κατάρθωσαν οὐ μόνον τὰς ἀπειλούσας τὸ περιεχόμενον τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν παραδόσεως πιέσεις ἐκ τῆς Δύσεως νικηφόρους νὰ ἀποκρούσουν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπὸ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν των διατηρουμένην ἐθνικὴν των ψυχὴν νὰ περισώσουν κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τῆς δουλείας τῶν ὑπὸ σκληρὸν καὶ

1. Πρβλ. Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Εἰρμολόγιον, σ. α'.

2. Κατὰ τινὰ βιογράφον Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἡ Θεοτόκος προεῖπε περὶ αὐτοῦ· «οὗτος ἔσει μέλι καινὰ καὶ Κυρίῳ τῷ Θεῷ προσοίσει ἄσματα θεοδιδάκτα· ὑπερβαλεῖται τὴν Μαυσέως ψῆδὴν καὶ τὴν χοραυλίαν τῆς Μαριάμ· τὴν πνευματικὴν καὶ οὐράνιον μελωδικὴν οὗτος μιμήσεται· τοὺς Χερουβικοὺς ὕμνους οὗτος ζηλώσει καὶ πάσας τὰς Ἐκκλησίας ὡς θυγατέρας τῆς ἑωῖ Ἱερουσαλὴμ αὐτὸς νεάνιδας τυμπανιστρίας ποιήσεται ἔδουσας ἄσμα Θεῷ, τὴν νέκρωσιν ἀπαγγελλούσας Χριστοῦ καὶ τὴν ἀνάστασιν». Α. Παπαδοπούλου—Κεραμείως, Ἀνάλεκτα κλπ., τ. 4, σ. 347, ἐ. W. Weyh, ἐ. ἀ., σ. 11. 34.

3. 1 Ὁμιλ. εἰς ψαλμ., MG. 29, 212.

ἀλλόθρησκον ζυγόν, καθ' οὓς τὰ λειτουργικὰ των βιβλία εἶχον καταστῆ, ὡς γνωστόν, καὶ τὰ σχολικὰ των ἐγχειρίδια¹.

5'. Τίνες ὅμως ὑπῆρξαν οἱ διαμορφώσαντες τὸν νέον αὐτὸν ὕμνον βαθύτεροι λόγοι;

Ὑπεστηρίχθη ἡ ἀποψις ὅτι ὁ μουσικὸς ὄργανός, ὁ ἐμφανισθεὶς κατὰ τὸν δον αἰῶνα ἐν Παλαιστίνῃ καὶ διὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐκπροσωπούμενος, ἐδημιούργησε τὸν πλούσιον εἰς μελωδίας Κανόνα². Ἐλέχθη ἀκόμη, ὅτι αἱ λειτουργικαὶ ἀνάγκαι καὶ δὴ αἱ ἐκτενεῖς ἀκολουθίαι τῶν μοναστηρίων ἐδημιούργησαν καὶ ἐπέβαλον καὶ τὸ ὄντως ἐκτενὲς ἐσολησιαστικὸν αὐτὸ ἄσμα³. Διευτυπώθη ἐπὶ τούτοις καὶ ἡ ἀποψις, ὅτι ἡ καταστροφὴ τῶν χειρογράφων τῶν παλαιῶν ὕμνων ὑπὸ τῶν εἰκονοκλαστῶν ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τῆς νέας ποιητικῆς ἀκμῆς⁴, ἡ ἐν τῇ λατρείᾳ δὲ εἰσαγωγὴ τῆς νέας ὕμνῳδίας ἀπεδόθη εἰς τὴν κατὰ τὸν 9^ο αἰῶνα «ἀναζωπύρωσιν τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος», ὅποτε αἱ ἀρχαῖοι ὕμνοι μὲ τὴν ἀπλῆν, δημοτικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν σχετικῶς ἀπλῆν κατασκευὴν τῶν στροφῶν, ἐφάνησαν ἀνάρμοστοι δια τὴν λατρείαν⁵.

Ἄλλὰ πάντες οὗτοι οἱ λόγοι ὑπεβοήθησαν ἀσφαλῶς διὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Κανόνος, δὲν δικαιολογοῦν ὅμως, φρονοῦμεν, τὴν γένεσιν καὶ ἰδίᾳ τὴν διαμόρφωσιν τῶν περιεχομένου αὐτοῦ οὐδὲ καὶ τὴν τόσον ταχεῖαν ἐπικράτησιν αὐτοῦ ἐν τῇ λατρείᾳ.

Γνωστόν εἶναι, ὅτι πᾶσα ποίησις ἀντλεῖ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς ἐκ τῶν ζωηρῶν ψυχικῶν συγκινήσεων τῶν ἀνθρώπων μᾶς ἐποχῆς καὶ ὑπὸ ἑτέρων συγκινήσεων μεταγενεστέρων χρόνων μεταπλάσσεται αὐτὴ καὶ ἀνανεοῦται, ἵνα ἐναρμονισθῇ ἢ καθ' ὅλου μορφή, ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς πρὸς τὰς νέας ψυχικὰς ἀναζητήσεις των. Αἱ ἔμμετροι προσευχαὶ τῆς χριστιανικῆς λατρείας ἐξέφραζον καὶ κατὰ τοὺς προγενεστέρους αἰῶνας τὰς συγκινήσεις, τοὺς πόθους καὶ τὰς ἀνησυχίας τῆς χριστιανικῆς ψυχῆς καὶ ἡ διαμόρφωσις αὐτῶν ὠφείλετο, ὡς προελέχθη, εἰς εἰδικὰς θρησκευτικὰς αἰτίας. Ὑπῆρξαν ὅμως τοιαῦται καὶ διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῶν Κανόνων;

Πάντες γνωρίζομεν, ὅτι ἀκριβῶς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τῶν Κανόνων κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 8ης ἑκατονταετηρίδος, ἐνεφανίσθη εἰς τὸ Βυζάντιον μία σφοδρότατη, θρησκευτικὴ κυρίως καὶ δὴ χριστολογικὴ ἀναταραχὴ, ἡ Εἰκονομαχία, ἡ ὅποια ὄχι μόνον συνεκλόνησε τὸ βυζαν-

1. Ἰδὲ καὶ Κ. Κρουμβάχερ—Σωτηρ., μ. ἐ., II, σ. 573 ἐ. Ν. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγή, σ. 127 ἐπ.

2. Πρβλ. Σ. Εὐστρατιάδου, Εἰρμολόγιον, σ. α'.

3. Ἰδὲ προχ. E. Wellesz, μ. ἐ., σ. 174.

4. H. Leclercq, ἐν DAL, τ. VI, σ. 2880. E. Wellesz, ἐ. ἀ.

5. Πρβλ. Κ. Κρουμβάχερ—Σωτηριάδου, μ. ἐ., II, σ. 581. Ἰδὲ καὶ Ε. Παντελάκη, Τὰ λειτουργικὰ Βιβλία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, (ἐΝ. Σιών), 26 (1931), σ. 285, ἔθα διατυπώται ἡ αὐτὴ ἀποψις.

τινὸν κράτος ἐπὶ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδα, ἀλλὰ συνετάραξε συγχρόνως μέχρι καὶ τῶν μυχαιοτάτων τὰς εὐσεβεῖς καὶ προσκεκολλημένας εἰς τὰς θρησκευτικὰς τῶν παραδόσεις ψυχὰς, διότι αὕτη, ἐκτὸς τῶν λοιπῶν ἐπιδιώξεων τῆς, διὰ τῶν πράξεων καὶ τοῦ κηρύγματος τῶν σημαντικωτέρων ἐκπροσώπων τῆς, ἔθετεν ὑπὸ ἀμφισβήτησιν ἢ καὶ φανερώς κατεπολέμει χριστιανικὰς διδασκαλίας καὶ ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις, αἵτινες ἔθεωροῦντο ὑπ' αὐτῶν ὡς ἀποτελοῦσαι ἀναπόσπαστον μέρος οὐσιωδῶν δογματικῶν ἀληθειῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ δὴ τὴν περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου καὶ τῆς Θεόγητος Αὐτοῦ διδασκαλίαν, τὴν περὶ τῆς τιμῆς τῆς Θεοτόκου καὶ «τῶν Θεοφόρων» μαρτύρων, τῶν διὰ τῆς θείας δυνάμεως Ἐκεῖνου ἁγιασθέντων καὶ ἀναδειχθέντων ἡρώων τῆς χριστιανικῆς πίστεως, κλπ.¹

Ὁ κατ' ἐξοχὴν ὑπέρμαχος τῶν Ὁρθοδόξων ἀπόφρων Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, χαρακτηρίζει τοὺς ὑποκινητὰς τῶν θρησκευτικῶν ἐκείνων μεταρρυθμίσεων ὡς ὄργανα τοῦ Διαβόλου, ὅστις τὴν αὐτὴν εἰρηνεύσαν Ἐκκλησίαν, «συνταράξει σπουδάζει» καὶ ὅστις ἐπιχειρεῖ νὰ ἀπομακρύνῃ τοὺς πιστοὺς «ἐκ τῆς ἀληθοῦς πατροπαραδότου συνηθείας»². Ὁ αὐτὸς πατήρ ὑποστηρίζει τὴν ἄποψιν, ὅτι οἱ ἀρνούμενοι νὰ εἰκονίζον τὸν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ὀφθέντα Χριστὸν ἢ καταφερόμενοι κατὰ τῆς Θεοτόκου, ἠρνοῦντο καὶ τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ Σωτῆρος, οἱ δὲ πολεμοῦντες τὰς εἰκόνας τῶν Ἁγίων καὶ τῶν ἁθλῶν τῶν, ἠρνοῦντο τὴν θείαν δυνάμιν τοῦ ἐνισχύσαντος αὐτούς, ἵνα ἀναδειχθοῦν νικηταί, Κυρίου³. Ἡ ἀποδοδομένη, κατὰ τὸν ἴδιον,

1. Πρβλ. G. Ostrogorsky, Studien zur Gesch. der Byzantinischen Bilderstreites, Breslau, 1929, σ. 22 ἐ. 31 ἐ., ἔνθα τὰ περὶ τῶν χριστολογικῶν κλπ. ἀπόφρων τῶν Εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων καὶ δὴ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ε'. Ἰδὲ καὶ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, 2 λόγ. ὑπὲρ εἰκόνων, MG. 94, 1926. Νικηφόρου, Πατριάρχου, Ἀντιρρήσεις, MG. 100, 205 ἐ., ἔνθα ἀντικρούεται σύγγραμμά τι τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ε' κατὰ τῶν Εἰκόνων, καὶ G. Ostrogorsky, ἐ. ἀ., σ. 7 ἐ. Πρβλ. καὶ Χρυσ. Παπαδοπούλου, Αἴτια καὶ γενικὸς χαρακτήρ τῆς Εἰκονομαχίας, «Θεολογία», τ. 8 (1930), σ. 16, ἔνθα ὁμολογεῖται ὅτι «οἱ εἰκονομάχοι κατέστησαν (τὸ ζήτημα τῆς εἰκονομαχίας) δογματικόν, συνδέσαντες πρὸς τὸ δόγμα περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν προκλήσιν τῆς εἰκόνης αὐτοῦ». Ἰδὲ καὶ Ἰ. Καρμίρη, Ἡ Δογματικὴ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἀθήναι 1940, σ. 63, ὡς καὶ Δ. Ζακυθινοῦ, Βυζάντιον, Ἀθήναι 1951, σ. 96 ἐ. E. Wellesz, μ. ἐ., σ. 140 ἐ. Πρβλ. Ἰδὲ Θεοδώρου, Στουδίτου, Ἐπιστολ. πρὸς Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, II, 14. MG. 99, 1157. Πατριάρχην Ἱεροσολ., II, 15, Αὐτόθι, σ. 1161. Γνωστὸν, ἔλλωστε, εἶναι ὅτι καὶ αἱ κατὰ τῶν Ἁγίων ἀντιδράσεις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ ὠφελοντο, ὡς ἀλλαχοῦ ὑφ' ἡμῶν καταδείχθη, εἰς τὰς χριστολογικὰς-αἰρετικὰς ἀντιλήψεις τῶν διαφόρων πολεμίων τῶν. (Πρβλ. Ἀ. Φουτράκη, Αἱ ἀντιδράσεις κατὰ τῆς τιμῆς τῶν Ἁγίων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ αἴτια αὐτῶν, Ἀνατ. ἐκ τῆς Ἐπιστ. Ἐπετηρ. τῆς Θεολ. Σχολῆς, 1954-55, σ. 45 ἐ.

2. 2 λόγ. ὑπὲρ τῶν Εἰκόνων, MG. 94, 1285. 1297 κλπ.

3. 2 λόγ. ὑπὲρ Εἰκόνων. MG. 94, 1249. 1296. 1 λόγ. ἐ. ἀ., σ. 1245· ἀπάλοι μὲν ὁ Θεός, ὁ ἀσάματός τε καὶ ἀσχημάτιστος, οὐδαμῶς εἰκονίζετο. Νῦν δὲ σαρκὶ ὀφθέντος Θεοῦ, καὶ

εἰς τὴν Θεοτόκον τιμῆ, «εἰς τὸν ἐξ αὐτῆς σαρκωθέντα ἀνάγεται», οἱ τιμῶντες δὲ τοὺς Ἁγίους, τιμοῦν αὐτοὺς ὡς «ἐμψύχους ναοὺς τοῦ Θεοῦ καὶ «ἐμψυχα τοῦ Θεοῦ σκηνώματα»¹.

Καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης διδάσκει, ὅτι ἀρνοῦνται τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ Κυρίου, οἱ φρονούντες «μὴ ἐξεικονίζεσθαι Αὐτόν», οἱ εἰκονομάχοι δὲ θεωροῦνται ὑπ' αὐτοῦ ὡς «ἀρνούμενοι τὸ τῆς σωτηρίου οἰκονομίας μυστήριον», διότι, καθὼς παρατηρεῖ, «Χριστὸς οὐ Χριστός, εἰ μὴ ἐγγράφοιτο», οἱ δὲ «μὴ λέγοντες αὐτὸν γράφεσθαι, ἤγουν εἰκονίζεσθαι, ἄσαρκον αὐτὸν ὑπολαμβάνουσιν»².

Γνωστὸν δὲ ὄντως εἶναι, ὅτι τόσοι ὁ Λέων ὁ Γ' ὅσον καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ε' κατεφέροντο κατὰ τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Ἁγίων³. Ὁ Κωνσταντῖνος συγκεκριμένως ἐδέχετο, ὅτι ἡ «Μαρία ἔτεκε τὸν Χριστὸν ψιλὸν ἄνθρωπον», διὸ καὶ ὠνόμαζεν αὐτὴν «Χριστοτόκον» καὶ οὐχὶ Θεοτόκον, καὶ ἐθεώρει τὰς πρεσβείας Αὐτῆς ὡς καὶ τῶν Ἁγίων ὑπὲρ τῶν πιστῶν περιττὰς⁴. Ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ ἀπηγόρευσε πᾶν εἶδος ἐκδηλώσεως τιμῆς

τοῖς ἀνθρώποις συναναστραφέντος, εἰκονίζω Θεοῦ τὸ ὀράμενον». Ἰδὲ καὶ K. Δουβουνιώτου, Ἰωάννης Δαμασκηνός, Ἀθήναι 1903, σ. 34, 133 ὡς καὶ Σ. Εὐστρατιάδου, Ὁ Χριστὸς ἐν τῇ ὕμνογραφίᾳ («Θεολογία», 9, 1931, σ. 80 ἐ.), ἔνθα καὶ πλείστοι ὑπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ χρησιμοποιηθέντες χαρακτηριστικοὶ χριστολογικὸι ὅροι.

1. Ἐκδ. Ὁρθοδόξου πίστεως IV, 15. 16. MG. 94, 1164 ἐ.

2. Πρβλ. Ἐπιστ. εἰς Ἰγν. (κδ'), MG. 99, 1189. Ἐπιστ. κγ', ἐ. ἀ., σ. 1188. Ἐπιστ. κξ', ἐ. ἀ., σ. 1225. Πρβλ. καὶ A. Harnack, DG⁵, II, σ. 43 ἐ. R. Bonwetsch, RE³, τ. 3, σ. 224 ἐ. Ἰδὲ καὶ τὸν ὅρον πίστεως τῆς Ζ' Οἰκουμ. Συνόδου (J. Mansi, S. Conc. Collectio, XXIII, 374 ἐ.). Πρβ. καὶ Ἰ. Καλογήρου, ἐ. ἀ., σ. 75.

3. Πρβλ. προχ. Θεοφαν., Χρονογρ. I, 406. κλπ.

4. Πρβλ. προχ. B. Στεφανίδου, Ἐκκλ. Ἱστορία, σ. 233-4. Περὶ τοῦ δογματικοῦ νοήματος τοῦ ὄρου «Θεοτόκος» πρβλ. F. J. Dölger, Zum Theotokos-Namen, Ant. u. Christ., I, (1929), σ. 119 ἐ. Ἰωάνν. Καλογήρου, ἐ. ἀ., σ. 13 ἐ. Ὡς ἐβεβαίωμε μεθ' ὄρου ὁ Πατριάρχης Ἀναστάσιος ἐνώπιον τοῦ λαοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος ἀνεκοίνωσεν εἰς αὐτὸν τὰ κατωτέρω· «Μὴ λογίζῃ Ἰὺν Θεοῦ εἶναι ὃν ἔτεκεν ἡ Μαρία, τὸν λεγόμενον Χριστὸν, εἰ μὴ ψιλὸν ἄνθρωπον. Ἡ γὰρ Μαρία αὐτὸν ἔτεκεν, ὡς ἔτεκεν ἐμὲ ἡ μήτηρ μου ἡ Μαρία». (Θεοφ., Χρονογραφία, ἐκδ. Βόννης, τ. I, σ. 640). «Ἄλλοτε ἔλεγεν πρὸς τὸν Πατριάρχην «τί ἡμᾶς βλάπτει, ἔάν λέγωμεν τὴν Θεοτόκον Χριστοτόκον» (Θεοφ., ἐ. ἀ., σ. 671). Ἐπὶ τούτοις ὁ αὐτὸς «ἐγγράφως καὶ ἀγράφως», κατὰ τὰς αὐτὰς πηγὰς, διεκήρυττεν ὡς περιττὰς τὰς πρεσβείας τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Ἁγίων, ἀπηγόρευσε νὰ ὀνομάζῃται ἡ Μήτηρ τοῦ Κυρίου «Θεοτόκος», ἀπηγορεύθη δὲ ὁσαύτως καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ὄρου «Ἁγιος» διὰ τοὺς τιμωμένους ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς Ἁγίους (ἐ. ἀ., σ. 678). Περὶ τὰ τέλη μάλιστα τῆς βασιλείας του, διέτρεχε τις τὸν κίνδυνον νὰ τιμωρηθῇ, ἔάν θὰ ἤκουετο λέγων τὴν συνήθη φράσιν «Θεοτόκε βοήθει». (Θεοφ., ἐ. ἀ., σ. 684). Ὁ ἴδιος, παρὰ ταῦτα, ἐν τῇ ἐπιθανατίᾳ κλίθῃ του ἔλεγε· «Ὡς ἐπιπυρὶ ἀβέστω παρεδόθην, τὴν τε ἁγίαν Παρθένον καὶ Θεοτόκον ὑμνεῖσθαι ἕξαιτῶν ὁ ἄσπονδος αὐτῆς ἐχθρός», ὡς μαρτυρεῖ ὁ αὐτὸς Θεοφάνης (ἐ. ἀ., σ. 693-4). Πρβλ. G. Ostrogorsky, ἐ. ἀ., σ. 32 ἐ., ἔνθα καὶ πλείονες ἐκ τῶν πηγῶν σχετικαὶ μαρτυρίαι, τὰς ὁποίας ὁ αὐτὸς ἐρευνήτης χαρακτηρίζει ὡς ἀξιοπίστους.

πρὸς τοὺς Ἁγίους, τὰ ἱερὰ λείψανα τῶν ὁποίων διέτασσε καὶ οὗτος ὡς καὶ ὁ πατὴρ του νὰ καταστρέφονται¹.

Συνεπῶς, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν Ὁρθοδόξων, διὰ τῶν εἰκονομαχικῶν ἐνεργειῶν, ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἔριδος καὶ καθ' ὅλας τὰς φάσεις αὐτῆς, ἐκλονίζοντο «δρια αἰώνια», αὐταὶ αἱ βάσεις τῆς χριστιανικῆς πίστεως². Τὴν ὀρθότητα τῆς ἀντιλήψεως ταύτης τῶν ὀρθοδόξων, ἐπιβεβαιοῦν αἱ ἀπροκάλυπτοι ὁμολογίαι τοῦ συνεπεστέρου ἐκ τῶν εἰκονομάχων αὐτοκράτορων, Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου, ὡς ὀρθῶς παρετηρήθη³.

Αἱ ψυχαὶ λοιπὸν ἀκριβῶς αὐταί, αἱ ζῶσαι ἐντὸς ἀτμοσφαιρας δοκιμασίας τῆς πίστεως καὶ διωγμοῦ, θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐδημιούργησαν τὴν ἀνωτέρω νέαν χριστιανικὴν ποίησιν, στηρίζασαι ταύτην ἐπὶ τοῦ ἀκλονήτου ἀρχικοῦ αὐτῆς Βιβλικοῦ βήθρου. Ὁ αὐτὸς εἰκονομαχικὸς σάλος, ὁ ἀναδείξας καὶ διαμορφώσας καὶ τὴν δευτέραν, ὡς λέγομεν, χρυσῆν περίοδον τῆς βυζαντινῆς τέχνης μετὰ τοῦ δογματικοῦ εἰκονογραφικοῦ κύκλου τῆς, ἐν ᾧ κατὰ τὸν πλέον παραστατικὸν τρόπον εἰκονίζονται ἐν τοῖς Νοοῖς τὰ τρία ἀξιώματα, ὡς Διδασκάλου, ὡς Παντοκράτορος καὶ ὡς Ἀρχιερέως, τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Σωτῆρος⁴, ὑπῆρξε καὶ ὁ βαθύτερος θρησκευτικὸς λόγος, ὅστις προεκάλεσε καὶ τὴν νέαν ποίησιν τοῦ μυστηρίου τοῦ δόγματος μὲ τὴν ἔκφρασιν τοῦ πάθους, ὡς παρατηρεῖ ὁ J. B. Pitra⁵, καὶ συνετέλεσεν ἐπὶ τούτοις εἰς τὴν ἐκ τῆς λατρείας ἀπομάκρυνσιν τοῦ Κοντακίου κατὰ τὴν ἀνακαινίσιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων τὸν 9ον αἰῶνα, βάσει τοῦ διαμορφωθέντος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους νέου τυπικοῦ⁶, καθόσον τὸ περιεχόμενον τοῦ λυρικοῦ Ἑγκωμίου δὲν ἱκανοποιεῖ πλέον τοὺς ἐντὸς τῆς νέας τετραραγμένης θρησκευτικῆς ἀτμοσφαιρας ζῶντας πιστοὺς.

Γνωρίζομεν, ἄλλωστε, ἐπὶ τούτοις, ὅτι αἱ ἐπισημανθεῖσαι ἀπλῶς ἀντιλήψεις καὶ ἐνέργειαι τῶν Εἰκονοκλαστῶν, ἐπέφερον «γενικὴν μεταβολὴν καὶ μεταστοιχείωσιν τῆς θείας λατρείας». «Ἡ θεία λειτουργία συντομεύεται, τροπάρια Ἁγίων, ἀγρυπνίαι καὶ ἄλλαι ἀκολουθίαι ἐξαλείφονται, νηστεῖαι καὶ ἑορταὶ καταργοῦνται»⁷. Ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἀναγράφει ρητῶς ἐν τινι

1. Πρβλ. Φιλαρ. Βαφείδου, Ἐκκλ. Ἰστ., Β', σ. 33 ἐ. Β. Στεφανίδου, ἐ. ἀ., σ. 233-4.

2. Πρβλ. καὶ E. Wellesz, μ. ἐ., σ. 140. G. Ostrogorsky, ἐ. ἀ., σ. 31 ἐ.

3. Ὑπὸ τοῦ G. Ostrogorsky, ἐ. ἀ., σ. 38. Πρβ. καὶ B. N. Τατάκη, Θεόματα Χριστ. καὶ Βυζ. φιλοσοφίας, Ἀθῆναι 1952, σ. 118. 123 κλπ.

4. Πρβλ. A. A. Vasiliev, Ἱστορία τῆς Βυζαντ. Αυτοκρατορίας (μετάφρ. Δ. Σαβράμη), Ἀθῆναι, 1954, σ. 460. E. Wellesz, μ. ἐ., σ. 143 καὶ δὴ Ch. Diehl, Manuel d'art Byzantin³, τ. I, σ. 384 ἐ., 407 ἐ. τ. II, σ. 481 ἐ. O. Wulff, Altchristliche und Byzantinische Kunst, τ. II, σ. 550 ἐ.

5. Analecta Sacra, σ. XXXVII.

6. Πρβλ. Π. Τρεμπέλα, Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου, σ. 31. K. Κρουμβ.—Σωτηριάδου, μ. ἐ. II, σ. 580 ἐ.

7. Φιλ. Βαφείδου, Ἐκκλ. Ἰστ., τ. Β', σ. 34.

ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων, ὅτι ὑπὸ τῶν εἰκονοκλαστῶν «παραστέλλονται ψαλμοὶ ἀρχαιοπαράδοτοι, . . . ἀντάδεται τὰ ἀσεβῆ νέα δόγματα εἰς προὔπτον κείμενα· ἄλλα τοῖς παισὶ πρὸς τῶν διδασκάλων παραδεδομένα. Καὶ μεταστοιχείωσις τῶν ἀπάντων ἀθεωτάτη»¹. Πᾶσαι δὲ αὗται αἱ καινοτομίαι ἐνεφανίζοντο ἐν πολλοῖς ὡς ἐκκλησιαστικαὶ καὶ συνοδικαὶ ἀποφάσεις, λαμβανόμεναι τῇ ὑποδείξει τῶν εἰκονομάχων Αὐτοκρατόρων ὑπὸ ὁμοδόξων τῶν Ἐπισκόπων. Τὸ γεγονός τοῦτο συνετέλεσεν, ὡς ὀρθῶς παρετηρήθη, νὰ κλονισθῇ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ συνειδήσει τὸ λειτουργικὸν κύρος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ συνεπῶς τὸ κύρος τοῦ τυπικοῦ αὐτῆς, νὰ διευκολυνθῇ δὲ οὕτω ἡ ἐπικράτησις τοῦ λεγομένου τυπικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα, τὸ ὁποῖον ἡ παράδοσις συνέδεε μετὰ τοῦ ὀρθοδόξου προμαχῶνος τῆς Μονῆς ταύτης τῆς Παλαιστίνης καὶ μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ κατ' ἐξοχὴν ὑπερέμου τῶν ὀρθοδόξων ἀπόψεων Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ². Ἐν τῷ τυπικῷ ὅμως τούτῳ εἶχε καταλάβει ἤδη δεσπόζουσαν θέσιν εἰς βάρος τοῦ Κοντακίου ἡ διδάσκουσα τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν καὶ ἐξυμνοῦσα τοὺς Ἁγίους καὶ ἀντικρούουσα οὕτως τὰ εἰκονοκλαστικὰ μελωδήματα ποίησις τῶν Κανόνων, ἡτις καὶ διετηρήθη ἐν τῷ διαμορφωθέντι διὰ τῆς ἀφομοιώσεως διαφόρων λειτουργικῶν στοιχείων τῇ συμβολῇ καὶ τῶν Στουδιτῶν νέῳ τυπικῷ³. Ἰσως καὶ ἡ διὰ τοῦ 19ου Κανόνος τῆς Πενθέκτης Συνόδου τοῦ ἔτους 692 θεσπισθεῖσα ὑποχρέωσις τῶν Κληρικῶν, ὅπως κηρύττωσιν οὗτοι τὸν θεῖον λόγον κατὰ τὰς ἀκολουθίας,⁴ εἶχεν ὑποσκάψει τὴν ἐν τῇ λατρειᾷ θέσιν τοῦ Κοντακίου καὶ συνέβαλε καὶ ἡ διάταξις αὕτη διὰ τὴν ταχύτεραν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἐμμέτρου ἐγκωμίου ἐκ τῆς λατρείας, ἵνα καταλάβῃ τὸ κήρυγμα τὴν μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν θέσιν του⁵.

1. Βιβλ. II, 15, MG. 99, 1164. Πρβλ. καὶ Φ. Βαφείδου, ἐ. ἀ., σ. 44.

2. Πρβλ. E. Ἀντωνιάδου, ἐ. ἀ., «Θεολογία» 22 (1951), σ. 562 ἐ. Π. Τρεμπέλα, Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου, σ. 23.

3. Τὸ ἔτος τῆς λήξεως τῶν εἰκονομ. ἐρίδων, τὸ 842, θεωρεῖται καὶ τὸ ἔτος τῆς ἐπελθούσης ἀφομοιώσεως τῶν τυπικῶν Κων/πόλεως καὶ Ἱεροσολύμων. Πρβλ. E. Ἀντωνιάδου, ἐ. ἀ. «Θεολογία» τ. 22, 1951 σ. 564 ἐ. 558. Ἐνδεικτικὴ τυχαίαν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ τοῦ ἐπιχειρήσαντος τὴν ἀναβίωσιν τοῦ ζαματικοῦ τύπου τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ τυπικοῦ τῆς Κων/πόλεως Συμεὼν τοῦ Θεσ/νίκης, καθ' ἣν οὗτος ἠγαγίσθη νὰ προσθήσῃ ἐν τῷ Ὁρθρῳ τοὺς Κανόνες, οἵτινες δὲν συμπεριλαμβάνοντο ἐν τοῖς χειρογράφοις τοῦ τυπικοῦ ἐκεῖνου. (MG. 155, 648. 556) Βλ. καὶ E. Ἀντωνιάδου, ἐ. ἀ., σ. 558. Π. Τρεμπέλα, Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου κλπ., σ. 26 ἐ.

4. «Ὅτι δεῖ τοὺς τῶν Ἐκκλησιῶν προεστῶτας ἐν πάσαις μὲν ἡμέραις, ἐξαιρέτως δὲ ταῖς Κυριακαῖς, πάντα τὸν κληρὸν καὶ τὸν λαὸν ἐκδιδάσκειν τοὺς τῆς εὐσεβείας λόγους, ἐκ τῆς θείας Γραφῆς ἀναλεγόμενους τὰ τῆς ἀληθείας νοήματά τε καὶ κρήματα, καὶ μὴ παρεκβαίνοντας τοὺς ἤδη τεθέντας ὅρους ἢ τὴν ἐκ τῶν θεοφόρων πατέρων παράδοσιν . . .» (Γ. Πάλλη—Ποτλῆ, Σύναγμα, 2, σ. 346).

5. Πρβλ. καὶ E. Wellesz, μ. ἐ., σ. 174.

Δὲν θὰ πρέπει νὰ λησμονῶμεν ἐπὶ τούτοις, ὅτι καὶ ὁ Ἄνδρέας ὁ Κρήτης ὑπῆρξε τῶν εἰκονομάχων πολέμιος καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἀνεδείχθη καὶ τῆς πολεμουμένης πίστεως ὁ κατ' ἐξοχὴν ὑπερασπιστής, ἀλλὰ καί, ἂν μὴ ὁ δημιουργός, ἀσφαλῶς ὅμως εἷς ἐκ τῶν σημαντικωτέρων διαμορφωτῶν τοῦ Κανόνος. Περὶ αὐτοῦ παρατηρεῖ χαρακτηριστικῶς ὁ βιογράφος του, ὅτι οὗτος, «καὶνόν τι καὶ θαύματος ἄξιον μηχανώμενος, τὴν τῶν δογματικῶν ἀκρίβειαν ἐν μέλεσιν ἀπογράφεται». Οἱ ὑπὸ τῶν Εἰκονομάχων δὲ πολεμούμενοι Ἅγιοι, ἐμφανίζονται παροτρύνοντες αὐτόν, ὅπως περιλάβῃ καὶ αὐτούς καὶ τὴν Θεοτόκον εἰς τὴν ὕμνωδιαν του· «μη σιγῇ παρέλθῃς ἡμᾶς μηδὲ τὰ καθ' ἡμᾶς ἑάσεις ἀγέραστα· ἠδόμεθα γὰρ σου τοῖς τερπνοῖς μελωδήμασιν· ἀπόδος δὲ καὶ τῇ Δεσποίνῃ καὶ ἱατρῷ σου τὴν ὀφειλήν»¹. Ὁ Δαμασκηνὸς ἐπὶ τούτοις ὑπῆρξε ὁ διδάξας, κατὰ τὸν ἐγκωμιστὴν καὶ ἀνεψιὸν αὐτοῦ Στέφανον τὸν Σαββότιον «ἅπαντας, τοὺς Ἐκκλησίας ἄδειν υἱούς, ὀρθοδόξως Μονάδα, τὴν ἐν Τριάδι σεπτὴν, οἰκωσιν τοῦ λόγου τε θεῖαν θεολογεῖν, σαφῶς... τραυῶν τὰ δυσέφικτα, τοῖς ἐν πολλοῖς ἐν ἱεραῖς συγγραφαῖς»². Γνωστόν, τέλος, τυγχάνει ὅτι τὰ δύο μεγάλα μοναστικά κέντρα, τοῦ Ἁγίου Σάββα ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τοῦ Στουδίου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν οἷς κατ' ἐξοχὴν ἀνεπτύχθη ἡ νέα ποίησις, ὑπῆρξαν συγχρόνως καὶ τὰ κατ' ἐξοχὴν πραπύργια τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως κατὰ τὴν εἰκονομαχικὴν περίοδον.

*

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων προκύπτει, ὅτι τρεῖς οὐσιώδεις φάσεις δύναται νὰ διαπιστώσῃ τις ἐν τῇ διαμορφώσει τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως. Τὴν πρώτην, τὴν ἐκτετατομένην μέχρι καὶ τοῦ πέμπτου αἰῶνος, καθ' ἣν δημιουργεῖται βαθμιαίως ὁ ἐκ τῆς ψαλμωδίας ἐξηρητημένος ἀλλὰ καὶ ὁ αὐτοτελής χριστιανικὸς ὕμνος καὶ ἐπιτυγχάνεται, ὡς πιστεύομεν, καὶ ἡ ἀρχικὴ τονικὴ οἰκοδομὴ τοῦ χριστιανικοῦ ἁσματος τὴν δευτέραν, τὴν χαρακτηριζομένην ὑπὸ τοῦ διαμορφωθέντος καὶ ἐπικρατήσαντος κατὰ τὸν ὅσον αἰῶνα ἐμμέτρου λυρικοῦ ἐγκωμίου, τοῦ ἀπὸ ἀπόψεως ποιητικῆς καὶ ρυθμικῆς οἰκοδομῆς ἀλλὰ καὶ περιεχομένου, τελειοτέρου δημιουργήματος τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως, καὶ τὴν τρίτην, καθ' ἣν, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν εἰκονομαχικῶν μεταρρυθμίσεων, δημιουργεῖται ἐπὶ βιβλικῆς πάλιν βάσεως μία ἔντονος καὶ πλουσία εἰς μελωδίας ποίησις, ἵνα καὶ διὰ τοῦ δογματικοῦ περιεχομένου της, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ ρυθμοῦ της καὶ ἰδίᾳ τοῦ μέλους της ἐξαρθοῦν καὶ ἀνασθηλωθοῦν αἱ κλονισθεῖσαι ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων δογματικαὶ ἀλήθειαι τῆς Ὄρθοδόξου πίστεως.

1. MG. 94, 348-9.

2. Θ' Ὁδὴ τοῦ Κανόνος 4ης τῆς Δεκεμβρίου.

Ἡ ἐμφάνισις βεβαίως νέων ποιητικῶν εἰδῶν ἐν ταῖς διαφόροις φάσεσι τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως περιώριζε μὲν, ὡς ἦτο φυσικόν, τὴν χρῆσιν τῶν παλαιωτέρων ὕμνων ἐν τῇ λατρείᾳ, δὲν ἀπεμάκρυνεν ὅμως πάντας τούτους ἐξ αὐτῆς παντελῶς οὐδὲ καὶ διέκοπτε τὴν δημιουργίαν μικροτέρων ὕμνων, τῶν τροπαριῶν, ὀτινες, εἴτε μεμονωμένοι εἴτε καθ' ὀμάδας μετὰ ψαλμικῶν στίχων ἢ καὶ ἄνευ αὐτῶν ὑπὸ διαφόρους δὲ ὀνομασίας ὡς ἰδιόμελα ἢ προσόμοια, κατεῖχον ὡς κατέχουν καὶ σήμερον οὐσιώδη ἐν ταῖς ἀκαλουθλαῖς θέσιν. Ἡ ὑπὸ συντηρητικοῦ πνεύματος καὶ στοργῆς πρὸς τὰ δημιουργήματα τῆς πνευματικῆς αὐτῆς παραδόσεως διαπνεομένη Ἐκκλησία, γνωρίζει, ὡς ὀρθῶς παρετήρηθη, νὰ ἐξοικονομῇ ἐν τοιαύταις περιστάσεσι τὰ πράγματα κατὰ τοιοῦτον σοφὸν τρόπον, ὥστε χωρὶς νὰ ἐξαφανίζηται παντελῶς τὸ παλαιὸν νὰ ἱκανοποιῆται τὸ ἐκφράζον τὰς νέας ἀναζητήσεις τοῦ πληρώματός της νεώτερον δημιουργήμα¹. Λυπηρὸν μόνον εἶναι ὅτι τινὲς ἐκ τῶν περιωθέντων παλαιωτέρων ὕμνων, ἔχουσιν ὑποστῆ πολλὰκις ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς διαμορφωτῶν τῶν λειτουργικῶν μας βιβλίων οὐσιώδεις δυστυχῶς ἀλλοιώσεις, ἵνα προσαρμοσθῇ τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ μορφή αὐτῶν πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν μεταγενεστέρων ἐποχῶν, ὥστε μετὰ δυσκολίας ἀναγνωρίζονται οὗτοι σήμερον².

Δὲν θὰ πρέπει ἐπὶ τούτοις νὰ ὑποθεθῇ, ὅτι διὰ τῆς δημιουργίας τῶν Κανόνων διακόπτεται καὶ ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως, ἀληθὲς ὅμως εἶναι ὅτι ἡ διαμόρφωσις αὐτῶν ἀπέτελεσε τὴν τελευταίαν ἀξιόλογον φάσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς³. Ἰπεστηρίχθη ὀρθῶς⁴, ὅτι ἡ ἀκμὴ τῆς ὕμνογραφίας παρατηρεῖται κατ' ἐκείνους τοὺς αἰῶνας, καθ' οὓς οἱ χριστιανοὶ ποιητὰ ἦσαν Μελωδοί, ἐδημιούργουν δηλαδὴ οἱ ἴδιοι καὶ τὸ κείμενον τῶν ὕμνων των καὶ τὰς μελωδίας αὐτῶν, καὶ ἴσχυε τὸ ὑπὸ τῶν ἰδίων τῶν βυζαντινῶν διακηρυττόμενον, ὅτι «δεῖ τὸν ποιητὴν ἔμπειρον εἶναι τῆς μουσικῆς,

1. Πρβλ. Κ. Κρουμβάχερ—Σωτηριάδου, μ. ἐ., τ. II, σ. 502, 582 ἐ. Ε. Ἀντωνιάδου, Περὶ τῶν ἐν ταῖς Ἱεραῖς ἡμῶν Ἀκολουθίαις Προκειμένων κλπ., σ. 40.

2. Ἰδὲ Κ. Κρουμβάχερ—Σωτηρ., ἐ. ἀ., σ. 584 ἐ.

3. Ἐσχάτως ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ G. Schiro, ὅτι κατὰ τὸν 8ον ἢ 9ον αἰῶνα ἐμφανίζεται καὶ νέον εἶδος ἐκκλησ. ὕμνου παρὰ τὰ Κοντάκια καὶ τοὺς Κανόνους, τὸ Σύντομον Στιχηρὸν, ὅπερ ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων στροφῶν καὶ πενήκοντα κατὰ μέγιστον ὅρον στίχων. Ὡς δημιουργὸν τοῦ Σύντομου Στιχηροῦ θεωρεῖ ὁ S. τὸν Κυπριανὸν τὸν μελωδόν. (Πρβλ. Lineamenti storici sull'agenesi e lo sviluppo del sindomo. Cipriano il melode, (Bolleettino Grottaferrata 3, 1949, σ. 55 ἐ. Ἰδὲ καὶ F. Dölger—Schneider, Byzanz, σ. 161). Λίαν ἀμφίβηλον ὅμως εἶναι ἂν τὰ στιχηρὰ ταῦτα δύναται νὰ θεωρηθοῦν ὡς νέον εἶδος ἐκκλησιαστικοῦ ὕμνου.

4. Πρβλ. Α. Βουδούρη, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μουσικῆς τῆς Βυζαντ. Ἁσματωδίας, ἠ' Ὄρθοδοξία, 21, 1946, σ. 402 ἐ. Ν. Τομαδάκη, Εἰσαγωγή κλπ., σ. 149 ἐ. κλπ.

ἵνα μελίξῃ καλῶς τὰ ποιήματά» του¹. Ἦδη ὁμοίως ἀπ' αὐτῆς τῆς δευτέρας γενεᾶς τῶν ποιητῶν Κανόνων ἐμφανίζεται μεταξύ τῶν ἐξ αὐτῶν πτωχοτέρων εἰς μουσικὰς ἐμπνεύσεις τάσις μιμήσεως καὶ δανεισμοῦ μελωδιῶν ἐκ τῶν παλαιότερων ὕμνων². Τὸ αὐτὸ πνεῦμα μιμήσεως χαρακτηρίζει καὶ τὴν κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα ἐμφανισθεῖσαν, μεταξύ ἰδίᾳ τῶν Στουδιτῶν ὕμνων, προσπάθειαν ἀναβιώσεως τοῦ Κοντακίου, καθ' ἣν ὁμοίως σχεδὸν αὐδεμία νέα μελωδία δημιουργεῖται³. Μετὰ τὸν 11ον αἰῶνα ἀρχίζει νὰ ἀποξηραίνεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ πλουσία πηγῆ τῶν μελωδιῶν⁴, καίτοι κατὰ τοὺς ἀκολουθήσαντας δύο αἰῶνας ἐμφανίζεται ἀπρὸς ἀντικατάστασιν τῆς παρακμασάσης ποιήσεως, ὡς ὑπεστηρίχθη, ἀξιολογὸς τις προσπάθεια περιτέχνου διαμορφώσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς παραδόσεως⁵. Τὴν μετὰ ταῦτα δὲ καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν, ἂν καὶ δὲν δύνανται τις νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἐλλείπουν ἐξ αὐτῆς παντελῶς ὕμνοι σημερινῆς ποιητικῆς ἀξίας, χαρακτηρίζει ἐν τούτοις ἀγωνιώδης προσπάθεια μιμήσεως τῶν μελωδημάτων τῶν ὡς ἀνυπερβλήτων ὑποδειγμάτων ἐκκλ. ὕμνων διαχρονισθέντων παλαιότερων μελωδιῶν⁶. Ἀλλὰ ὁ ζήλος τῆς πιστῆς μι-

1. Πρβλ. Κ. Κρουμβάχερ—Σωτηριάδου, μ. ξ., II, σ. 593. J. B. Pitra, *Analecta Sacra*, σ. XLVII. Περὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ γράφει ὁ βιογράφος αὐτοῦ ὅτι «ἐναρμονίως ὤπῃδε» τὰ ποιούμενα ὑπ' αὐτοῦ τροπάρια. (MG. 94, 469). Πρβλ. καὶ E. Wellesz, μ. ξ., σ. 155.

2. Πρβλ. P. Maas, BZ, τ. 15 (1906), σ. 35. τ. 16 (1907), 565.

3. Πρβλ. P. Maas, *Das Kontakion*, BZ, 19, σ. 299. Ἰδὲ δείγματα αὐτῶν παρὰ J. B. Pitra, *Analecta Sacra*, I, σ. 346 ἔ. καὶ παρὰ Π. Τρεμπέλα, μ. ξ., σ. 220 ἔ. E. Wellesz, μ. ξ., σ. 199 ἔ. ἔνθα καὶ παραδειγματὰ τινα βεβαιοῦντα τὴν ἐξάρτησιν τῶν Κοντακίων τῶν Στουδιτῶν ἐκ παλαιότερων ὕμνων καὶ δὴ τοῦ Ρωμανοῦ. Ἀριθμὸν Κοντακίων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐδημοσίευσεν ὁ E. Mioni. Ἰδὲ περὶ αὐτῶν F. Dölger—A. M. Schneider, *Byzanz*, σ. 160.

4. Πρβλ. M. Παρανίκια, Περὶ τῆς χριστ. ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων, Ε.Φ.Σ., τ. 9, σ. 192. Κ. Κρουμβάχερ—Σωτηριάδου, μ. ξ., II, σ. 565 ἔ.

5. Πρβλ. Κ. Κρουμβάχερ—Σωτηριάδου, Αὐτόθι, σ. 566 ἔπ. W. Christ—Paranikas, *Anthologia*, σ. 114 ἔ., E. Wellesz, μ. ξ., σ. 13 ἔ., ἔνθα καὶ βιβλιογραφία.

6. Ἰδὲ Λεξικὸν Σοῦδα, «Ἰωάννης Δαμασκηνός» «Οἱ γοῦν ἁσματικοὶ κανόνες Ἰωάννου τε καὶ Κοσμᾶ σύγκρασιν οὐκ ἐδέξαντο οὐδὲ δέξαιτο μέχρις ἂν ὁ καθ' ἡμᾶς βίος περαιωθῆσεται». (ἐκδ. G. Bernhardt, σ. 1028). Ἰδὲ καὶ χαρακτηριστικὴν λαμβανὴν στροφὴν τοῦ Νικηφόρου Καλλιτοῦ Ξανθοπούλου (14ος αἰὼν), ἐν ἣ κατονομάζονται οἱ «κράτιστοι» μελωδοί:

«Οἱ τὰ μέλη πλέξαντες ὕμνων ἐνθέων
ἢ λύρα τοῦ πνεύματος Κοσμᾶς ὁ ξένος,
Ὁρφεὺς νεαρός ἢ Δαμασκόθεν χάρις,
καὶ Θεόδωρος, Ἰωσήφ οἱ Στουδίται
ὄργανα τὰ κράτιστα τῆς μουσουργίας,
ξένη τε Σειρῆν Ἰωσήφ ὕμνογράφος,

μήσεως καταπιέζει, ὡς γνωστόν, τὴν ἐλευθερίαν τῆς ποιητικῆς δημιουργίας καὶ καταψύχει τὸν θερμουργὸν παλμόν, ὅστις δημιουργεῖ τὴν πραγματικὴν ποίησιν.

* *

Οὕτως διαγράφεται ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν ποιήσεως, τὰς ἐπισημανθείσας δὲ ἀνωτέρω τρεῖς κυριωτέρας φάσεις αὐτῆς, δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν σήμερον διὰ τῆς διανοιχθείσης ὑπὸ τῆς ἐρεῦνης μόλις κατὰ τὰς τελευταίας ὀλίγας δεκαετηρίδας στενῆς εἰσέτι διὰ τῶν λειμῶνων τῆς ἀτραποῦ.

Ἡ ἐντὸς τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς λατρείας δημιουργηθεῖσα καὶ ἀναπτυχθεῖσα ἐκκλησιαστικὴ ποίησις, εἶναι κατ' οὐσίαν ποίησις προσευχῶν τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος, τοῦ ἐκφράζοντος διὰ τῶν ὕμνων τὴν ἰδίαν αὐτοῦ προσευχὴν. Διὰ τοῦ περιεχομένου τῶν προσευχῶν αὐτῶν, τῶν ἐντεταγμένων ἐν τῷ μεγαλειώδει μυστικῷ συστήματι τῶν εὐχῶν τῆς ὀρθοδόξου λατρείας, ἀλλὰ καὶ τοῦ ρυθμοῦ καὶ τοῦ μέλους των, ἐκφράζεται κατὰ ἀπαράμιλλον καὶ μοναδικὸν τρόπον ὁ πλοῦτος τῶν θρησκευτικῶν συναισθημάτων τῶν εὐσεβῶν βυζαντινῶν προγόνων μας, οἱ ὅπερ αἱ ἐξήσαν μὲν καὶ ἐμεγαλοῦργησαν μάλιστα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ «μυστηρίου τοῦ Χριστιανισμοῦ», νοσταλγοῦντες πάντοτε διακαῶς τὴν μέλλουσαν πόλιν, ἀγωνιζόμενοι δὲ καὶ προσευχόμενοι, ἵνα καταστοῦν ἄξιοι αὐτῆς. Ὁ παραγνωρίζων τὴν βασικὴν αὐτῆν ἀλήθειαν, θὰ εὐρίσκηται πάντοτε ἐκτὸς τοῦ βαθυτέρου νοήματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως.

Ὁ σκοπὸς δι' ἃν καθηρτίσθη ἡ ἀνωτέρω μελέτη, ἐδημιούργει εἰς τὸν γράφοντα τὴν ὑποχρέωσιν ὅπως καταβάλλῃ πᾶσαν προσπάθειαν, ὥστε νὰ ἐξαρθοῦν αἱ κυριώτεραι φάσεις τῶν ἐμμέτρων προσευχῶν τῆς Ὄρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ τρόπον ὅσον τὸ δυνατόν σύντομον καὶ εὐληπτον. Ἡ ἐπιδιώξις ὁμοίως ἀκριβῶς αὕτη, ἥτις καὶ διετηρήθη καὶ ἐν τῇ παρουσίᾳ τῆς ἐργασίας μορφῇ παρὰ τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν κατοχύρωσιν τῶν διατυπωμένων ἐν αὐτῇ ἀπόψεων, ἐπέβαλε τὴν ἐν τῇ διαπραγματεύσει τοῦ θέματος παράλειψιν πλήθους προβλημάτων συνδεομένων μετὰ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως, τὴν παρασιώπησιν πολλῶν ἀντιγνωμιῶν καὶ τὴν τολμηρὰν ἐνίοτε γεφύρωσιν πλείστων κενῶν, ἅτινα ἐμφανίζει εἰσέτι ἡ ἔρευνα αὐτῆς. Ἀλλὰ ἡ λεπτομερὴς διαπραγματεύσις πάντων τῶν προβλημάτων τούτων δὲν καθίσταται, ὡς εἶναι εὐνόητον, δυνατὴ ὑπὸ τοὺς περιορισμοὺς οἰασθήποτε κλεψύδρας οὐδὲ καὶ ἐντὸς τῶν κατ' ἀνάγκην περιορισμένων πλαισίων μιᾶς μελέτης.

μέλος παναρχόνιον Ἀνδρέας Κρήτης,
καὶ Θεοφάνης, ἡ μελιχρὰ κινύρα,
Γεώργιος, Λέων τε, Μᾶρκος, Κασία».

Πρβλ. W. Christ—Paranikas, μ. ξ., σ., XL ἔ. Ἰδὲ προσέτι Βίον Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ, ἐν ᾧ χαρακτηρίζονται οἱ ὕμνοι τοῦ «ἀμίμητου» καὶ «ἀσύγκριτου». (PG. 94, 329).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	
α'. Ἡ ἔμμετρος προσευχή παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς.....	5
β'. Τὸ Ψαλτήριον, τὸ πρῶτον προσευχητάριον τῆς Ἐκκλησίας.....	6
I.	
ΓΕΝΕΣΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ὙΜΝΟΥ	
α'. Μαρτυρίαι τινές περὶ ἀρχαιοτάτων χριστιανικῶν ὕμνων.....	8
β'. Ἡ ποιητικὴ δραστηριότης τῶν αἰρετικῶν καὶ αἱ συνέπειαι αὐτῆς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διαμόρφωσιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως...	11
γ'. Ἡ «τάξις» τῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ τῶν πέντε πρώτων αἰώνων ψαλλομένων ὕμνων καὶ ὁ τρόπος ψαλμωδίας αὐτῶν.....	16
δ'. Ἡ προσωδιακὴ χριστιανικὴ ποιήσις καὶ τὰ αἴτια τῆς δημιουργίας αὐτῆς.....	23
II.	
ΤΟ ΕΜΜΕΤΡΟΝ ΛΥΡΙΚΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΕΓΚΩΜΙΟΝ (ΤΟ «ΚΟΝΤΑΚΙΟΝ»)	
α'. Ποιητικὴ μαρφή, ὀνομασία καὶ περιεχόμενον τοῦ νέου ὕμνου...	26
β'. Τρόπος ψαλμωδίας καὶ θέσις αὐτοῦ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ Ὁρθροῦ..	28
γ'. Προέλευσις καὶ βαθύτεροι λόγοι τῆς δημιουργίας του.....	29
δ'. Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωπος τῆς ἀκμῆς τῆς ποιήσεως ταύτης.....	33
ε'. Ἡ ποιητικὴ καὶ μετρικὴ οἰκοδομὴ τοῦ «Κοντακίου» (τονικὴ ρυθμοποιία).....	35
III.	
Η ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΙΣ ΤΩΝ «ΚΑΝΟΝΩΝ»	
α'. Ἡ διαδεχθεῖσα τὰ «Κοντάκια» νέα ποιητικὴ σύνθεσις τοῦ «Κανόνος» καὶ αἱ δημιουργοὶ αὐτῆς.....	46
β'. Ἡ ποιητικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν «Κανόνων».....	47
γ'. Ὁ χαρακτήρ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν.....	50
δ'. Οἱ ὑπαγορευσαντες τὸ δογματικὸν αὐτῶν περιεχόμενον λόγοι...	55
ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ	60